

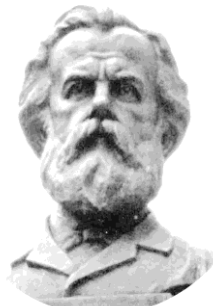
DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35>

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методики викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 35

Київ
Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова
2024

ФАХОВЕ ВИДАННЯ (КАТЕГОРІЯ «Б»)

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2
Перереєстрація наказом МОН України від 02.07.2020 р. № 886 (політичні науки)
Зміни від 20.12.2023 наказом МОН України № 1543

Державний комітет телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13895-2869Р від 22.04.2008 р.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення

Витяг з реєстрів суб'єктів в сфері медіа-реєстрантів

Ідентифікатор медіа R30-01417 (рішення від 28.09.2023 р. № 932)

Схвалено рішенням Вченої ради УДУ імені Михайла Драгоманова (протокол № 11 від 27 червня 2024 р.)

Редакційна колегія серії:

- Семигіна Т. В.** - доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій, Київ, Україна (**головний редактор**);
- Бабкіна О. В.** - доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний редактор**);
- Андрущенко Т. В.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
- Арабаджисв Д. Ю.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових та політичних наук НУ «Запорізька політехніка»;
- Батрименко О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
- Волянюк О. Я.** - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний секретар**);
- Головатий М. Ф.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін та соціальної роботи, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
- Горбатенко В. П.** - доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
- Зеленько Г. І.** - доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Латигіна Н. А.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна;
- Литвин В. С.** - доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Морару В.** - доктор політичних наук, професор, науковий консультант Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, професор факультету журналістики та масових комунікацій Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
- Некряч А. І.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету, Полтава, Україна;
- Новакова О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
- Остапенко М. А.** - доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна;
- Побочий І. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії та політології Національної металургійної академії України, Дніпро, Україна;
- Хевцуріані А.** - PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, Тбілісі, Грузія;
- Цзіньго Ван** - професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, директор Інституту політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, КНР;
- Шайгородський Ю. Ж.** - доктор політичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Шипунов Г. В.** - доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Шираторі Р.** - професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPSI), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методики викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Випуск 35: збірник наукових праць. – Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. – 146 с.

У збірнику вміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsdp>

ISSN 2411-1287

© Автори статей, 2024

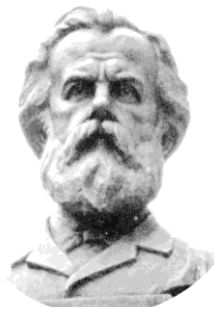
© Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024

DOI <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35>

ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL
of Mykhailo Dragomanov
State University of Ukraine

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 35

Kyiv
Publishing House of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine
2024

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”

**The publication is approved by the Higher Attestation Commission of Ukraine №1-05/2 dated of March 10, 2010
Re-registration by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine
No. 886 of July 2, 2020 (Political Sciences), No. 1543 of December 20, 2023**

State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine

Certificate of State registration of print media CV No. 13895-2869P dated of April 22, 2008

**The National Council of Television and Radio Broadcasting Extract from the Register of Subjects in the Field of Media
Registrants Media Identifier R30-01417 dated of September 28, 2023**

The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine (protocol No. 11 dated of 27.06.2024)

Editorial Board:

- Semigina T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Agency for Qualifications, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
- Andrushchenko T.** - Dr. in Political Science, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Arabadzhyiev D.** - Dr. in Political Science, Professor, Zaporizhzhia Polytechnic National University, Zaporizhzhia, Ukraine;
- Batrimenko O.** - Dr. in Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;
- Volianiuk O.** - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
- Holovatyi M.** - Dr. in Political Science, Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;
- Horbatenko V.** - Dr. in Political Science, Professor, V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Zelenko G.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Latyhina N.** - Dr. in Political Science, Professor, State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine;
- Lytvyn V.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Moraru V.** - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Institute of Legal, Political and Sociological Studies, Moldova State University, Chisinau, Republic of Moldova;
- Nekriach A.** - Dr. in Political Science, Professor, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine;
- Novakova O.** - Dr. in Political Science, Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Ostapenko M.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Pobochoyi I.** - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
- Khevtsuriani A.** - Ph.D. in International Relations, Professor, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia;
- Wang Jinguo** - Ph.D. in International Relations, Professor, The School of Politics and International Relations (Lanzhou University), Lanzhou, People's Republic of China;
- Shayhorodsky Yu.** - Dr. in Political Science, Professor, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Shypunov H.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Shiratori R.** - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34 **Scientific Journal of Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine. Series 22.**
Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition
O. Babkina]. Issue 35: collected scientific articles. Kyiv: Publishing House of Mykhailo Dragomanov
State University of Ukraine, 2024. 146 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Index Copernicus (ICI Journals Master List database for 2021), Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.01>

УДК 321.7:323(477)+355/359

Ольга Бабкіна,

*доктор політичних наук, професор,
завідувачка кафедри політичних наук,*

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0003-3594-3298; email: o.v.babkina@udu.edu.ua*

Станіслав Дячок,

аспірант кафедри політичних наук,

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0008-3702-7908; email: dyachok8@gmail.com*

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ ДО І ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: НОВІ ВИКЛИКИ

Актуальність теми статті полягає у тому, що політичні режими та політична система загалом є ключовими факторами для розуміння політичних процесів у тій чи іншій країні, є сукупністю методів, способів і засобів здійснення влади. Тому, характер політичного режиму в тій чи іншій країні відображає реальне співвідношення влади і суспільства в країні, особливості та рівень розвитку громадянського суспільства, політичної доктрини множинності, різних груп впливу, принципи організації політичного життя та правил гри в політиці, зокрема на законодавчому рівні. Тема є актуальною для України як для держави, що розвивається та стоїть на шляху демократичних перетворень, прагнучи при цьому стати країною членом ЄС, інтегруватися в євроатлантичні політичні, економічні та безпекові структури. Тому для України, яка за історію своєї незалежності пережила ряд революцій («Помаранчеву революцію» та «Революцію Гідності») і зараз знаходиться в стані повномасштабної війни з боку Російської Федерації дуже актуальною залишається проблема наявності належних, ефективних, стабільних інституційних процесів і політичного розвитку та реформування системи державного управління.

У статті проаналізовано трансформацію політичних режимів України на передодні та під час дії воєнного стану, введеного після початку повномасштабного російського вторгнення на територію України. Зроблено висновки щодо ключових напрямків і завдань повоєнного відновлення України та можливого розвитку політичної системи. Мета статті у з'ясуванні особливостей політичних режимів та їх трансформацій в Україні до запровадження воєнного стану через початок повномасштабного вторгнення російської федерації та після, а також пов'язаних із цим глобальних викликів та проблем, які відбуваються, а також у прогнозуванні можливих варіантів розвитку суспільно-політичного життя в Україні в післявоєнний період.

Ключові слова: *політика, політичний режим, гібридність, трансформації, громадянське суспільство, групи впливу, політичне життя, президент, парламент, правила гри в політиці, виклики, загрози, проблеми, ризики.*

Вступ. Поняття «політичний режим» є одним зі загальноприйнятих в сучасній політичній науці. Ця наукова категорія, що характеризує способи, форми, засоби й методи реалізації політичної влади, сприяє адекватній оцінці сутності держави, оскільки в межах однієї форми правління на різних етапах її розвитку політичне життя може суттєво видозмінюватись за характером, змістом. Політичні режими можуть бути відкритими, закритими, проміжними, демократичними, тоталітарними й авторитарними, воєнізованими, громадянськими і змішаними, клерикальними, теократичними та ін. Усе це спричиняє суттєві відмінності у взаєминах між особистістю, суспільством і державою в різних країнах, що позначається на своєрідності політичного режиму. Отже, політичний режим тісніше та безпосередніше пов'язаний із сутністю держави, ніж інші її форми.

Політичний режим – система засобів і методів здійснення політичної влади; модель, форма взаємодії державно-владних структур і населення, форма передачі політичної волі

суб'єктам підвладної підсистеми, методологія та сукупність процедурних, інформаційних і телеологічних принципів прийняття політичних рішень.

Будь-який політичний режим визначається такими основними чинниками: 1) процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; 2) стилем ухвалення суспільно-політичних рішень; 3) взаємовідносинами між політичною владою та громадянами; 4) методами впровадження, легітимації та комунікації політичних рішень, аргументами формального доведення справедливості владних вимог.

У конкретнішому розумінні, поняття «політичний режим» охоплює: порядок формування представницьких установ; становище та умови діяльності політичних партій; правовий статус особистості, права та обов'язки громадян; порядок функціонування регулятивних (каральних) і правоохоронних органів; співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого, характеристиками процедур та методів персоналізації влади комунікацією всередині політичної еліти, формування режимних характеристик прийняття політичних рішень і системою організації інформаційного та комунікативного забезпечення влади, зворотним зв'язком між владою та суспільством.

Будь-який політичний режим залежить від таких чинників: співвідношення політичних сил у суспільному організмі; особи загальнонаціонального лідера та якості правлячої еліти; історичних соціокультурних традицій; політичної культури населення. Щоб усвідомити сутність політичного режиму, слід пам'ятати, що він складається спонтанно внаслідок спільних зусиль багатьох суб'єктів політичного процесу, і не може бути встановлений конституціями або іншими законами.

Саме політичний режим формується, як система закритих і відкритих процедур зв'язку між населенням та владою. Причому саме політичним режимом узагальнює категорії та компоненти масової політичної свідомості, саме політичний режим встановлює систему вторинних компонентів політичної мобілізації, саме політичний режим покликаним встановити певні характеристики політичної системи щодо засобів здійснення політичної волі.

З аналітичної точки зору, політичний режим складається з трьох основних компонентів. Перший компонент, який складає зміст поняття «політичний режим» – це права та свободи особистості, пріоритетний тип її політичної культури, поведінки, свідомості. Саме цей компонент покликаний розставити пріоритети в системі політичної регуляції, віддати більшість важелів державі чи прив'язати політику до цільності та поступовості відслідковування політичної волі громадян.

Другий компонент змісту поняття «політичний режим» також має кілька вимірів, обумовлених рівнем і якістю соціально-економічного розвитку суспільства, принципом поділу влади, вимірами партійної системи, статусом політичної опозиції, а також режимом діяльності медіа, армії, поліції, церкви.

Третій змістовий компонент політичного режиму – це методи здійснення політичної влади. Система інструментаріїв політичної влади, розвитку системи комунікації, операторів вплетення політичної волі виборців у систему прийняття та кореляції змісту політичних рішень. Особливо важливо у політичному режимі питання встановлення легальних пріоритетів влади, орієнтирів політичного розвитку. Фактично, політичний режим, як аналітична основа для аналізу владної моделі та політичної системи у певному суспільстві – субкультурне явище, що об'єднує систему влади та місце в політиці людини, її інтересів і доміант підкорення у політичному процесі.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей політичних режимів, їх трансформацій в Україні до запровадження воєнного стану через початок повномасштабного вторгнення РФ та після, а також пов'язаних із цим глобальних викликів і проблем, які відбуваються; у прогнозуванні можливих варіантів розвитку суспільно-політичного життя в Україні у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні маємо багато наукових досліджень, присвячених розгляду особливостей політичних режимів та їх трансформації,

проблем і викликів, які виникають у цих процесах. Зокрема, наукові праці з вказаної теми опублікували О. Бабкіна, Ю. Мацієвський, Г. Зеленько, Г. Хейл, О. Майборода, Т. Бевз та ін. Опираючись на запропоновані у цих працях періоди розвитку типу політичного режиму в Україні, можна взяти за основу зміни політичної системи, які здійснювалися у рамках конституційного процесу, коли відбувалося певне балансування між президентсько-парламентською республікою або послабленням компетенцій президента на користь парламенту, що означало перехід до парламентсько-президентської форми державного правління з відповідною видозміною політичного режиму. Можна констатувати, що ця проблема потребує подальшого дослідження в динаміці, а саме на рівні розвитку та трансформації, які постійно відбуваються в залежності від змін на законодавчому рівні, політичних та інших подій в Україні, проблем і викликів, які виникають в умовах війни.

Методами дослідження є сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких аналіз, синтез, індуктивний і дедуктивний методи, узагальнення, абстрагування, прогнозування. Опираючись на різні аналітичні джерела, такі як законодавство, наукові статті, матеріали конференцій, вісники, сформовано уявлення про політичні режими в Україні до та під час воєнного стану, окреслені наявні проблеми, виклики та перспективи розвитку за сучасних реалій.

Результати та дискусії. *Політичні режими в Україні до початку повномасштабного російського вторгнення.* Політичним режимом є сукупністю методів, способів і засобів, за допомогою яких здійснюється політична влада. Тому, характер політичного режиму відображає реальне співвідношення влади та суспільства в країні, особливості та рівень розвитку громадянського суспільства, політичної різноманітності, груп впливу, реальну картину принципів організації політичного життя та правил гри в політиці.

Політичний режим – це, в першу чергу, правила гри, тобто співвідношення формальних і неформальних інститутів у політичному процесі, які після Євромайдану змінилися неістотно. За усіма характеристиками політичний режим в Україні залишається, за класифікацією Freedom House, гібридним, а Україна є «частково вільною країною». Водночас не можна ігнорувати той факт, що протягом останніх семи років перед початком повномасштабної війни в Україні відбулися інституційні зміни, завдяки яким створюються передумови для якісних змін політичного режиму. Йдеться, по-перше, про посилення процесів політичної конкуренції завдяки розширенню повноважень парламенту і поверненню до парламентсько-президентської республіки; по-друге, запровадження електронного декларування для народних депутатів, депутатів місцевих представницьких органів, державних службовців, чиновників та ін., що є фактором, який істотно знижує політичну корупцію; по-третє, децентралізація фінансів, що стимулює розвиток регіонів і так само створює підстави для посилення політичної конкуренції завдяки дифузії політичних сил; по-четверте, запровадження пропорційної виборчої системи до парламенту стимулює оновлення політичних партій; по-п'яте, запровадження державного фінансування політичних партій знижує їх залежність від олігархічного капіталу; по-шосте, реформа держслужби, в основі якої створення сервісно орієнтованої держави; по-сьоме, істотне посилення організацій громадянського суспільства й істотна трансформація ціннісної системи, зміна зовнішньополітичних пріоритетів у напрямі європейських цінностей (інституціоналізація проєвропейської політики завдяки асоціації України та ЄС), посилення громадянської та політичної активності, які є найрозвиненішим в Україні суспільним інститутом. З огляду на те, що такі нововведення мають кумулятивний ефект, це дає підстави для оптимізму щодо поступового, хоча й доволі тривалого у часі, виходу з гібридного політичного режиму (Майборода, 2022, с. 137-138).

Аналіз не стільки політичних інститутів, які закріплені в Конституції України та відповідних нормативно-правових актах, скільки дійсних політичних реалій в країні є дуже актуальним і плідним, з точки зору розуміння реального стану справ у політичному житті суспільства, його руху до демократії чи у зворотному напрямку. Політичний режим в Україні за часів незалежності пройшов декілька стадій, але його характеристика пов'язана з

категоріями і гібридності, і гібридного політичного режиму, суттю якого є співіснування демократичних політичних інститутів, що формально діють, зі специфічними політичними процесами життя не за законом, а «за поняттями». Переплетіння цих двох інститутів і становить суть гібридного політичного режиму, який в Україні має ще й чітко виражене кланово-олігархічне забарвлення (Зеленько, 2022, с. 7).

Проблема такої гібридності є не стільки нормотворчою, а нормозастосовчою. Хоча саме правовий вакуум на етапі процесу формування та створення демократії став ще однією з причин формування гібридного політичного режиму в Україні. Після прийняття демократичної за змістом Конституції в 1996 р. не було ухвалено великої кількості законів, які б забезпечували відповідні процедури її функціонування, хоча такі закони були необхідні, а їх ухвалення відразу після прийняття конституції дало б значний поштовх демократичним процесам в Україні. Йдеться про інститут імпичменту, закони про ВРУ, про КМУ, інститут політичної відповідальності. Тому, склалася ситуація дефіциту інституціоналізації влади, що сприяло корупції, утвердженню преференцій фінансово-промислових груп у всіх сферах життя. Ці процеси поступово стали руйнувати державу через вихолощення її функцій.

Основними причинами такого гібридного режиму стали політичні рішення економічного спрямування – монополізація економіки через непрозорий процес приватизації державних підприємств, закріплення фактичної президентської форми правління Л. Кучми, захоплення держави олігархією вже на початку 2000-х років. Критерієм ефективності політики стала його належність до певної фінансово-промислової групи, натомість професіоналізм, досвід, об'єктивність відійшли на другий план. За часів правління В. Ющенка почався певний відкат у сторону демократизації політичного режиму, зокрема внесені зміни до Конституції України щодо парламентсько-президентської форми правління, коли зменшили повноваження Президента і збільшили повноваження Верховної Ради. Проте в жовтні 2010 року під час правління В. Януковича Конституційний суд визнав неконституційним Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (політреформу 2004 року) у зв'язку з порушенням процедури його розгляду і ухвалення і відновив дію Конституції України 1996 року (Рішення Конституційного Суду України). Таким чином, В. Янукович через Конституційний суд змінив форму правління в Україні, повернувши її від парламентсько-президентської знову до президентсько-парламентської, всупереч Конституції, яка чітко дає такі повноваження лише Верховній Раді. Після цього рішення КСУ повноваження Президента значно розширились, а кланово-олігархічне забарвлення гібридного політичного режиму в Україні значною мірою посилювалось під час правління В. Януковича.

За останні роки після Революції гідності 2014 р. вдалося ухвалити велику кількість нормативно-правових актів, які змінили інституційну матрицю України, хоч і повільно, але почали відхід від кланово-олігархічного політичного режиму:

- посилюються процеси політичної конкуренції завдяки розширенню повноважень парламенту і поверненню до парламентсько-президентської форми правління;
- запровадження е-декларування для народних депутатів, місцевих представницьких органів, державних чиновників, що сприяло боротьбі з політичною корупцією;
- реформа децентралізації стимулювала регіони, посилювала конкуренцію;
- запровадження змішаної системи виборів до парламенту, коли частина депутатів обираються за мажоритарною системою у регіонах, а більша частина – в загальнодержавному багатомандатному окрузі за виборчими списками від політичних партій, що стимулювало оновлення останніх;
- запровадження державного фінансування політичних партій, тобто знижено їх залежність від кланово-олігархічних груп;
- формування антикорупційних органів;
- істотне посилення організацій громадянського суспільства.

Як наслідок, інтегральний індекс демократії істотно покращився – з 4,61 пункт в 2017 р. до 3,39 у 2020 р. Отже, політичний режим довоєнної України явно не був демократичним,

але не був він і тоталітарним, оскільки очевидним був процес інституціоналізації автономних гілок влади, прав громадянського суспільства та поступовим зменшенням впливу кланово-олігархічних груп на політичні процеси (Бабкіна, 2024, с. 20-23).

З таким політичним режимом Україна увійшла в драматичний етап своєї історії – етап повномасштабної російської агресії, що розпочалась 24 лютого 2022 р. і не могла не позначитися на політичних процесах. І не тільки тому, що такі зміни передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану», тобто такими обмеженнями як: призупинення виборів до всіх органів влади; заборона проведення референдумів, демонстрацій, мітингів; утвердження військових адміністрацій. Зрозуміло, постають питання:

- Як зміниться склад політичних гравців?
- Яких перетворень зазнає політичне середовище України?
- Як не послабити, а в умовах війни і обмежень продовжити розвивати демократичні інститути України?

Політичний режим в Україні після початку повномасштабного російського вторгнення. Широкомасштабна війна переформувала політичне та інформаційне поле України. Однак, зміни в політичній системі України не відмінила, адже продовжують функціонувати всі гілки влади з відповідним розподілом повноважень. ВРУ ухвалила на 15 % законів більше, ніж у попередній період. Проте рівень довіри до парламенту втратив мінус 19 % у порівнянні з іншими структурами. Прийняття рішень переміщується до інституту президента та ЗСУ, що стали центром прийняття найважливіших воєнно-політичних рішень. Вони повністю репрезентують державу з її нічим не обмеженим правом в умовах тотальної війни мобілізувати все і всіх, всі необхідні ресурси. На перший план висувається постать лідера, який уособлює здатність і рішучість успішно протистояти вторгненню, що загалом є типовим для авторитарних режимів минулого століття (США – Ф. Рузвельт, Велика Британія – В. Черчилль, Франція – Ш. де Голль).

Влітку 2023 року були проведені в Україні опитування, які свідчать про високий рівень довіри до В. Зеленського на посту Президента і Верховного головнокомандувача. Але підпорядковане становище інститутів поза домінуючий симбіоз (Президент — ЗСУ) означає ще й відмову від публічного обговорення сценаріїв можливих дій, пріоритетів у цілях, а критика виключається з правил. Багато демократичних процедур призупинено тотальною війною (Бабкіна, 2024, с. 20-23). Водночас централізована влада обмежує можливості регіональних і місцевих органів керувати і впливати на соціально-економічні та політичні процеси на своїх рівнях.

Так, Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022 «Про утворення військових адміністрацій», після повномасштабного вторгнення РФ, щоб здійснювати керівництво у галузі забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, на всій території України утворено військові адміністрації (Про утворення військових адміністрацій). Відповідно до статті 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. визначені такі види військових адміністрацій, як обласні військові адміністрації; районні військові адміністрації та військові адміністрації населених пунктів (міські, селищні, сільські). Військово-цивільні адміністрації, що формуються на термін дії воєнного стану, переймають частину функцій і обласних рад, і представницьких установ. Це відтак є певним викликом для демократії, особливо з урахуванням того, що відбувається на фоні зростання довіри до силових структур.

Воєнний стан в Україні вимагає змін і в роботі парламенту. Триває велика стагнація законодавчої гілки влади, парламент не насичується новими кадрами, а старі все більше губляться (Матяш, 2023), не відвідують засідання та «втомились від війни», а іноді маніпулюють, розуміючи свою потрібність (Железняк, 2024). Проте не зважаючи на ці негативні фактори, парламент продовжує функціонувати та займається ключовими питаннями, такими як інтеграція до Євросоюзу, бюджетна політика тощо. На фоні викликів, пов'язаних із війною, парламент повинен прагнути забезпечити баланс між потребами

оборони та безпеки, а також зберегти свої функції, що є одним з основних складових демократичних інститутів.

Отже, наразі є певна криза в діяльності Верховної ради України, зокрема через більше зосередження влади (владних повноважень) саме у органах виконавчої влади, що очолюється фактично Президентом України, а відтак Верховна Рада України не в повній мірі здійснює свої функції, зокрема парламентського контролю, а саме контролю за виконанням обов'язків та здійснення повноважень органами виконавчої влади. Також негативним фактором, що впливає на діяльність парламенту, є падіння рівня довіри серед населення до парламенту. Це є взаємопов'язаними факторами. Падіння рівня довіри до парламенту як до законодавчої гілки влади тягне за собою падіння рівня довіри громадян до політичних партій, як до політичного інституту загалом. Хоча більшою мірою це стосується політичних партій, що представлені саме у Верховній Раді України, що стає викликом для розвитку демократії в Україні.

Варто зазначити, що протягом 30 років української незалежності громадянам було формально нібито забезпечене основоположне право обирати й обиратися. Однак, слід відмітити вкрай низький рівень довіри до Верховної Ради, що залишався незмінним майже усі 30 років. Факт інституційної неспроможності парламентаризму в Україні як представницького інституту підтверджується також тим, що протягом нетривалої доби незалежності в країні, незважаючи на наявність легальних інструментів реалізації права народу на владу (народовладдя), український народ регулярно вдавався до інструментів прямої демократії, що, як правило, мало форму вуличних протестів (Зеленько, 2023, с. 99).

Тому, криза довіри до парламенту, є суміжною із кризою довіри до ключових суб'єктів політичного життя – партійної системи і до партій як політичного інституту загалом, при чому здебільшого парламентських партій. З початку війни більшість партій не знайшли свого місця в умовах дії нових викликів і зникли з інформаційного поля. Прогнози експертів розходяться: щодо виникнення після війни двох партій – військової та цивільної. Це зростання рівня довіри до ЗСУ, ДСНС, Національної гвардії та волонтерів і громадських організацій, що працюють на дипломатичному фронті, мають серйозні інституційні структури, і 100 % матимуть своє представництво в парламенті, в тому числі внаслідок зміни партійного фінансування, його деолігархізації.

Крім того, слід зазначити, про послаблення позицій олігархів, в т. ч. на медіапросторі України, що створює можливості для політичного представництва поза інтересами фінансово-промислових груп, тобто ідея зі залученням коштів громадськості, неолігархічного бізнесу може бути реалізована. Важко передбачити ризики сьогодні – можлива й ще більше фрагментація політичного поля України. Тобто ми постаємо перед новою реальністю – військових у політиці – як нової її сили. О. Розумний, провідний експерт політико-правових програм Центру Разумкова, прогнозує інший сценарій – намагання політичних партій залучити до своїх лав військових, рівень довіри до яких дуже високий – 95 %. Безумовно, можна констатувати зникнення проросійських сил, чимало партій заборонені через колабораціоністську, антиукраїнську діяльність.

Слід враховувати, що з початком повномасштабної війни в Україні суспільство змінилося, в людей сформувався запит на швидкі та ефективні дії влади, очікування змін у всіх сферах життя та на відродження післявоєнної України без впливу кланово-олігархічних груп як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях, без корупції, без неефективних та бюрократичних органів всіх гілок влади та ін.

Під час війни дуже складно аналізувати політичні процеси. В той же час вже зараз можна говорити про істотне прискорення процесу націєтворення. Останні дані соціологічних досліджень свідчать, що етап громадянської (політичної) самоідентифікації Україною пройдено. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України практично завершило процес формування політичної нації та значною мірою нівелювало ті соціально-політичні розмежування, які завжди поглиблювали «кризу ідей» – мовні, релігійні, зовнішні орієнтири тощо (Дембський, 2023, с. 21-23).

Українське суспільство трансформувалося у потужний соціальний організм спротиву російській агресії. Основи життєдіяльності такого суспільного організму в стані мобілізації знову нагадують феномен народного зібрання (Майдану) з його повсякденними практиками самоорганізації, солідарної взаємодопомоги, волонтерства, що є переважною моделлю поведінки більшості громадян.

Т. Снайдер, американський дослідник, професор Єльського університету, оцінюючи глобальний вимір війни, зауважує: «Ця війна – про утвердження принципів у ХХІ ст. та про можливості демократії майбутнього» (2022). Вона виявила світоглядні виміри демократії та авторитаризму, актуалізувала ціннісний фундамент самої демократії. Російсько-українська війна – це конфлікт соціально-політичних смислів, які поширюються через кордони. Адже справжня причина російської агресії – не вигадані мілітарні загрози для РФ або утиски російськомовного населення, а саме «м'яка сила» прикладу демократичної трансформації колишньої сусідньої радянської республіки, де, на відміну від пугінської РФ, відбуваються конкурентні демократичні вибори, функціонують основні свободи, зокрема слова та зібрань (Snyder, 2022).

Висновки. Стосовно завдань і можливих варіантів розвитку суспільно-політичного життя в Україні у післявоєнний період, зокрема зміни та/або часткової зміни політичних гравців, створення нових партій як загальнодержавного рівня, так і регіональних політичних утворень, можливої трансформації політичних інститутів в Україні загалом варто зазначити наступне. Після закінчення війни та скасування воєнного стану централізація влади має послабитися в бік децентралізації – надання більших повноважень регіонам та органам місцевого самоврядування, відбуватиметься демократизація суспільно-політичних процесів в країні. Під впливом вимог суспільства повинні будуть створюватись нові політичні партії на ідеологічній основі, національно-патріотичного спрямування як загальнодержавного, так і регіонального рівня, основу їх мають складати, в першу чергу, громадські діячі – лідери суспільних думок, військові, волонтери та інші члени суспільства з активною громадянською позицією (відомі волонтери, активісти, лідери суспільної думки).

Стосовно основних завдань після воєнного відновлення України, то ключовим є розвиток України як держави з ефективними державними інституціями, тобто якісне здійснення нею всіх своїх основних, притаманних кожній розвиненій державі, функцій. Крім того, важливим в цей час є, не зважаючи на запроваджений воєнний стан та повномасштабну агресію, продовжувати кроки з деолігархізації та демократизація політичного режиму та держави загалом.

Важливим першочерговим завданням є подолання/мінімізація політичної корупції, оскільки усунути неефективність держави можна, лише змінивши правила гри, зокрема і на законодавчому рівні, які б її відтак унеможливили. Тому розуміння всіх ризиків вимагають відповідних досліджень для вироблення дій по усуненню тих проблем, які є в нашій державі в умовах війни. Головним чинником трансформації політичного режиму в Україні вже сьогодні є саме соціально та політично активне громадянське суспільство, в якому формується запит на швидкі реформи та радикальні очікування на політику післявоєнної України без корумпованої та бюрократичної влади й політиків, олігархічного впливу на всі ключові процеси в державі, прозорість та підзвітність державної влади загалом. Перспективним є системне вивчення цих процесів і встановлення тенденцій розвитку політичного режиму в Україні.

Використані джерела:

1. Бабкіна, О. (2024). Політичний режим в Україні напередодні та під час воєнного стану. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень*: збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). С.20-23.
2. Дембський, С. (кер.). (2023). Соціологічний моніторинг «Українське суспільство після 16 місяців війни». Київ: Інститут соціології НАН України. <https://i-soc.com.ua/ua/news/sociologichnij-monitoring-ukrainske-suspilstvo>.
3. Зеленько, Г. (керівник, наук. ред.). (2022). *Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і*

способи нівелювання: монографія. Авт. кол.: Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 352 с.

4. Зеленько, Г. (керівник, наук. ред.). (2023). Політична система України: Конституційна модель та політичні практики : монографія. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 536 с.

5. Железняк, Я. (2024, березень, 14). *Парламентська криза. Що далі?* LB.ua. https://lb.ua/news/2024/03/14/603321_parlamentska_kryza_shcho_dali.html.

6. Майборода, О. (керівник, наук. ред.). (2022). Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми: монографія/кол. авт.: (кер., наук. ред.) та ін. Вид. 2-ге, доп. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 704 с.

7. Матяш, Т. (2023, грудень, 15). *Щомісяця Верховна Рада втрачає одного депутата.* LB.ua. https://lb.ua/news/2023/12/15/589194_shchomisyatsya_verhovna_rada_vtrachaie.html.

8. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України № 68/2022 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 08.12.2004 № 20-рп/2010. (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>

10. Snyder, T. (2022, September/October). *Ukraine Holds the Future. The War Between Democracy and Nihilism.* Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>

References:

1. Babkina, O. (2024). *Politychnyi rezhym v Ukraini naperedodni ta pid chas voiennoho stanu (Political Regime in Ukraine Before and During Martial Law).* Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: poshuk rishen: zbirnyk materialiv Mizhnar. nauk. konf. / za zah. red. P. V. Horinova; Navchalno-naukovyi instytut prava ta politolohii UDU imeni Mykhaila Drahomanova (m. Kyiv, 23 kvitnia 2024 r.). S. 20-23. [in Ukrainian].

2. Dembitskyi, S. (ker.). (2023). *Sotsiolohichni monitorynh "Ukrainske suspilstvo pislia 16 mitsiachtsiv viiny" (Sociological Monitoring "Ukrainian Society After 16 Months of War").* Kyiv: Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy. <https://i-soc.com.ua/ua/news/sociologichnij-monitoring-ukrainske-suspilstvo>. [in Ukrainian].

3. Zelenko, H. (kerivnyk, nauk. red.). (2022). *Kryzy politychnoho rozvytku v Ukraini: prychny, zmist i sposoby niveluvannia: monohrafiia (Crises of Political Development in Ukraine: Causes, Content and Ways of Mitigation: Monograph).* Avt. kol.: R. V. Balaban, S. H. Brekharia, L. L. Kyianytsia, O. Yu. Kondratenko, N. V. Kononenko, T. M. Liashenko. Kyiv: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 352 s. [in Ukrainian].

4. Zelenko, H. (kerivnyk, nauk. red.). (2023). *Politychna systema Ukrainy: Konstytutsiina model ta politychni praktyky: monohrafiia (Political System of Ukraine: Constitutional Model and Political Practices: Monograph).* Kyiv: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 536 s. [in Ukrainian].

5. Zhelezniak, Ya. (2024, berezen, 14). *Parlamentska kryza. Shcho dali? (Parliamentary Crisis. What Next?).* LB.ua. https://lb.ua/news/2024/03/14/603321_parlamentska_kryza_shcho_dali.html. [in Ukrainian].

6. Maiboroda, O. (kerivnyk, nauk. red.). (2022). *Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy: monohrafiia (Political Process in Independent Ukraine: Results and Problems: Monograph).* 2-he vyd., dop. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 704 s. [in Ukrainian].

7. Matyash, T. (2023, hruden, 15). *Shchomisiatsia Verkhovna Rada vtrachaie odnogo deputata (Every Month the Verkhovna Rada Loses One Deputy).* LB.ua. https://lb.ua/news/2023/12/15/589194_shchomisyatsya_verhovna_rada_vtrachaie.html. [in Ukrainian].

8. Pro utvorennia viiskovykh administratsii: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 68/2022 (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text>. [in Ukrainian].

9. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 252 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinoosti) Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy" № 2222-IV (sprava pro dodержання protsedury vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy) vid 30.09.2010 № 20-rp/2010 (2004).* [in Ukrainian].

10. Snyder, T. (2022, September/October). *Ukraine Holds the Future. The War Between Democracy and Nihilism.* Foreign Affairs. <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>

Olga Babkina,

Doctor of Political Sciences, Professor,

Head of the Department of Political Science

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Stanislav Diachok,

Postgraduate student, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

The Political Regime in Ukraine Before and During Martial Law: New Challenges

The relevance of the topic of the article lies in the fact that political regimes and the political system as a whole are key factors for understanding political processes in one or another country and are a set of methods, ways and means of exercising power. Therefore, the nature of the political regime in a particular country reflects the real relationship between power and society in the country, the features and level of development of civil society, the

political doctrine of plurality, various groups of influence, the principles of organizing political life and the rules of the game in politics, including those established at the legislative level. In particular, this topic is relevant first of all for Ukraine as a developing state that is on the path of democratic transformations, striving to become a member of the EU and integrate into the Euro-Atlantic political, economic and security structures. Therefore, for Ukraine, which during the history of its independence has experienced a number of revolutions, the "Orange Revolution" and the "Revolution of Dignity" and is now in a state of full-scale war (aggression) by the Russian Federation, the problem of having proper, effective and stable institutional processes and political development and reform of the government system.

The article analyzes the transformation of Ukraine's political regimes on the eve and during the martial law introduced after the start of the full-scale Russian invasion of Ukraine. Conclusions were made regarding the key directions and tasks of the post-war reconstruction of Ukraine and the possible development of the political system.

The purpose of the article is to clarify the features of political regimes and their transformations in Ukraine before the introduction of martial law due to the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation and after, as well as the related global challenges and problems that are occurring, as well as a forecast of possible options for the development of social - political life in Ukraine in the post-war period.

Keywords: politics, political regime, hybrid, transformations, civil society, influence groups, political life, president, parliament, rules of the game in politics, challenges, threats, problems, risks.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.02>

УДК 323.22

Сергій Балан,

кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-9421-7037; e-mail: ser_balan@yahoo.com

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Досліджено концепт інформаційного суспільства як об'єкта мультидисциплінарного наукового аналізу. Проаналізовано різноманітні визначення інформаційного суспільства, запропоновані вченими з різних галузей знань: економіки, соціології, філософії, політичних наук тощо. Показано, що формування інформаційного суспільства прямо пов'язане зі стрімким поширенням інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя. Систематизовано основні наукові підходи до вивчення цього феномену: економічний, культурно-цивілізаційний, технологічний, соціологічний та просторовий. З'ясовано, що дослідники розглядали інформаційне суспільство крізь призму аналізу змін у структурі зайнятості, споживанні інформаційних продуктів, поширенні інформаційних технологій, трансформації соціальних взаємодій та організації простору під впливом інформаційних мереж.

Виявлено спільні ознаки концепту інформаційного суспільства в різних наукових парадигмах, зокрема визнання центральної ролі інформації та знання як основи сучасних суспільних відносин. Проаналізовано вирішальний вплив технологічних досягнень, особливо інформаційно-комунікаційних технологій, на формування інформаційного суспільства та трансформацію економічних, соціальних і політичних процесів. Показано, що теоретичні розробки концепту інформаційного суспільства створили підґрунтя для подальших досліджень інформаційної держави, її функцій, механізмів управління та державної політики. Зроблено висновок про необхідність подальшої концептуалізації інформаційного суспільства для вдосконалення наукового розуміння функціонування інформаційної держави.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна держава, прозорість і підзвітність влади, демократія, інформаційно-комунікаційні технології, свобода слова, інформаційна безпека, державна політика, державне управління, правове регулювання, політичні інститути.

Вступ. Суспільство перебуває в процесі постійної трансформації, створюючи нові соціальні феномени і типи відносин, поступово адаптуючись до них. Глобальні соціальні зміни впродовж людської історії відбувалися з різною частотою, швидкістю і тривалістю. Деякі з них, які докорінно змінювали матрицю суспільних взаємовідносин (структуру і продуктивність виробництва, соціальну структуру тощо), навіть характеризувалися вченими як «революції». Наприклад, Ю. Харарі виділяє когнітивну, сільськогосподарську, наукову та індустріальну революції (Harari, 2014).

Мислителі впродовж всієї історії людства намагалися передбачити напрям, у якому рухатиметься поступ суспільства, спрогнозувати заздалегідь характер і перебіг подібних «соціальних революцій», висуваючи подекуди максимально футуристичні або утопічні концепції. Протягом декількох останніх десятиліть вченими активно розроблявся концепт «інформаційного суспільства». М. Кастельс у відомій праці «Підйом мережевого суспільства» (1996) стверджував, що формується нова соціальна структура, яка характеризується посиленням ролі інформації, ускладнена обробка та передачі якої відтак забезпечується новими інформаційними технологіями. Кастельс стверджував, що створення та споживання інформації стають рушійними силами економічної продуктивності та культурних процесів у всьому світі.

С. Браман у своїй роботі «Зміна держави» (2006) заглибилася в суть трансформацій, що їх інформаційні технології викликали в самій державі. Вона стверджувала, що держава все більше управляється інформаційними процесами. І це призводить до формування «інформаційної держави», роль якої зводиться до збору, упорядкування, зберігання, передачі та використання інформації. Концепція Д. Белла про «постіндустріальне суспільство» ще раніше висвітлила зрушення в економіці, заснованій на інформаційних та інтелектуальних послугах.

Теорії, запропоновані такими вченими, як Й. Масуда, який власне і впровадив у науковий обіг термін «інформаційне суспільство», і А. Турен, який досліджував вплив технократичної ідеології на суспільство, заклали основи розуміння складного зв'язку між розквітом інформаційного суспільства та появою інформаційної держави. Оскільки інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) проникли в усі аспекти сучасного життя, урядам і державним установам довелося відповідним чином адаптуватися та пройти реструктуризацію, що уможливило виникнення нових форм управління, розробки й ухвалення інноваційних державних політик, а також надання нових видів послуг.

Мета публікації полягає в систематизації основних наукових підходів до дослідження суспільного феномену інформаційного суспільства, яка дозволить виділити спільні риси та прослідкувати закономірності виникнення соціальної структури нового типу, формування якої має можливість спостерігати через призму глобальної трансформації ролі та місця інформації, стрімкого проникнення ІКТ в усі без винятку сфери соціальної взаємодії. За допомогою критичного аналізу важливо встановити зв'язок між теоретичними основами інформаційного суспільства та практичними проявами інформаційної держави, а також забезпечити всебічне розуміння того, як інформаційна епоха змінила саму природу держави та її взаємодію з громадянами, бізнесом, іншими зацікавленими сторонами.

Методологічну базу роботи складає комплекс загальнонаукових підходів, які дозволяють розкрити міждисциплінарний характер проведених досліджень феномену інформаційної держави. Використання системного методу уможливило відображення цілісності сприйняття інформаційного суспільства як об'єкта дослідження й дозволило провести комплексний аналіз його структурних елементів, завдяки використанню теоретичних та методологічних здобутків суміжних з політологією галузей знання (зокрема філософії, економічної науки, соціології, права). Історичний метод дозволив дослідити об'єкт у динаміці через вивчення особливостей виникнення, формування та розвитку знань про інформаційне суспільство у хронологічній послідовності з метою виявлення характерних закономірностей, властивих кільком методологічним підходам, і внутрішніх суперечностей. Порівняльний метод використовувався для систематизації та узагальнення масиву інформації про об'єкт дослідження, а також результатів багаторічних розвідок представників різних галузей і підгалузей соціогуманітарного знання, що обрали своїм об'єктом суспільство нового типу, в якому інформація набуває ключової ролі як фактор структурно-функціональної модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники розглядали інформаційне суспільство в кількох площинах: економічній, культурно-цивілізаційній, технологічній, соціологічній, просторовій (Nath, 2014). Причому подекуди застосовували відразу кілька

підходів. В результаті спільною для всіх парадигм стала фіксація того, що кардинальна зміна кількісних параметрів використання інформації однозначно засвідчує постання якісно нового типу соціальної системи – інформаційного суспільства (Webster, 2014, с. 11).

Результати та дискусії. В економічній площині основні зусилля дослідників були спрямовані на аналіз складових інформаційної економіки, зокрема її структури, в якій інформація стала відігравати визначальну роль, та її трансформацій. І попри те, що загально визнаного, консенсусного визначення інформаційної економіки не існує, загалом цей термін використовується для позначення фази постіндустріальної економіки, яка значною мірою базується на діяльності, пов'язаній із інформацією. Цей термін містить значний елемент невизначеності, оскільки інформаційну діяльність важко виміряти. У класичному розумінні до уваги береться обсяг виробництва інформаційних товарів і послуг, комп'ютерної техніки, книгодрукування, юридичних послуг, сума інвестицій в освіту, науку і дослідження тощо. Ф. Махлуп вважається піонером у сфері досліджень інформаційної економіки, у своїй книзі він першим концептуалізував поняття «індустрія знань» (Machlup, 1962). Також він першим звернув увагу на той факт, що промислове виробництво перестало бути основою економіки США. Дослідження Ф. Махлупа поглибила спільна робота, в якій чи не вперше використано дослідний термін «інформаційна економіка», а також описано спосіб вимірювання діяльності, пов'язаної з інформацією у США (Porat & Rubin, 1977). Поряд з інформаційною економікою в літературі на позначення того ж явища можна зустріти терміни «економіка знань» (Drucker, 1969), «нова економіка» (Greenspan, 1968), «інтернет-економіка» (Litan, 2001).

Економіка, а точніше зміни у її структурі не випадково стали головним об'єктом досліджень інформаційного суспільства, адже саме економіка є основою суспільного добробуту, мірилом всіх фізичних й інтелектуальних зусиль, яких сумарно докладають всі члени соціуму для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб. Стан і структура економіки визначають кількість робочих місць і число безробітних, продуктивність праці, обсяг виробництва товарів і послуг, рівень покриття потреб громадян власним виробництвом тощо. Економіка, попри суттєву роль держави у її розвитку, є результатом суспільних зусиль, адже саме сукупність окремих індивідів формує вартість вироблених товарів і послуг, тому до уваги береться весь обсяг суспільного виробництва.

Культурна концепція (культурний вимір) інформаційного суспільства тісно пов'язана з інформаційним середовищем, в якому ми зараз живемо. Це середовище є більш проникаючим та більш інтимним, і більшою мірою є складовою нашого повсякденного життя. У цього виміру є кілька рівнів. По-перше, відбулося надзвичайне збільшення кількості інформації у вільному обігу, головним чином завдяки технологічному прогресу. Доступ майже будь-де та будь-коли до широкого спектру новин та аналітики, розваг, особистої та громадської допомоги з усього світу через різні медіа (радіо, телебачення, Інтернет, газети та журнали) став початком появи медіанасиченого суспільства. У цьому новому соціальному порядку, незважаючи на свободу вибору щодо конкретного середовища, проникнення певного рівня інформації в повсякденне життя є неминучим. Від інформації майже неможливо сховатися. Водночас великого значення набуває рівень індивідуальної та колективної інформаційної грамотності, навички критичного мислення та перевірки фактів. Різноманітної інформації стає так багато, що постійно необхідно докладати зусиль для розрізнення правдивої інформації від маніпулятивної. По-друге, соціальні взаємодії стали більш складними, а вербальна та письмова комунікація недостатні, щоб впоратися з цими складнощами. Кількість доступних індивіду комунікаційних технологій настільки велика, а їхні можливості настільки значні, що досягнення бажаного результату в комунікації вимагає спеціальних навичок. З іншого боку, через засилля технологій люди не встигають опрацювати всю отриману інформацію, змушені її ранжувати за важливістю, що суттєво підвищує ризик провалів у комунікації. До того ж, участь у різних моделях комунікації накладає на індивідів певні обов'язки та передбачає відповідальність за порушення очікуваних шаблонів поведінки (Nath, 2009, с. 26-27).

Як сказав Ж. Бодрійяр: «Ми живемо у світі, де інформації стає все більше, а сенсу все менше» (Baudrillard, 1994, с. 79). Сучасна культура явно більш просякнута інформацією, ніж у попередні епохи. Ми існуємо в середовищі, насиченому медіа, а це означає, що життя, як правило, пов'язане з постійною символізацією, обміном і отриманням – або спробою обміну та опором отриманню – повідомлень про себе та інших (Webster, 2014, с. 10-23). Завдяки наявності, наприклад, відеохостингових і відеострімгових платформ будь-яка людина за допомогою мобільного пристрою та стабільного з'єднання з мережею Інтернет може створювати та ментально поширювати відео контент, незалежно від того, чи закладає автор у такий твір якийсь прихований зміст і чи мислить себе творцем культурного продукту.

У технологічній площині формування інформаційного суспільства представляє сукупність інновацій в інформаційно-комунікаційній сфері (кабельне та супутникове телебачення, комп'ютери, Інтернет), які беруть початок наприкінці 1970-х років і мали на меті внести настільки революційні зміни у спосіб життя більшості людей, щоб визначити і сформувані новий соціальний порядок (Evans, 1979; Martin, 1978). Е. Тоффлер стверджує, що значний поступ в розробці і впровадженні ІКТ став провісником третьої хвилі (після перших двох – сільськогосподарської та промислової) технологічних інновацій – інформаційної революції (Toffler, 1980). На думку Е. Тоффлера, розгортання та використання все більш потужних ІКТ є ключовим рушієм третьої хвилі так само, як нові сільськогосподарські та промислові технології стимулювали попередні дві хвилі або революції. Коли завершиться перехідний період між другою та третьою хвилями, суспільство зміниться. Це перетворення знайде свій прояв у способі взаємодії держав, у способі організації суспільства та видах економічної діяльності, які будуть цінуватися та забезпечуватимуть базову зайнятість населення (Maу, 2003, с. 4).

З. Бжежинський, наприклад, вживає характеристику «технотронне» для позначення суспільства, в якому культурні, психологічні, соціальні й економічні аспекти будуть визначатися впливом технологій і електроніки – особливо комп'ютерами і засобами комунікацій (Brzezinski, 1970). У такому суспільстві промисловість втрачає визначальну роль у соціальних змінах. П. Друкер оперує поняттям «суспільство знання», підкреслюючи у такий спосіб центральну роль знань у забезпеченні соціального прогресу (Drucker, 1969).

Вадодою технологічного підходу є те, що автори у своїх роботах не вказують ні кількісних критеріїв оцінки використання ІКТ, ні порогових значень, на основі яких можна було б однозначно стверджувати, що суспільство перейшло на інформаційний етап свого розвитку. Хоча без наявності чітких критеріїв неможливо сформулювати універсального визначення інформаційного суспільства та класифікувати різні суспільства за ознакою рівня впровадження ІКТ в основні суспільні процеси. Слушним також є зауваження про те, що надання технологіям першорядної ролі у спричиненні соціальних змін відчужує технології від результатів людської діяльності, перетворюючи їх на самодостатній чинник розвитку, на який суспільство повинно реагувати, адаптуючи свої структури повсякдення до спричинених технологіями трансформацій. Твердження про те, що технологічний поступ і самі технології визначаються і формуються поза сферою соціального, є вочевидь хибним. Адже технології та інновації, як і інші досягнення, є результатом свідомих дій і рішень суспільства, спрямованих на досягнення певних цілей (Nath, 2009, с. 22).

Соціологічний (або професійний (Webster, 2010, с. 10)) вимір поняття «інформаційне суспільство» розкривається через аналіз змін у соціальній і професійній структурі суспільства. Сам підхід базується на твердженні про те, що переважання інформаційної складової у професійній діяльності створило новий соціальний порядок. Вважається, що основоположником соціологічного напрямку був Д. Белл (Bell, 1973). У викладі теорії постіндустріального суспільства, що характеризується переходом від фізичної роботи «синіх комірців» до інтелектуальної роботи «білих комірців», він підкреслив важливість і пріоритет інформації, яку використовують у роботі «білі комірці». Його ідея інформаційного суспільства, заснована на структурних змінах в економіці, мала розвиток у пізніших працях

інших дослідників, що описували трансформаційний вплив інформації на суспільні відносини. В них інформація є продуктом освіти або професійного досвіду та втілюється в людях. Креативне мислення, винахідливість і здатність розвивати та використовувати мережі є ключем до нової якості економіки (Coyle, 1997; Dertouzos, 2009). Не фізичні зусилля, а ідеї, знання, навички, талант і креативність створюють багатство в цій новій економіці в межах соціологічної парадигми (Leadbeater, 2000). У соціологічному підході акцент робиться на зростанні кількості працівників в інформаційних галузях економіки та їх ролі в суспільстві.

Соціальний історик Г. Перкін у книзі «Підйом професійного суспільства» (Perkin, 1989, с. 2) стверджує, що історію Британії з 1880 року можна описати через зростання ролі професіоналів, які обіймають домінуючі ролі в суспільстві завдяки «людському капіталу, створеному освітою та посиленому виключенням некваліфікованого персоналу». Е. Гулднер розвиває думку Перкіна, описуючи «новий клас». На думку Гулднера, новий тип службовців, який виник і поширився у 20 столітті, є «новим класом», який складається з інтелектуалів і технічної інтелігенції (Gouldner, 1978).

У межах просторового підходу для опису інформаційного суспільства ключовими є категорії простору та часу, хоча паралельно прослідковується вплив також економічних і соціальних аспектів. Центральним пунктом просторового дискурсу є вплив інформаційних мереж на організацію простору та часу (Nath, 2009). Автори в межах цього підходу мислять суспільство місцем, в якому люди об'єднані через інформаційні мережі. Таке мережеве суспільство існує на різних рівнях – місцевому, регіональному, національному та глобальному, щоб забезпечити «інформаційну кільцеву магістраль» (Varon & Curnow, 1979). Разом з важливістю функціонування електронних магістралей як елементів інформаційної інфраструктури дослідники роблять акцент також на новому явищі – потоках інформації (Castells, 1996). Револьюційною зміною епохи стала можливість підтримання взаємин на відстані, без фізичного контакту (Wellman, 2001).

Просторова парадигма прибирає обмеження, накладені часом і відстанню. Фізичне місцезнаходження особи втрачає свою значимість, допоки вона підключена до всесвітньої інформаційної мережі. Самі ці мережі розширюють своє охоплення та можливості (Urry, 1999) і, як наслідок, зменшуються витрати часу, зокрема на подолання відстаней. Ми можемо не мати освіти і професійного досвіду роботи безпосередньо в кіберпросторі, але ми перетинаємося з ним під час візитів до магазинів, банків, отримуючи сучасні послуги. У цьому мережевому суспільстві процес виробництва є глобальним у просторі та безперервним у часі. Корпорації можуть здійснювати виробництво в будь-якому куточку світу цілодобово, без зупинок, цілий рік. Наприклад, у момент, коли американські працівники йдуть з роботи додому, їх японські колеги починають працювати з того місця, де зупинилися американці (Nath, 2009).

Багато дослідників поєднували елементи кількох підходів. На думку Д. Белла, поява нової соціальної структури, заснованої на телекомунікаціях, може мати вирішальне значення для здійснення економічних і соціальних обмінів, створення та пошуку знань, а також переліку професій і робіт, якими займаються люди. Ця революція організації та обробки інформації та знань, у якій комп'ютер відіграє центральну роль, має своїм контекстом розвиток постіндустріального суспільства (Bell, 1979, с. 163).

Важливо також зауважити, що Д. Белл розрізняє поняття «інформація» та «знання», надаючи відмінностям між ними важливого значення. Так, інформацією є обробка даних у найширшому значенні, а зберігання, пошук і обробка даних стає основним ресурсом для всіх економічних і соціальних взаємодій. У той час як під знаннями розуміється організований набір тверджень, фактів або ідей, що представляють аргументоване судження або виклад результату експерименту, який систематично передається за допомогою засобу комунікації. У такий спосіб знання відокремлюються від новин чи розваг (Bell, 1979, с. 168).

Й. Масуда у своїх роздумах виходив з того, що інформаційним є суспільство нового типу. Його метод заснований на двох основних твердженнях. По-перше, інформаційне суспільство – це суспільство, в якому виробництво інформаційних і нематеріальних

цінностей (а не матеріальних благ) є рушійною силою його формування і розвитку, і де процвітає людська інтелектуальна творчість. Фундаментальну сутність такого суспільства визначає система комунікаційно-комп'ютерних технологій. По-друге, попередній алгоритм розвитку соціуму може бути застосований для проведення історичних аналогій і моделювання майбутнього суспільства (Masuda, 1981, с. 29). Загальнодоступність комп'ютерів відіграють в теорії Й. Масуди ключову роль, оскільки саме з ними він пов'язує найважливіші соціальні зміни.

В. Мартін вважав інформаційним суспільство те, в якому якість життя, а також перспективи соціальних змін і економічного розвитку значною мірою залежать від інформації та її використання. У такому суспільстві рівень життя, режим роботи, дозволя, система освіти та ринок знаходяться під помітним впливом досягнень у сфері поводження з інформацією та знанням (Martin, 1988, с. 304).

Ю. Гарфілд дає своє коротке визначення: «Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому ми сприймаємо як належне роль інформації, оскільки вона пронизує та домінує в діяльності уряду, бізнесу та повсякденному житті» (Garfield, 1979, с. 209).

Н. Мур приходиться до висновку, що інформаційним є суспільство, яке характеризується трьома ознаками. По-перше, в такому суспільстві інформація використовується як економічний ресурс. По-друге, суспільство помітно більше використовує інформацію. По-третє, інформаційний сектор економіки демонструє зростання. Перехід до інформаційного суспільства є властивим і для розвинутих країн, і для країн, що розвиваються (Moore, 1997, с. 271-272).

В угорській національній стратегії інформатизації (1995) зазначено, що інформаційне суспільство є соціальною структурою, побудованою на засадах вільного створення, розповсюдження, доступу та використання інформації та знань, а також глобалізації різних сфер життя. На думку угорського дослідника Б. Мураньї (Béla Murgányi), інформаційне суспільство є новим типом суспільства, в якому людство має можливість вести новий спосіб життя, мати вищий рівень достатку, виконувати кращу роботу та відігравати важливішу роль завдяки глобальному використанню інформаційних і телекомунікаційних технологій (цит. за Karvalics, 2007).

Важливий внесок в наукову розробку концепту інформаційного суспільства зробив іспанський дослідник М. Кастельс, який впровадив у науковий обіг альтернативну назву – «мережеве суспільство». На думку М. Кастельса, суспільство в глобальному вимірі нагадує соціальну структуру, яка складається з мереж у всіх ключових вимірах соціальної організації та соціальної практики, утворених за сімейним, етнічним, професійним, організаційним, рольовим, освітнім, розважальним і багатьма іншими принципами. Крім того, попри те, що мережі є давньою формою суспільної організації, цифрові мережеві технології, які стали характерною ознакою інформаційної ери (М. Кастельс тут вживає термін «information age»), створили умови для необмеженого розширення та переформатування соціальних та організаційних мереж. Варто зауважити, що перший розділ центральної праці М. Кастельса «Інформаційний вік: економіка, суспільства, культура» називається «Революція інформаційних технологій».

Важливим відкриттям М. Кастельса є виокремлення мереж як основної характеристики інформаційної епохи. Кастельс глибоко концептуалізує поняття мережевого суспільства, аналізуючи мережі не лише у сфері знань та інформації, але й мережі компаній, урядів і навіть кримінальні мережі. Його робота була написана ще до появи соціальних мереж (Duff, 2023, с. 96). У його теорії сучасні мережі не обмежуються кордонами національних держав, а тому мережеве суспільство нагадує глобальну систему, нову форму глобалізації, до якої незастосовні традиційні для мережевих форм організації обмеження. Водночас дослідник зазначає, що формування глобальних мереж відбувається шляхом включення одних людей і територій, та виключення інших, через що формується географія соціальної, економічної й технологічної нерівності (Castells, 2010, с. XVII).

Аналізуючи різноманітні визначення інформаційного суспільства, дослідники комунікацій Стейнфельд і Сальваджо виявили п'ять аспектів інформаційного суспільства: економічний (виробничий), споживчий, технологічний, критичний, багатовимірний. Економічний аспект спирається на аналіз макрозмін у структурі зайнятості. Споживчий аспект фокусується на споживанні людьми інформаційних продуктів – читанні, спілкуванні та використанні медіа. Технологічний аспект зосереджується на кількісному вимірі обсягів технологічної інфраструктури, щоб зобразити проникнення та поширеність інформаційних технологій у кожному аспекті економіки та урядування (Steinfeld & Salvaggio, 1989). Перші три аспекти об'єднує фокус на кількісних критеріях оцінки, які самі по собі мають свідчити про соціальні та культурні зміни. Критичний підхід заперечує технологічний детермінізм, стверджуючи, що технологія не викликає соціальних змін, навіть якщо вона здатна їх підтримувати. Технологія, згідно з цією точкою зору, є потужним інструментом, який цинічно використовують великі корпорації та уряди для зміцнення своєї влади, спричиняючи більшу нерівність, а не допомагаючи подолати розриви. Крім того, виникають нові соціальні проблеми, такі як порушення приватності життя та комп'ютерні злочини.

Багатовимірний підхід базується на тому, що інформаційне суспільство є багатограним і вимагає врахування низки економічних, соціальних і культурних аспектів. Зрештою, саме в межах цього підходу «інформаційні суспільства» вживаються у множині, щоб відобразити політичні та національні відмінності між країнами (Raban et al., 2011). Відтак цінністю запропонованого підходу є апеляція до національних кордонів, які значною мірою визначають розвиток елементів інформаційного суспільства (і держави) та розбудови технологічної інфраструктури.

Висновки. Концепт інформаційного суспільства широко досліджувався та аналізувався багатьма представниками суміжних соціогуманітарних галузей знань, кожен з яких збагатив наше розуміння цього складного багатоаспектного феномену. Значна увага дослідників сприяла формуванню холістського бачення цього важливого суспільного феномену.

Концептуалізація суспільного феномену «інформаційне суспільство» передусім має важливе значення для подальших фундаментальних і прикладних досліджень формування інформаційної держави.

Загалом, незважаючи на те, що конкретні аспекти інформаційного суспільства у різній мірі потрапляють у фокус дослідницької уваги, науковці зробили присутній внесок у напрямку спільного розуміння ролі інформаційного суспільства та його атрибутів. Дослідження технологічних і суспільних трансформацій визнають центральну роль інформації та знання в якості основи сучасних соціальних взаємодій.

У процесі формування та зміцнення інформаційного суспільства вирішальну роль відіграють технологічні досягнення, зокрема впровадження ІКТ у ключових економічних, соціальних і політичних процесах. Ці технології змінюють спосіб створення, зберігання, обробки та розповсюдження інформації. Водночас технологічний поступ перетворюється на стимул розвитку та ціль державних політик.

Інформація та знання чинять всепроникний вплив на різні аспекти функціонування суспільства, спричиняючи глибокі суспільні трансформації. Низка дослідників (наприклад, Ф. Махлуп, Ю. Масуда, Д. Белл та ін.) запропонували теоретичні моделі для концептуалізації та розуміння інформаційного суспільства. Ці моделі класифікують види економічної діяльності, професійні структури та сектори на основі їхніх інформаційних характеристик, забезпечуючи системний підхід до аналізу цього явища.

Завдяки згаданим дослідженням було створено теоретичні та емпіричні основи для розуміння ролі сучасної інформаційної держави, яка розвивається під впливом інформаційного суспільства, її функцій, основних політик і механізмів управління.

References:

1. Barron, I. & Curnow, R. (1979). *The Future with Microelectronics: Forecasting the Effects of Information Technology*. Milton Keynes: Open University Press.

2. Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation*. Ann Arbor: University of Michigan. <https://oducks.files.wordpress.com/2014/12/simulacra-and-simulation-by-jean-baudrillard.pdf>
3. Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Revised Edition. New York: Free Press.
4. Brzezinski Z. (1970). *Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era*. New York: Viking Press.
5. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture* (Volume 1). Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
6. Coyle, D. (1997). *The Weightless World: Strategies for Managing the Digital Economy*. Cambridge: The MIT Press.
7. Dertouzos, M. (1997). *What Will Be: How the World of Information Will Change Our Lives*. New York: HarperOne.
8. Drucker, P. (1969). *The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*. New York: Harper and Row.
9. Duff, A., Craig, D. and McNeill, D. (1996). A Note on the Origins of the 'Information Society'. *Journal of Information Science*. Volume 22 (2), 117-122.
10. Duff A, (2023). Castells versus Bell: A comparison of two grand theorists of the information age. *European Journal of Social Theory*. Vol. 26 (1), 90-108.
11. Evans, C. (1979). *The Mighty Micro: The Impact of the Computer Revolution*. London: Gollancz.
12. Garfield, E. (2001). An information society? *Journal of Information Science*. 1979, Vol. 1, 209-215.
13. Gouldner, A. (1978). «The New Class Project». *Theory and Society*. 6 (2) (September), 153-203.
14. Greenspan, A. (1998). «Is There a New Economy?» Haas School Annual Business Faculty Research Dialogue, Berkeley. www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/1998/19980904.htm
15. Harari, Y. (2014). *Sapiens. A Brief History of Humankind*. London: Harvill Secker.
16. Karvalics, L. (2007). *Information Society – what is it exactly? (The meaning, history and conceptual framework of an expression)*. <https://www.researchgate.net/publication/237332035>
17. May, C. (ed.). (2003). *Key thinkers for the information society*. London: Routledge, 2003.
18. Leadbeater C. (2000). *Living on Thin Air: The New Economy*. London: Penguin Books Ltd.
19. Litan, R. (Mar. - Apr., 2001). The Internet Economy. *Foreign Policy*. No. 123. Pp.16-24. <https://doi.org/10.2307/3183152>
20. Machlup, F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. NJ: Princeton University Press.
21. Martin, J. (1978). *The Wired Society*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
22. Martin, W. (1988). The information society – idea or entity? *Aslib Proceedings*. Vol. 40. No. 11/12, 303-309.
23. Moore, N. (1997). *The information society*. *World Information*. Report 1997/98. UNESCO Publishing, 271-283.
24. Nath, H. (2009). The Information Society. *Journal of the SCTU*. Vol. 4, 19-29.
25. Perkin, H. (1989). *The Rise of Professional Society: Britain since 1880*. London: Routledge.
26. Porat, M. & Rubin, M. (1977). *The Information Economy (9 volumes)*, Office of Telecommunications Special Publication 77-12. Washington D.C.: US Department of Commerce.
27. Steinfield, C. & Salvaggio J.L. Toward a Definition of the Information Society. In: *The Information Society: Economic, Social, and Structural Issues* (Ed. J.L. Salvaggio, Lawrence). Erlbaum, Hillsdale: NJ, 1989. Pp. 1-14.
28. Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. London: Collins.
29. Urry, J. (1999). *Sociology beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*. London and New York: Routledge.
30. Webster, F. (2014). *Theories of the Information Society*. Fourth Edition. New York: Routledge.
31. Wellman, B. (2001). Physical Space and Cyberspace: The Rise of Personalised Networking?. *International Journal of Urban and Regional Research*. 25 (2), 227-252.

Sergii Balan,

*Candidate of Political Science, Senior Research Fellow,
V. M. Koretsky Institute of State and Law of
National Academy of Sciences of Ukraine*

Information Society as an Object of Multidisciplinary Research

The article explores the concept of information society as an object of multidisciplinary scientific analysis. Various definitions of the information society, proposed by scientists from various fields of knowledge: economics, sociology, philosophy, political sciences, etc., are analyzed. It is shown that the formation of the information society is directly related to the rapid spread of information and communication technologies in all spheres of life. The main scientific approaches to the study of this phenomenon (i.e., economic, cultural-civilizational, technological, sociological, and spatial) are systematized. It was found that the researchers considered the information society through the lens of analysis of changes in the structure of employment, consumption of information products, dissemination of information technologies, transformation of social interactions and organization of space under the influence of information networks.

Common features of the concept of information society in various scientific paradigms are revealed, in particular, recognition of the central role of information and knowledge as the basis of modern social relations. The decisive impact of technological achievements, especially information and communication technologies, on the formation of the information society and the transformation of economic, social and political processes is analyzed. It is shown that theoretical developments of the information society concept created the basis for further research of the information state, its functions, management mechanisms and state policy in the conditions of the information age. The conclusion is made about the need for further conceptualization of the information society in order to improve the scientific understanding of the functioning of the information state.

Keywords: *informational state, information society, transparency and accountability of state power, democracy, information and communications technologies, freedom of expression, information security, public policy, public administration, legal regulation, public authority, political institutions, institutional support.*

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.03>

УДК 329.78:352.07

Наталія Кононенко,

кандидат політичних наук,

провідний науковий співробітник,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України,

ORCID 0000-0001-8397-2830; email: n.kononenko1509@gmail.com

ПАРТИСИПАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ЛЕГІТИМАЦІЇ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Ця стаття досліджує поширеність інструментів партисипативної демократії в сучасній Україні як чинників формування нової національної політичної культури. У контексті повномасштабної війни ці практики стають ключовими запобіжниками розгортання кризи легітимності та радикалізації суспільства. Авторкою проаналізовано готовність до запровадження таких механізмів, як мирні демонстрації, петиції, громадські слухання, публічні консультації та громадські бюджети, спрямованих на залучення громадян до політичного процесу та зміцнення довіри до інституцій влади.

Війна змушує українське суспільство переосмислити значення демократії та активної участі громадян у формуванні державної політики. Стаття є спробою надати відповідь на питання, що потрібно зробити, щоб у повоєнній Україні мирні демонстрації стали символом єднання українців у боротьбі за права та свободи, а петиції – ефективним інструментом для впливу на рішення влади? Щоб громадські слухання та консультації забезпечували живий майданчик для обговорення нагальних питань та залучення різних верств населення до прийняття важливих рішень? Щоб публічні консультації були важливим елементом прозорості та відкритості державного управління? Авторка зазначає, що без активного залучення громадян до політичного процесу неможливо досягти стійкого демократичного розвитку та стабільності в країні. Стаття акцентує на необхідності комплексного підходу до реформування політичної системи України, який включає впровадження партисипативних механізмів, підвищення прозорості та підзвітності влади, а також активне залучення громадян до політичного процесу. Лише так можна забезпечити стійкий розвиток та демократичне майбутнє для України.

Ключові слова: *криза легітимності, правовий режим воєнного стану, політична інклюзія, партисипативна демократія, деліберативна демократія*

Вступ. Оцінка політичних процесів в українському суспільстві у 2023 р. – першій половині 2024 р. підводить нас до висновку, що час мобілізаційного консенсусу, коли мобілізація суспільства не потребувала аргументів, минув. Традиційно невисока довіра до КМУ, судів, ВРУ та повернення довіри до Президента на рівень 2021 р. свідчить про те, що ми маємо справу з початком нової хвилі кризи легітимності, розгортання якої неможливо нейтралізувати в умовах дії режиму воєнного стану в традиційний для демократій спосіб, шляхом виборів.

І хоча консолідаційні тренди зберігають досить високий потенціал серед українців, важко не помічати, що суспільство поступово поляризується через тривалу війну, дискомфорт від дуальності дій і риторики влади та відсутність виборів, як найбільш зрозумілого та неодноразово апробованого українцями інструменту впливу на політичний

процес. Така політична безпорадність накладається на ерозію управлінської функції держави та демонтаж пострадянської системи управління, слабкість політичної опозиції, її неспроможність примушувати владу до непопулістського діалогу зі суспільством, сильні, але відсторонені від суспільства організації громадянського суспільства (далі – ОГС). Все це в комплексі формує підстави для радикалізації українців, нарощує ймовірність неконвенційних сценаріїв подолання політичної кризи.

У нашій ситуації, коли запуск електоральних процесів є і не можливим, і не бажаним, особливої уваги потребує процес повернення/реставрації або привнесення решти демократичних стандартів і процедур, акцептованих діючою Конституцією, в політичні практики. Цікаво: на рівні стосунків «держава-суспільство» війна не заперечує імплементацію майже всіх інструментів партисипативної демократії (петиції, звернення, громадські ради навколо органів публічної влади, публічні консультації, громадські обговорення, місцеві референдуми, бюджети участі/громадські бюджети, національні круглі столи тощо), які в консолідованих демократіях вважаються базовими запобіжниками радикалізації. Головними перешкодами всіх перерахованих вище інструментів політичної інклюзії в Україні є дефектність їхньої нормативної інституціоналізації та формалізований характер імплементації, які є віддзеркаленням ширших проблем – патерналістської політичної культури українців і відсутності політичної волі.

Таким чином, предмет дослідження – партисипативні демократичні практики в сучасній Україні як інструменти формування нового типу національної політичної культури та запобіжники розгортання кризи легітимності та радикалізації суспільства під час повномасштабної війни, детермінує і його мету. А саме – здійснення аудиту застосування та нормативної бази існуючих в Україні партисипативних інструментів, які вкрай необхідно активно запроваджувати у політичне життя і під час повномасштабної війни, і особливо – після її завершення (зупинки) заради збереження і вдосконалення української демократії.

Методи дослідження. У процесі роботи авторка проаналізувала велику кількість імперичного матеріалу, підготовленого Разумков Центром, Київським міжнародним інститутом соціології, Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, дослідницькою групою «Рейтинг» щодо якості національного політичного процесу і політичної культури в Україні. Проведення аудиту нормативної бази партисипативної демократії потребувало вивчення законів та нормативних актів, які регулюють цю сферу в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Аналіз потенційних ризиків цифрової демократії (як провідного каналу логістики реалізації в сучасному демократичному світі інклюзії громадян у процесі формування та ухвалення політик) відбувся через ознайомлення із роботами Д. Аджемоглу, С. Джонсона (Acemoglu & Johnson, 2023), Х. Маргеттс (Margetts, 2011). Теоретичні та практичні підвалини деліберативного інклюзивного інструментарію досліджено через роботи Дж. Бессета (Bessette, 1994), О. Ескобара (Escobar, 2017), Х. Лафонт (Lafont, 2019), Дж. Ролза (Rawls, 19987), Ю. Хабермаса (Habermas, 1984).

Результати та дискусії. Досвід трансформації інших країн дає нам розуміння, що процес оновлення України у відповідності із затвердженою урядом «Матрицею реформ», що базується на Ukraine Facility Plan та умовах позик МВФ та Світового Банку, буде не ефективним, якщо запропоновані політичним класом, громадянським суспільством та іноземними партнерами зміни інституцій, політик і практик лишатимуться мало підтриманими українським суспільством. У цьому контексті лаконічно опишемо сучасні статуси інструментів, що здатні підсилити інклюзивну складову української демократії під час війни та повоєнний період.

Мирні збори. Навіть в умовах дії режиму воєнного часу мирні збори не підлягають такій однозначній забороні, як, приміром, вибори. Головною проблемою нормативного регулювання практики проведення в Україні мирних зборів є відсутність окремого спеціального закону, що створює проблеми для реалізації цього права. Серед найпоширеніших негативних практик: заборони, часто необґрунтовані, адміністративними судами; зловживання у притягненні до адміністративної відповідальності учасників мирних

зборів; заборони на підставі актів місцевих органів влади; неправомірне застосування положень нормативно-правового акту, які відносяться до періоду незалежності України.

План заходів щодо реалізації української Національної стратегії у сфері прав людини передбачає розробку та подання на розгляд КМУ законопроекту щодо забезпечення права на свободу мирних зібрань у відповідність із міжнародними та європейськими стандартами (2024). Наразі такий законопроект досі не підготовлений. Фактично, проведення мирних акцій регулюється Наказом МВС від 10 серпня 2016 р. Переважна більшість країн-членів ЄС мають спеціальні закони, що регулюють застосування громадянами цього інклюзивного демократичного інструменту. Як правило, ці документи містять вимогу повідомляти владу заздалегідь про мирні зібрання та акції протесту. Єдина європейська країна, не член ЄС, Велика Британія (а точніше три її провінції Англія, Уельс і Шотландія) не містять вимоги обов'язково повідомляти владу заздалегідь про мирне зібрання чи протест (1986).

Петиції/Звернення. Право громадян та ОГС самостійно звертатися до відповідних центральних та локальних органів влади унормовано Законом «Про звернення громадян» від 1996 р. Після Революції гідності, у 2015 р. в межах реформ, спрямованих на зростання якості та формування прозорості врядування, в тому числі шляхом популяризації практик е-демократії, в Україні відбулося запровадження електронного звернення та електронної петиції (2015).

Українська нормативна база е-петицій/звернень прописана таким чином, що вони як інструмент, активно набираючи оберти е-демократії, «підсвічують» проблеми, ранжують їх за рівнем впливу на суспільство та надають публічну демонстрацію ставлення до проблем представників влади (центральної та місцевої). І не більше. Оскільки не передбачають реального покарання за порушення владою або процедур реагування на петиції, або невиконання заходів, про які йдеться в приписах щодо петиції. За такої нормативної бази, е-петиції – на загальнонаціональному рівні – залишаються умовно прийнятним інструментом оперативної локалізації потенційних криз. Так, е-петиції, що набирають великої підтримки, як правило, супроводжуються медійною кампанією. Небажаний розголос, що опосередковано впливає на рейтинги, змушує центральну владу ухвалювати очікувані суспільством рішення. Серед свіжих прикладів саме такого ефекту – ветовання восени 2023 р. президентом В. Зеленським закону «Про відновлення декларування доходів чиновників» після того, як петиція на цю тему набрала більше 80 тис. підтримки. У той же час, як було вже сказано вище, відсутність зафіксованої законом відповідальності за невиконання владою навіть тих рішень, про які йдеться в офіційних відповідях її представників на петиції, у поєднанні зі слабким контролем за виконанням з боку ОГС та медіа, роблять вплив інструменту е-петицій/звернень на перебіг політичного процесу не системним, слабким, таким, що не дає українцям впевненості у тому, що за його допомогою вони дійсно можуть політично корегувати поведінку влади.

Для підвищення впливу е-петицій і звернень на дії влади доцільно здійснити такі регуляторні кроки:

- запровадити положення про обов'язковий моніторинг виконання рішень та рекомендацій центральними та місцевими органами влади, які містяться у відповідях на е-петиції та звернення, підвищити відповідальність за невиконання цих рішень;

- створити єдину онлайн-платформу для обов'язкового оприлюднення та публічного моніторингу відповідей і виконання рекомендацій, що містяться у відповідях на е-петиції та звернення, уніфікувати вимоги до представлення та відстеження петицій на всіх сайтах місцевих органів влади;

- ухвалити рішення, спрямовані на покращення процесу реагування на е-петиції. Наприклад, створити спеціальний комітет із петицій, аналогічний тим, що існують у парламенті Об'єднаного Королівства та німецькому Бундестазі, для розгляду петицій, які набрали значну кількість голосів підтримки;

- впровадити попередню верифікацію петицій: для відсіювання відверто провокативних або беззмістовних звернень;

- залучити авторів петицій до процесу формування політик;
- інтегрувати навчання з підготовки е-петицій у освітні програми.

Громадські обговорення/громадські слухання, місцеві референдуми, бюджети участі (громадські бюджети). В Україні ці різновиди інструментів партисипативної демократії пов'язані передусім із децентралізацією та розвитком місцевої демократії. Політичним продуктом реформи децентралізації (перший етап – 2015-2018 рр., другий етап – 2019-2021 рр.) стало створення нової та ефективної інституції місцевого самоврядування зі своїм законодавством, захищеним бюджетом, новими людьми у владі. Фактично, місцеве самоврядування запустило механізми демократії на локальному рівні.

Реформа децентралізації в Україні в період 2015-2018 рр. була цікавою, але *не ідеальною*. Про існування певних недоліків, які потребують корекції, свідчили щонайменше результати кількісних досліджень, проведених Разумков Центр (2020). Так, у 2016 р. частка людей, що відзначили певні зміни на краще у своєму населеному пункті в результаті збільшення місцевих бюджетів, складала 46 % серед опитаних. У 2018 р. ця частка трохи знизилася – до 39,5%, а до 2020 р. – до 35,5 %. Отже, напередодні повномасштабної війни стало очевидно, що якісніша децентралізація та закріплення прогресу локальної (місцевої) демократії потребували унормування (на рівні закону) великої кількості інклюзивних інструментів, що і відбувалося під час дії правового режиму воєнного стану. Так, у лютому 2024 р. Верховна Рада України Законом Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (2024) унормувала прозорість місцевого самоврядування, запровадила обов'язкову трансляцію пленарних засідань місцевих рад і засідань їх постійних комісій у мережі Інтернет в режимі реального часу; збереження відеозаписів трансляцій не менше п'яти років та їхнє оприлюднення на офіційному веб-сайті ради; висвітлення проектів порядків денних засідань постійних комісій ради, висновків і рекомендацій, а також протоколів її засідань, які містять результати поіменного голосування; оприлюднення на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на офіційних веб-сайтах органів місцевого самоврядування публічної інформації у формі відкритих даних щодо об'єктів права власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єктів їхньої спільної власності. У березні 2024 р. уряд затвердив план заходів з реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади на 2024-2027 рр. (2024), а в квітні 2024 р. затверджено закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» (2024) та «Про статус депутатів місцевих рад» (2024). Основними новелами законів стали обов'язковість затвердження статутів територіальних громад; визначено порядок участі жителів громад у публічних консультаціях, консультативно-дорадчих органах при органах та посадових особах місцевого самоврядування; надається перелік форм участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення; деталізується порядок проведення загальних зборів, громадських слухань, громадського оцінювання, внесення місцевої ініціативи.

Наголосимо, що *повноцінна імплементація громадських обговорень на рівні ОМС не можлива під час дії правового режиму воєнного часу*, оскільки, по-перше, не всі рішення громад можна оприлюднювати в цей час, по-друге, функціонування місцевого самоврядування обмежене дією створених після повномасштабного вторгнення підпорядкованих Президенту військових адміністрацій, які, виконуючи функції військових і державних органів влади, можуть перебирати й повноваження місцевого самоврядування. Останнє розглядається експертами як серйозна загроза для функціонування в Україні щонайменше локальної демократії.

Якщо повноцінна дія таких партисипативних практик, як громадські обговорення, поставлена на паузу виключно війною, то важливий інструмент легітимації локальних політик, як *місцевий референдум*, гарантований Конституцією, ще й досі, починаючи з 2012 р., після втрати чинності закону «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» 1991 р., не отримав нормотворчого тлумачення. Противники місцевих референдумів посилаються на те, що в таких країнах ЄС як Бельгія, Люксембург, Італія, Португалія, Фінляндія та Швеція в

принципі відсутня практика проведення місцевих референдумів. Вони також апелюють до сумного досвіду використання цього інструменту прямого народовладдя в Україні. Заінтересовані в активному використанні місцевих референдумів роблять акцент на тому, що суспільство має готувати інструменти для оперативного запуску всіх інструментів демократії після війни (завершення бойових дій). Крім того, центральна влада через відповідний законопроект має чітко унормувати питання, які можуть виноситися на обговорення на місцевому референдумі, що є серйозним запобіжником для його використання проти держави у сепаратистських практиках (Бойко, 2023).

Бюджети участі – це інструмент, що дозволяє громадянам впливати на розподіл частини бюджетних коштів міст і громад та брати участь у конкурсах на реалізацію суспільно важливих проєктів, переважно в сферах благоустрою та освіти. Під час повномасштабної війни місцева влада звужила перелік галузей, де можуть бути реалізовані такі проєкти. Громадські бюджети – це позитивна практика залучення жителів до життя громад, але вона недостатньо оцінена в Україні. Наприклад, Київ, розпорядник найбільших громадських бюджетів, у 2022 р. мав запланований дохід у 69 млрд грн, з яких бюджет участі становив лише 200 млн грн (0,2 % від запланованих доходів міста). У той же час маємо визнати, що збільшення видатків на громадські бюджети потребує сучасних і складних практик контролю відбору проєктів для запобігання корупції.

Серед базових трендів розвитку консолідованих європейських демократій виокремимо таку популярну партисипативну техніку, як *публічні консультації*. Щодо законодавчого унормування такої практики, то у Великій Британії, приміром, загальні стандарти проведення публічних консультацій між урядом та зацікавленими сторонами визначено Кодексом (законом) практики консультацій (2009). А в Данії процедура публічних консультацій регулюється не законом, а переважно традиціями та роз'ясненням міністерства юстиції щодо якості регулювання стандартів підготовки проєктів нормативно-правових актів. Данія була одною з перших країн ЄС, де для узагальнення інформації щодо всіх громадських консультацій у 2005 р. створено окремий веб-портал (www.borger.dk).

До червня 2024 р. порядок проведення публічних консультацій із громадськістю був обов'язковим виключно для центральних органів виконавчої влади. Обов'язок решти ЦОВ (ВРУ, Президента, НБУ) та місцевих органів влади проводити публічні консультації щодо розробки політик не було унормовано.

Оскільки формування інклюзивного стилю публічного управління є одним із пріоритетів підтриманого ЄС *Ukraine Facility Plan*, вже 20 червня 2024 р. Верховна Рада ухвалила закон про проведення публічних консультацій (2024) усіма органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування тощо під час запровадження будь-яких управлінських рішень. Закон регулює порядок проведення публічних консультацій, їх основні етапи, передбачає створення онлайн-платформи для публічних консультацій. Попри застереження, в законі збережено особливий порядок проведення публічних консультацій народними депутатами України та комітетами ВРУ.

Великі сподівання на потенціал *технологій е-демократії* щодо збільшення політичної інклюзії українців є не безпідставними. У той же час маємо зробити акцент як на поки незавершених спробах імплементації певних великих проєктів щодо цифровізації процесів партисипативної демократії, так і на ризиках «цифрового детермінізму», що розглядає цифрові інструменти як панацею для нейтралізації демократичних викликів (наприклад, від поширення корупції).

Так, на початку 2021 р. Міністерство цифрової трансформації, Секретаріат КМУ та Фонд «Східна Європа» (програма EGAP) анонсували запуск платформи е-демократії «ВзаємоДія» (<https://vzaemo.dia.gov.ua>), що мала б спростити спілкування влади із громадянами. Старт експлуатації платформи було оголошено на осінь 2021 р. Планувалося, що на «ВзаємоДії» запрацюють, зокрема, такі інструменти як е-звернення та е-запити, е-консультації, е-опитування, е-петиція, е-конкурси, е-голосування для обрання складу громадських рад при органах виконавчої влади, громадська експертиза. На момент

написання статті портал «Взаємодія» як єдиний портал цифрової демократії, не запрацював. Суспільство не отримало жодних пояснень від влади, чому проєкт перебуває на паузі. Відсутність комунікації з боку влади на цю тему створює сприятливе середовище для активної циркуляції припущення, що це обумовлено не об'єктивними причинами, пов'язаними з повномасштабним вторгненням, а спробами уникнути розширення кола дисижнмейкерів при формуванні державних і локальних політик.

Крім очевидних проблем із адмініструванням цифрової демократії в Україні, не будемо забувати й академічні застереження щодо ризиків і непродуманого запровадження. Ось кілька поширених причин для критики, що дуже часто називаються міжнародною академічною спільнотою:

- ініціативи електронної демократії, які передбачають збір і використання персональних даних у політичних цілях, можуть викликати серйозні занепокоєння щодо конфіденційності;
- е-демократія може сприяти поверхневим формам залучення, таким як «кліктивізм» або онлайн-петиції, які не поглиблюють інклюзію при формуванні політик;
- вразливість електронної демократії до кібератак, що потенційно може поставити під загрозу цілісність виборів і цифрових систем голосування;
- цифрові платформи можуть забезпечити участь, але є ризик не повного відтворення інклюзивних і дискусійних якостей традиційних демократичних процесів.

До середини 2010-их рр. інструменти дорадчої демократії (передусім міні-пабліки) класифікувалися безпосередньо авторами цього концепту як допоміжні *деліберативні дизайн-технології*, що вдосконалюють якість рішень інститутів та процедур традиційної представницької демократії. Справжню революцію в середовищі деліберативних демократів зробила монографія учениці Ю. Хабермаса – Х. Лафонт «Демократія без скорочень», в якій науковиця наголосила на тому, що для розв'язання кризи легітимації, з якою зігнулися західні консолідовані демократії, необхідно перевести інструменти дорадчої демократії зі статусу «корисного додатку» до дієвих представницьких процедур у формат обов'язкового та законодавчо внормованого дизайну існування демократичних політичних режимів (Lafont, 2019).

Міні-паблік (базовий дизайн-інструмент деліберативного дискурсу) складається з випадково обраних громадян зі списку виборців шляхом стратифікованої випадкової вибірки. Успіх міні-пабліків залежить від визнання суспільством їх своїм прототипом. Незважаючи на загальні риси, існує декілька типів міні-пабліків (Escobar, 2017). Міні-паблік у форматі *«громадянські журі»* (CJs) був вперше проведений у 1971 р. з ініціативи Неда Кросбі (Центр Джефферсона, США). За технологією, приблизно 12-25 учасників збираються на 2-5 днів для обговорення питання та вироблення колективної публічної рекомендації або «вердикту». CJs можуть бути організовані таким чином, щоб забезпечити «присяжним» (залученим громадянам) певний контроль над процесом, включаючи вибір експертів-свідків і характер взаємодії з ними. CJs – один з найпопулярніших міні-пабліків: так, уряд Великої Британії створив понад 300 громадянських журі.

Наприкінці 1980-х рр. Датська рада з технологій розробила *«консенсусні конференції»* (CCs), щоб надавати поради парламентаріям із питань науки та технологій. «Консенсусні конференції» були створені в США у 1960-х рр., використовувалися для вирішення проблем, пов'язаних із новими біомедичними технологіями. Однак найуспішніше ця технологія організації публічного дискурсу саме з технологічних питань та корекції політики була імплементована Данією. Данці за допомогою саме CCs (більше, ніж 20 подій у межах 1997–2002 рр.) облаштували відкритий для громадськості діалог між експертами та неспеціалістами з таких питань, як генна терапія, інформаційні технології на транспорті, безпліддя, опромінення їжі, геном людини, генні технології в промисловості. Данські «консенсусні конференції» поділяються на 2 етапи. На першому громадяни (групи до 25 осіб) збираються на підготовчий вікенд, щоб дізнатися про тему, процес і групу, а також вибрати експертів, із якими будуть працювати на другому етапі конференції. Другий етап триває приблизно чотири дні: громадяни заслуховують презентації обраних ними експертів,

перш ніж поставити їм запитання, а потім скласти публічний колективний звіт, у якому викладено їхнє колективне рішення.

«Осередки планування» (PCs) виникли в Німеччині в 1970-их рр., їх засновником був Пітер Дісел (університет Вуппертала). У серпні 1982 р. Міністерство досліджень і технологій Німеччини використало PCs (у форматі трирічного дослідження), щоб визначити інтереси громадян щодо 4 різних варіантів енергетичної політики. В межах PCs з експертами працює одночасно декілька груп (осередків), що дозволяє залучити до професійного обговорення питання 100-150 громадян. За підсумком обговорення кожною групою складається публічний консолідований звіт, який затверджується осередками і передається до органу влади, що ініціював проведення міні-публіків.

Ініціатором «дорадчих опитувань» (DP) у 1988 р. став Дж. Фішкін (Центр дорадчого опитування, Стенфордський університет). Суспільно-політична мета «дорадчих опитувань» полягає в демонстрації еволюції ставлення громадян до питання/проблеми після отримання розлогої інформації про неї. Специфіка процесу полягає в тому, що відібраних до участі в опитуванні громадян (від 150 до 500 осіб) опитують два рази: на початку роботи міні-публіків і наприкінці (після роботи у малих групах і зі збалансованим колом експертів на пленарних засіданнях). Важливим елементом цього способу організації дискурсу є залучення медіа (бажано навіть у форматі прямої трансляції). Фінальний звіт, який є підсумком роботи «осередків планування», «громадянських журі» та «консенсусних конференцій», не готується.

«Асамблеї громадян» (CAs) є потенційно найрадикальнішими та демократично найміцнішими з усіх міні-громадських типів організації дискурсу. Надзвичайно цікавим є вивчення досвіду «асамблеї громадян» в Ірландії (2012–2014 рр.), яка дала початок конституційної реформи. Ініціатором проведення Конституційного з'їзду/Конвенту (таку назву отримала ця асамблея) був парламент Ірландії. Учасники (66 громадян) відібрані випадковим чином із реєстру виборців. Також до роботи Конституційного з'їзду були залучені 33 представники політичних партій та голова Конвенту. Етапи роботи: навчання, обговорення та робота з експертами, ухвалення рішення щодо кожної зі змін до конституції, її оприлюднення. Рішення Конвенту мали рекомендаційний характер для влади. Втім, за рекомендаціями Конвенту, було проведено два референдуми, а уряд із парламентом завершили політичне реагування на рішення Конвенту в 2018 р.

Цікавим кроком щодо вмонтування елементів «дорадчої демократії» в наявну політичну систему Франції можна вважати реформу 2021 р. національної консультативної асамблеї (CESE), що складається з представників громадянського суспільства та діє при уряді й парламенті. Одна з інновацій CESE – надання йому можливості залучати до своєї роботи громадян у форматі міні-публіків (конвентів). Вперше таку практику ухвалення політичного рішення було застосовано у 2022–2023 рр., під час модернізації «політики кінця життя» (паліативної допомоги). 13 вересня 2022 р. президент Франції Еммануель Макрон доручив CESE організацію проведення Конвенту (громадських слухань). Вже у вересні 2023 р. президент, отримавши напрацювання Конвенту (що стали результатом 9 робочих сесій, 27 днів дебатів 184 членів громадянського Конвенту, обраних шляхом жеребкування), доручив уряду та парламенту підготувати відповідний закон.

Висновки. *Перше:* середина 2024 р. – період, коли можна ставити питання про визначення ймовірних розломів афективної поляризації, ризик розвитку якої є дуже високим для сучасної України. Заради уникнення розростання суспільних розломів і збереження української демократії важливо зберігати консолідацію суспільства, нейтралізувати радикальні настрої та формувати політичний консенсус. *Друге:* усі інструменти партисипативної демократії, які є засобами нейтралізації радикальних настроїв у суспільстві та формування інклюзивної культури розробки політик, окрім виборів та референдумів, доступні під час дії правового режиму воєнного часу. Проте максимальний ефект від їх застосування можливий лише при комплексному використанні всіх доступних демократичних механізмів, серед яких повернення до дисперсії влади, проведення судової

реформи та локалізація корупції. *Третє*: під час дії правового режиму воєнного відбувалося законодавче унормування таких важливих інструментів політичної інклюзії як громадські слухання та публічні консультації, що робить їх запровадження ймовірним. У той же час, маємо пам'ятати, що успішність імплементації всіх партисипативних інструментів залежить від політичної волі влади, уявлення якої про формат майбутнього (повоєнного) політичного режиму чітко не визначені. *Четверте*: не слід ігнорувати застереження впливових науковців щодо ризиків недбалого впровадження е-демократії. *П'яте*: особливої уваги потребують мало відомі та практично не використані в Україні практики деліберативної демократії, спрямовані на формування культури діалогу в суспільстві та пояснення громадянам сутності політики та владних рішень, які реалізуються в державі.

Використані джерела:

1. Acemoglu, D., Johnson, S. (2023). Power and progress: our thousand-year struggle over technology and prosperity. London: Basic Books. 560 p.
2. Bessette, J. (1994). The Mild Voice of Reason: Deliberative Democracy and American National Government. Chicago: Univ. of Chicago Press, 306 p.
3. Citizens' Assembly. <https://participedia.net/method/4258>
4. Consensus Conference. <https://participedia.net/method/163>
5. Citizens' Jury. <https://participedia.net/method/155>
6. Deliberative Polling. <https://participedia.net/method/147>
7. Escobar, O., Elstub, S. (May 8, 2017). Forms of Mini-Publics: An introduction to deliberative innovations in democratic practice. <https://www.newdemocracy.com.au/2017/05/08/forms-of-mini-publics/>
8. Habermas, J. (1984). Theory of communicative action. Boston: Beacon Press, vol. I, 465 p., vol. II, 457 p.
9. HM Government. The Code of Practice on Consultation. <http://www.bis.gov.uk/files/file47158.pdf>
10. Lafont, C. (2019). Democracy without shortcuts: A participatory conception of deliberative democracy. Oxford: Oxford University Press. 288 p.
11. Margetts, H. (2011). Experiments for public management research. Public Management Review. 13 (2). P. 189–208.
12. Rawls, J. (Spring 1987). The Idea of an Overlapping Consensus. Oxford Journal for Legal Studies. №7 (1). P. 1–25.
13. Planning Cells. <https://participedia.net/method/160>
14. The Public Order Act. (1986). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/64/contents>
15. Бойко, О. (8 вересня 2023 р.). Місцеві референдуми? Чому закладати основи локальної демократії завжди на часі. Дзеркало тижня. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/mistsevi-referendumi-chomu-zakladati-osnovi-lokalnoji-demokratiji-zavzhdi-na-chasi.html>
16. «Громадська думка населення щодо реформи децентралізації та її результатів (серпень 2020 р.). Разумков Центр. Київ. <https://kpn.fpsp.npu.edu.ua/naukovyi-chasopys-seriia-22/18-pro-chasopys/10-vymohy-do-publikatsii-statti>
17. «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках». (Червень 2024). КМІС. Київ. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1>
18. Закон України «Про звернення громадян». (1996). ВРУ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
19. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про звернення громадян" щодо електронного звернення та електронної петиції». (2015 р.). ВРУ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text>
20. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" щодо забезпечення прозорості місцевого самоврядування». (2024). ВРУ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3590-IX#Text>
21. Закон України «Про місцеве самоврядування». (2024). ВРУ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/card4#Future> (дата звернення: 29.06.2024)
22. Закон України «Про публічні консультації». (Червень 2024). ВРУ. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/251029.html>
23. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку. Наказ №773 МВС України. (10 серпня 2016 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>
24. Про затвердження плану заходів з реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2024-2027 роки. (2024 р.). Розпорядження КМУ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#Text>
25. Розпорядження «План заходів з реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади на 2024-2027 роки». (26 березня 2024 р.). КМУ. № 270-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#Text>

References:

1. Acemoglu, D., Johnson, S. (2023). Power and progress: our thousand-year struggle over technology and prosperity. London: Basic Books. 560 p.
2. Bessette, J. (1994). The Mild Voice of Reason: Deliberative Democracy and American National Government. Chicago: Univ. of Chicago Press, 306 p.
3. Citizens' Assembly. <https://participedia.net/method/4258>
4. Consensus Conference. <https://participedia.net/method/163>
5. Citizens' Jury. <https://participedia.net/method/155>
6. Deliberative Polling. <https://participedia.net/method/147>
7. Escobar, O., Elstub, S. (May 8, 2017). Forms of Mini-Publics: An introduction to deliberative innovations in democratic practice. <https://www.newdemocracy.com.au/2017/05/08/forms-of-mini-publics/>
8. Habermas, J. (1984). Theory of communicative action. Boston: Beacon Press, vol. I, 465 p., vol. II, 457 p.
9. HM Government. The Code of Practice on Consultation. <http://www.bis.gov.uk/files/file47158.pdf>
10. Lafont, C. (2019). Democracy without shortcuts: A participatory conception of deliberative democracy. Oxford: Oxford University Press. 288 p.
11. Margetts, H. (2011). Experiments for public management research. Public Management Review. 13 (2). P. 189–208.
12. Rawls, J. (Spring 1987). The Idea of an Overlapping Consensus. Oxford Journal for Legal Studies. №7 (1). P. 1–25.
13. Planning Cells. <https://participedia.net/method/160>
14. The Public Order Act. (1986). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/64/contents>
15. Boyko, O. (September 8, 2023). Mists'vi referendumy? Chomu zakladaty osnovy lokal'noyi demokratiyi zavzhdy na chasi. (Local Referendums? Why Establishing the Foundations of Local Democracy is Always Timely). Dzherkalo tyzhnya. <https://zn.ua/ukr/POLITICS/mistsevi-referendumi-chomu-zakladati-osnovi-lokalnoji-demokratiji-zavzhdi-na-chasi.html> [in Ukrainian]
16. «Hromads'ka dumka naseleння shchodo reformy detsentralizatsiyi ta yiyi rezul'tativ» ("Public Opinion on Decentralization Reform and Its Results"). (August 2020). Razumkov Tsentr. Kyiv. <https://kpn.fpsp.npu.edu.ua/naukovyi-chasopys-seriia-22/18-pro-chasopys/10-vymohy-do-publikatsii-statti> [in Ukrainian]
17. «Dynamika doviry sotsial'nym instytuttsiyam u 2021-2023 rokakh». ("Dynamics of Trust in Social Institutions in 2021-2023."). (June 2024). KMIS. Kyiv. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1> [in Ukrainian]
18. Zakon Ukrayiny «Pro zvernennya hromadyan». (Law of Ukraine "On Citizens' Appeals"). (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
19. Zakon Ukrayiny "Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny "Pro zvernennya hromadyan" shchodo elektronnoho zvernennya ta elektronnoji petytsiji. (Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine 'On Citizens' Appeals' Regarding Electronic Appeals and Electronic Petitions"). (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text> [in Ukrainian]
20. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny "Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini" shchodo zabezpechennya prozorosti mistsevoho samovryaduvannya». (Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine 'On Local Self-Government in Ukraine' to Ensure Transparency of Local Self-Government"). (2024). VRU. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3590-IX#Text> [in Ukrainian]
21. Zakon Ukrayiny «Pro mistseve samovryaduvannya». (Law of Ukraine "On Local Self-Government". Verkhovna Rada of Ukraine). (2024). VRU. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/card4#Future> [in Ukrainian]
22. Zakon Ukrayiny «Pro publichni konsultatsiyi». (Law of Ukraine "On Public Consultations". Verkhovna Rada of Ukraine). (2024). VRU. <https://www.rada.gov.ua/news/razom/251029.html> [in Ukrainian]
23. Pro zatverdzhennya Poryadku orhanizatsiyi vzyayemodiyi Natsional'noyi hvardiyi Ukrayiny ta Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny pid chas zabezpechennya (okhorony) publichnoyi (hromads'koyi) bezpeky i poryadku. Nakaz №773 MVS Ukrayiny. (On the Approval of the Procedure for Interaction Between the National Guard of Ukraine and the National Police of Ukraine During the Maintenance (Protection) of Public (Civil) Safety and Order. Order No. 773 of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine). (August 10, 2016.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text> [in Ukrainian]
24. Pro zatverdzhennya planu zakhodiv z reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini na 2024-2027 roky. Rozporyadzhennya KМУ. (On the Approval of the Action Plan for Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine for 2024-2027. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine). (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
25. Rozporyadzhennya «Plan zakhodiv z reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya i terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady na 2024-2027 roky». (Resolution "Action Plan for Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power for 2024-2027". Cabinet of Ministers of Ukraine. No. 270-r.). (March 26, 2024). KМУ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

Natalia Kononenko,
PhD, Leading Researcher,
I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Participatory Instruments Of Legitimization In The Context Of The Martial Law Regime

This article explores the prevalence of participatory democracy tools in contemporary Ukraine as factors in the formation of a new national political culture. In the context of a full-scale war, these practices are becoming key safeguards against the unfolding crisis of legitimacy and radicalization of society. The author analyzes the readiness to introduce mechanisms such as peaceful demonstrations, petitions, public hearings, public consultations, and participatory budgets aimed at engaging citizens in the political process and strengthening trust in government institutions.

The war is forcing Ukrainian society to rethink the meaning of democracy and active participation of citizens in shaping public policy. The article is an attempt to answer the question of what needs to be done to make all the tools of participatory democracy work in post-war Ukraine. The author notes that without active involvement of citizens in the political process, it is impossible to achieve sustainable democratic development and stability in the country. The article emphasizes the need for a comprehensive approach to reforming Ukraine's political system, which includes the introduction of participatory mechanisms, increased transparency and accountability of the authorities, and active involvement of citizens in the political process. This is the only way to ensure sustainable development and a democratic future for Ukraine.

Keywords: crisis of legitimacy, legal regime of martial law, political inclusion, participatory democracy, deliberative democracy.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.04>
УДК 324.2.21:324.2.22:324.2.23

Дмитро Осьмак,
аспірант кафедри політичних наук
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6890-9497>; email: d.v.osmak@npu.edu.ua

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ: ЧИННИКИ, УМОВИ, ТЕХНОЛОГІЇ

Використання новітніх технологій під час проведення виборів викликає бурхливі дискусії серед науковців, політиків та громадськості, відтак формування політичної системи суспільства значною мірою залежить від системи виборів до органів політичної влади. Проблеми проведення виборів, які заслуговують на довіру, таких, що не характеризуються помилковими та маніпуляційними списками виборців, голосуванням неповнолітніх, проблемами ідентифікації виборців, упередженістю органів управління виборами, маніпулюванням результатами, використанням сил державної безпеки, виборчим насильством, етнічними та релігійними кампаніями, які дискредитують групу чи окрему людину, відсутністю справедливості та нерівними умовами гри для учасників.

Метою статті було опрацювати складові понятійного апарату системи «успішна виборча кампанія», яка була досягнута через виконання таких завдань: вивчити світову та вітчизняну наукову думку з теми; описати поняття «ефективність чинника», «ефективність умов», «ефективність технології» в контексті політичних змагань; надати рекомендації щодо якісного застосування вказаних понять на практиці. Стаття аналізує різні вектори політологічної думки, що стосуються ефективності передвиборчої гонки.

Окреслено три базові категорії, що впливають на ефективність виборчих кампаній, та надано практичні рекомендації щодо якісного застосування поняття понять «ефективність чинника», «ефективність умов», «ефективність технології» в умовах проведення передвиборчої кампанії та з метою її успішного завершення, результативності. Перспектива подальших досліджень у вивченні інших, додаткових, чинників, які сприяють ефективності проведення передвиборчої кампанії.

Ключові слова: вибори, політична сфера, складові кампанії, ефективність процесу, виборчий успіх.

Вступ. Використання новітніх технологій під час проведення виборів викликає бурхливі дискусії серед науковців, політиків і громадськості, відтак формування політичної системи суспільства значною мірою залежить від системи виборів до органів політичної влади. Перетворення, що відбуваються у країні, яка воює впродовж десяти років, пов'язана з ними модернізація політичної системи суспільства та її демократизація закономірно

актуалізують питання вдосконалення сформованої виборчої системи, підвищення ефективності дії політичного інституту виборів.

Однією з сутнісних властивостей демократичного суспільства є справжнє народовладдя. Відповідно до Конституції України носієм суверенітету та єдиним джерелом влади є її народ, який здійснює свою владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та місцевого самоврядування. У такий спосіб вибори розглядаються як механізм, за допомогою якого народ приводить до влади кращих своїх представників, що сприяє узгодженню спочатку розрізнених соціальних і політичних сил, досягненню консенсусу в суспільстві, а це особливо важливо для нашої країни. Вибори демонструють також рівень легітимності обраної політичної влади, і в цьому сенсі вони є провідним критерієм демократії.

Підвищення ефективності виборчих кампаній обумовлюється переходом країни, що почався від кризово-реформованого стану до сталого розвитку, а також тим, що виборча система і практика виборчого процесу, що склалися в перехідний період, окреслили як демократичний потенціал, так одночасно і свою недосконалість. Це виявилось у неефективності цілої низки виборчих кампаній, що проводяться в обстановці справжніх інформаційних воєн і розгулу «брудних» інформаційних технологій, які ведуть не до згоди та єднання, а до конфронтації різних соціальних груп і політичних сил, криміналізації та комерціалізації виборчого процесу.

Усе це свідчить про необхідність постановки питання ефективності виборчих кампаній, причому не окремо взятих політичних суб'єктів, а виборчих кампаній загалом як політичного явища. Проблеми проведення виборів, які заслуговують на довіру, таких, що не характеризуються помилковими та маніпуляційними списками виборців, голосуванням неповнолітніх, проблемами ідентифікації виборців, упередженістю органів управління виборами, маніпулюванням результатами, використанню сил державної безпеки, виборчим насильством, кампаніями, які дискредитують групу чи окрему людину, відсутністю справедливості та нерівними умовами гри для учасників, – ось що окреслює актуальність дослідження через вивчення понять чинників, умов, технологій для досягнення результативності виборчих кампаній.

Мета статті – опрацювати складові понятійного апарату системи «успішна виборча кампанія». **Завдання:** вивчити світову та вітчизняну наукову думку з теми; описати поняття «ефективність чинника», «ефективність умов», «ефективність технологій» в контексті політичної гонки; надати рекомендації щодо якісного застосування вказаних понять на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поліщук О. (2017) розглядає специфіку виборчих технологій у президентських та парламентських виборчих кампаніях в Україні, а Конет А. (2021) опрацьовує технології маніпулювання під час президентських виборів 1999 р. Виборча кампанія демонструє все більш складне та широке використання цифрових технологій, таких як мобільні телефони та соціальні медіа-платформи, зокрема Twitter для трансляції повідомлень і WhatsApp для створення політичних спільнот. Водночас партії мобілізували стратегії кампанії навколо особистості лідерів, як стверджують Sarma P. & Nazarika T. (2023).

Thankgod Oyinniebi P., & Inokoba P. (2024), а також Mwaura J., Dambo T., Ataguba O., Mare A., Mukhongo L., Chuma W. & Mano W. (2023) опрацьовують питання занепокоєння та недовіри до виборчої системи, аналізуючи приклад інфокампаній в Африці та Нігерії. Хоча виборча технологія пропонує країні шляхи для блокування «лазівок», що заперечують надійні вибори в країні, культура безкарності та брак довіри у виборчій системі країни є недоліками ефективності технології на виборах у Нігерії, як показано в 2023 р..

У статті Прудкого Б. (2024) ідеться про важливість правового регулювання реклами та агітації у сфері онлайн висвітлення. Науковець стверджує, що необхідно врегульовувати національне та корпоративне питання, яке стосується використання іноземних сервісів для політичної реклами. Актуальним є питання щодо розташування політичної реклами у соцмережах і неможливість її нормативно-правового врегулювання, тому держава повинна

виробити правову політику на час проведення виборів, яка змогла би врегулювати та вдосконалити законодавчу базу й утвердити думку про те, що політична реклама – це соціальне явище, яке є небезпечним в контексті маніпулювання думкою виборців.

Науковці Фролова О. та Кайло М. (2022) опрацьовують розробку політичного піару та аналізують політичну рекламу в соціальних мережах та медіа політиків США, відтак вони роблять висновок, що інформаційний простір формується в засобах масової інформації та підкріплюється комунікаційними механізмами. Вони стверджують, що саме в інтернеті є можливість забезпечити якісну політичну боротьбу та комунікацію з електоратом. На цій підставі дослідники аналізують українські способи ведення піар-кампаній і показують проблеми налаштування інформаційної політики в українському досвіді, пропонують шляхи їхнього вирішення.

Доскіч Л. (2022) свою наукову розвідку будує довкола аналізу можливостей і ролі інтернет-технологій та робить висновок, що у кіберпросторі перебуває активна політична аудиторія, відтак стратегія просування виборів повинна відбуватися через сайти, блоги, додатки, краудфандинг, стріми та електронне голосування.

Мінаєва Л. (2024), розглядаючи виборчих кампаній у США, Франції, Індії та Південній Кореї, утверджує думку про те, що нинішнє активне впровадження цифрових технологій у сферу політичної комунікації призвело до трансформації структури виборчого дискурсу. Методи аналізу великих даних широко використовуються на етапі підготовки для визначення цільового електорату; на етапі комунікації технологія машинного навчання допомагає виявляти фейки та контролювати медіа, а нейронні мережі створюють контент кампаній. Цифрові технології дозволяють суб'єктам політичного процесу спілкуватися з електоратом через канали, незалежні від основних традиційних медіа, ущільнюють інформаційне середовище та сприяють створенню унікальної цифрової сценографії, яка справляє потужний емоційний вплив на виборців. Науковиця аналізує найактивніший період виборчої кампанії, коли кандидат безпосередньо контактує з електоратом, а цифрові технології посилюють ступінь його впливу на потенційних виборців. Зроблено висновок, що вибір цифрових технологій значною мірою залежить від політичної культури країни.

У своїй роботі Винничук О. та Кобильник В. (2023) описують новітні виборчі технології, що були застосовані в соціальних мережах. Доведено, що найпопулярнішими стали подвійні технології, підкуп виборців, дезінформаційні фейки, перформанс, театралізація виборчого процесу.

На противагу тому, що існує значна кількість наукових розвідок, які носять як практичний, так і теоретичний характер, досі, насправді, жодні з них не дали конкретної відповіді на питання, у який же спосіб проводити політичну кампанію так, щоб вона була успішною з мінімальними затратами. Проведення політичної кампанії є грою, яка часто працює поза правилами, тому для нормування й упорядкування базових критеріїв та елементів, які переростають у правила цього процесу, необхідно визначати три основні складові, які категоризуватимуть успішність передвиборчої кампанії: чинники, умови, технології.

Результати та дискусії. Загалом для дослідження окресленого питання необхідно знати умови та фактори, що так чи інакше впливають на ефективність виборчих кампаній, мати у своєму розпорядженні критерії оцінки цієї ефективності для того, щоб не лише декларувати демократичні перетворення, а й постійно проводити їх моніторинг, вносячи відповідні корективи. В іншому випадку процес демократизації суспільства, що не має сильною та давньою демократичною традицією, може набути зворотної дії.

Виборчі кампанії є окремою формою політичної агітації. На відміну від інших кампаній, їх метою є досягнення максимально сприятливого результату виборів. Під час таких кампаній медіа виявляють більший інтерес до політичних питань, що призводить до збільшення висвітлення новин і трансляції конкретних дискусійних програм. Це також дає полігологам більше простору для аналізу поточної внутрішньополітичної ситуації.

На наше переконання, існує принаймні два способи визначення виборчої кампанії. У більш вузькому значенні, термін розуміється як пряме просування політичної партії або кандидатів на виборні державні посади з метою отримання голосів на виборах у певний момент у період, що передує акту голосування.

У ширшому розумінні, термін передвиборча кампанія може стосуватися будь-яких виступів політиків напередодні виборів. Дійсно, передбачається, що політики постійно докладають усіх зусиль, щоб підтвердити свій мандат, навіть у контекстах, які безпосередньо не пов'язані з виборами. Період передвиборної агітації є вершиною політичної комунікації для кожного кандидата, політика та передвиборчої команди. Вибори визначають майбутнє політика, чи залишиться він/вона на посаді, чи взагалі піде з політики. Агітація надзвичайно важлива в регіонах, де політичним партіям не вистачає підтримки виборців, плінність виборців висока, партійним системам бракує міцних основ, а політичним партіям бракує організованих структур. За таких обставин передбачається, що виборці зроблять вибір відповідно до своєї особистої та поточної прихильності до політичного лідера чи керівництва політичної партії, на відміну від ототожнення з виборчою програмою кандидатів.

Ефективність передвиборної кампанії означає здатність кампанії досягати своїх цілей та завдань у рамках виборчого процесу. Вона вимірюється через різні показники, такі як підтримка виборців, результати виборів, громадська думка про кандидатів чи партії, а також ефективність використання ресурсів (фінансових, людських, інформаційних та інших) для проведення кампанії. Оцінка ефективності передвиборної кампанії охоплює аналіз стратегій, тактик, комунікацій, використання технологій, реакцій на конкурентів і суспільних настроїв, а також здатності кампанії адаптуватися до умов і викликів, що змінюються.

Ефективність передвиборної кампанії також може бути визначена як здатність кампанії впливати на політичні процеси та рішення через мобілізацію виборців, формування громадської думки та створення умов для перемоги на виборах. Вона може також вказувати на здатність кампанії до адаптації до змінного політичного середовища, використання інноваційних підходів і технологій, управління ресурсами та репутацією кандидата або партії. Ефективна передвиборна кампанія сприяє не лише перемозі на виборах, а й створює основу для подальшої роботи обраних представників та зміцнення їхньої легітимності в очах суспільства.

Розглянемо детальніше окреслені раніше у статті базові поняття успішної реалізації передвиборчої кампанії.

На наше переконання, дескрипція поняття «ефективність чинника» у контексті успішності передвиборчої кампанії буде окреслена так: здатність конкретного чинника (стратегії, реклами, повідомлення) досягати поставлених цілей. Цей показник вимірюється через його вплив на підтримку кандидата чи партії, зміну уявлень виборців, покращення іміджу чи збільшення виборчої активності. Ефективність фактора дозволяє оцінити, наскільки ефективно використані ресурси та зусилля у кампанії та як вони впливають на її результативність.

Поняття «ефективність умов» означає здатність створених чи існуючих обставин (політична обстановка, економічна ситуація, соціокультурні чинники та інші) сприятливо проводити проведення кампанії та її підсумковий результат. Це поняття відображає ступінь відповідності умов, у яких проходить передвиборча боротьба, завданням і цілям кандидата чи партії, і навіть здатності керувати їх впливом задля досягнення бажаних результатів. Оцінка ефективності умов включає аналіз політичної кон'юнктури, громадської думки, конкурентного середовища та інших факторів, які можуть вплинути на успіх кампанії.

У сучасному політичному середовищі на ефективність кампанії значною мірою впливає ширший контекст, у якому вона відбувається. Найважчими з них є війни, коли нормальна динаміка політичної взаємодії порушується, а безпека кандидатів і виборців є першорядною. Взаємодія між передвиборною кампанією та умовами військового часу була складною, на неї впливало багато факторів, починаючи від матеріально-технічних перешкод до психологічних і соціально-політичних аспектів.

Одним із головних факторів, що впливали на кампанії під час війни, були матеріально-технічні проблеми. Проведення виборів у зонах конфлікту вимагає безпечного транспортування виборчих матеріалів, безпечних виборчих дільниць і надійних мереж зв'язку. Ці матеріально-технічні потреби ускладнюються зруйнованою інфраструктурою, переміщеним населенням і присутністю ворожих сил. Забезпечення явки виборців за цих обставин потребує надзвичайних заходів, включаючи розгортання військових або миротворчих сил для захисту виборчих дільниць, використання мобільних виборчих дільниць для охоплення переміщеного населення та встановлення безпечних каналів зв'язку для запобігання перешкод.

Психологічні чинники також відігравали вирішальну роль в ефективності воєнних кампаній. На поведінку виборців впливають загострені емоції, включаючи страх, гнів і невпевненість. Ці настрої можуть призвести до посилення поляризації, що ускладнить кандидатам проведення кампанії з неконфліктних питань. Як результат, стратегії кампанії мають бути адаптовані до поточних проблем виборців, часто зосереджуючись на безпеці, мирних переговорах і гуманітарних питаннях, а не на традиційних політичних дебатах. Ефективна комунікація, яка резонує з емоційним станом виборців і пропонує реалістичні рішення їхніх страхів, може підвищити довіру до кандидата та його привабливість.

Соціально-політичний ландшафт під час війни відзначався змінами в динаміці влади та структурах управління. У багатьох випадках державні інституції були послаблені або перетворені на інструменти політичних партій, що впливає на справедливість і прозорість виборчого процесу. Участь міжнародних організацій і спостерігачів має вирішальне значення для збереження чесності виборів, забезпечення нагляду та підвищення довіри суспільства до виборчого процесу. Крім того, під час війни роль ЗМІ стала ще більш важливою, оскільки вони слугували як засобом поширення інформації, так і пропаганди. Забезпечення збалансованого та справедливого висвітлення в засобах масової інформації має вирішальне значення для запобігання маніпуляції громадською думкою та надання всім кандидатам платформи для висловлення своїх ідей.

Сучасні виклики безпеці ускладнюють ведення кампанії під час війни. Загрози кібербезпеці, включаючи злом виборчих систем, кампанії з дезінформації та поширення фейкових новин, можуть підірвати виборчий процес. Забезпечення безпеки цифрової інфраструктури є таким же важливим, як і безпека фізичних виборчих дільниць. Впровадження потужних заходів кібербезпеки, навчання громадськості цифровій грамотності та співпраця з технологічними компаніями для моніторингу та боротьби зі зловмисною діяльністю є необхідними кроками для забезпечення чесності виборів.

Крім того, не можна ігнорувати міжнародний вимір сучасних викликів безпеці. Зовнішні актори можуть намагатися вплинути на результати виборів різними способами, включаючи фінансову підтримку певних кандидатів, таємні операції або дипломатичний тиск. Міжнародна співпраця та дотримання протоколів спостереження за виборами можуть пом'якшити це зовнішнє втручання.

Підсумовуючи, ефективність виборчих кампаній у воєнний час залежить від здатності розв'язувати низку завдань. Логістичні міркування, психологічний вплив, соціально-політична динаміка, загрози кібербезпеці та міжнародні впливи відіграють важливу роль.

Успішне вирішення цих проблем вимагає багатогранного підходу, який поєднує в собі гарантії, стратегічну комунікацію, міцну правову базу та міжнародну співпрацю. Лише завдяки такому комплексному підходу виборчі кампанії можуть зберегти свою цілісність та ефективність перед обличчям сучасних викликів безпеці.

У складному контексті війни українські виборчі кампанії стикаються з особливими обставинами, які суттєво обмежують їх ефективність.

Сучасні виклики безпеці, особливо зумовлені триваючими конфліктами, докорінно змінюють динаміку виборчих процесів. Ці ситуації вимагають проведення кампаній, які не лише мають стратегічну підготовку, але й вирішують питання безпеки кандидатів і виборців.

По-перше, воєнна безпекова ситуація в Україні значно обмежує мобільність і безпеку передвиборчої діяльності. Кандидати повинні пересуватися через регіони зі змінною стабільністю, де традиційна діяльність кампанії може бути порушена або перешкоджена загрозами насильства та бойових дій. Це вимагає коригування виборчих стратегій, щоб визначити пріоритети кампанії та безпеки виборців. Забезпечення безпечного доступу для виборців часто потребує координації з військовими та гуманітарними організаціями.

По-друге, інформаційне середовище військового часу створює складність і переосмислює розповсюдження та отримання передвиборчих повідомлень. Може поширюватися дезінформація та пропаганда, підриваючи довіру до кандидатів і спотворюючи сприйняття виборців. Тому виборчі кампанії повинні прийняти надійні стратегії перевірки інформації та управління, а також розгорнути технології, які можуть зменшити вплив неправдивих наративів і забезпечити цілісність виборчого процесу. Крім того, соціально-економічні наслідки війни ще більше ускладнюють виборчий ландшафт. Економічна нестабільність, переміщення та гуманітарні кризи можуть створювати перешкоди для участі виборців, оскільки базові потреби людей переважають над політичною діяльністю.

Кампанії повинні вирішувати ці виклики, пропагуючи заходи, спрямовані на безпосередні проблеми постраждалих, включаючи зусилля з відновлення, соціальні послуги та дипломатичні зусилля для вирішення конфлікту. Окрім цих викликів, динаміка безпеки України під час війни також впливає на стратегічні розрахунки виборчої кампанії. Кандидати повинні продемонструвати силу та стійкість на своїх платформах, одночасно демонструючи співчуття та чуйність до потреб постраждалих від конфлікту громад. Цей подвійний мандат вимагає від кампаній знайти тонкий баланс між просуванням заходів національної безпеки та зусиллями щодо сприяння примиренню та стабільності в регіонах, уражених конфліктом. З точки зору технологій, виборчі кампанії в охопленій війною Україні все більше покладаються на цифрові платформи та комунікації, щоб обійти фізичні бар'єри та охопити різні групи виборців. Соціальні медіа, зокрема, відіграють важливу роль у формуванні громадських дебатів і мобілізації підтримки в зонах конфлікту.

Однак зловживання цифровими платформами для кампаній з дезінформації підкреслює важливість заходів кібербезпеки та законодавчої бази для захисту цілісності онлайн-голосування.

Підводячи підсумок, можна сказати, що ефективність виборчих кампаній у зруйнованій війною Україні допомогла кандидатам і учасникам виборчого процесу подолати численні виклики безпеки, дотримуватися демократичних принципів і підвищити явку виборців. Це залежить від здатності забезпечити це. Надаючи пріоритет безпеці, боротьбі з дезінформацією, адаптуючи стратегії для вирішення соціально-економічних проблем і використовуючи технологічні інновації, кампанія може бути спрямована на забезпечення сталості виборчих процесів у складних умовах сучасної війни та може сприяти легітимності.

Поняття «ефективність технологій» в контексті політичної гонки означає здатність використаних технологій (інформаційних, комунікаційних, аналітичних та інших) ефективно впливати на перебіг кампанії та її результати. Це поняття відображає ступінь відповідності технологій, що застосовуються у передвиборній кампанії, поставленим завданням і цілям, а також їх здатність забезпечувати необхідний вплив на виборців, опонентів і громадську думку. Оцінка ефективності технології охоплює аналіз використання різних засобів і методів (наприклад, соціальних мереж, цифрових аналітичних інструментів, технологій мобільного зв'язку абощо) для досягнення поставлених цілей передвиборної кампанії.

Висновки. У контексті опрацьованих понять надамо практичні рекомендації щодо якісного застосування їх в умовах проведення передвиборчої кампанії та з метою її успішного завершення та результативності.

Важливо враховувати контекст, в якому діє чинник, оскільки те, що вважається ефективним в одній кампанії, може бути менш ефективним в іншій через відмінності у виборчій аудиторії, політичній кон'юнктурі чи інших факторах. Оцінка ефективності фактора

у передвиборній кампанії може бути проведена за допомогою аналізу даних, опитувань виборців, а також через спостереження за змінами у громадській думці та реакціями на різні ініціативи кампанії.

Для забезпечення ефективності умов успішної передвиборної кампанії важливо провести глибокий аналіз політичної, економічної та соціокультурної обстановки. На основі цього аналізу слід розробити гнучку стратегію, здатну адаптуватися до умов, що змінюються, і максимально ефективно використовувати наявні можливості.

Крім того, необхідно активно керувати іміджем та репутацією кандидата чи партії, формуючи їх відповідно до поставлених цілей кампанії. Це може передбачати використання різних комунікаційних стратегій, у тому числі через соціальні мережі та інші медіа.

Також важливо готуватися до можливих змін у політичному середовищі та гнучко реагувати на нові виклики та можливості. Мобілізація виборців також відіграє ключову роль в успішній кампанії, тому важливо активно взаємодіяти з ними, мотивувати до участі у виборах і підтримці кандидата чи партії.

Використання інноваційних технологій також може значно збільшити ефективність передвиборчої кампанії, дозволяючи ефективно досягати цільової аудиторії, мобілізувати прихильників і формувати громадську думку. При плануванні передвиборної кампанії, особливо в сучасній цифровій епосі, важливо приділити увагу ефективному використанню технологій. Вони можуть стати ключовим чинником успіху.

Аналіз цільової аудиторії є першим кроком. Важливо використовувати технології аналітики даних для вивчення інтересів, уподобань та поведінки цільової аудиторії. Це допоможе краще зрозуміти, які повідомлення та методи комунікації будуть найефективнішими.

Цифровий маркетинг теж стає важливим інструментом. Важливо скористатися цифровими маркетинговими інструментами, такими як реклама у соціальних мережах, контекстна реклама, електронна пошта тощо, для привернення уваги виборців та формування позитивного образу кандидата чи партії.

Мобільні технології також відіграють важливу роль. Корисно враховувати мобільність виборців та використовувати мобільні програми, SMS-розсилки та інші мобільні технології для комунікації з ними та мобілізації прихильників.

Соціальні мережі – ще один потужний інструмент. Активне їх залучення для поширення інформації про кампанію, взаємодії з виборцями, обговорення актуальних питань та формування громадської думки, також може суттєво сприяти кампанії. Водночас аналітика та керування даними допоможуть постійно відстежувати результати дій і корегувати стратегію відповідно до отриманих даних.

Нарешті, навчання та розвиток команди відіграють ключову роль. Важливо забезпечити команду необхідними знаннями та навичками для роботи зі сучасними технологіями. Це дозволить їм максимально ефективно використовувати всі можливості, що надаються інформаційними технологіями.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні інших, додаткових, чинників, які сприяють ефективності проведення передвиборчої кампанії.

Використані джерела:

1. Винничук О. та Кобильник В. (2023). Практика застосування виборчих технологій під час президентських виборчих кампаній: український досвід. Політологічний вісник. 272-284. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.90.272-284>
2. Доскіч Л. (2022). Інтернет-технології: від допоміжного інструменту політичного просування до найважливішого компонента виборчих кампаній. Науковий журнал «Бібліотекознавство. Рекордознавство. Інформологія». <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2022.266971>
3. Конет А. (2021). Технології маніпуляції під час президентських виборів 1999 року в Україні. Медіафорум: Аналітика, Прогнози, Управління Інформацією. 9. 170-185. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.170-185>
4. Мінаєва Л. (2024). Потенціал цифрових технологій у виборчих кампаніях. Комунікологія. 12. 13-27. <https://doi.org/10.21453/2311-3065-2024-12-1-13-27>

5. Поліщук О. (2017). Еволюція виборчих технологій у виборчих кампаніях в Україні. Вісник Ярослава Мудрого НІОУ: Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2. 234-245. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109800>
6. Прудкий Б. (2024). Актуальні питання правового регулювання політичної реклами у виборчих кампаніях у соціальних мережах. Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 1. 138-144. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.21>
7. Фролова О. та Кайло М. (2022). Інформаційна політика країн в умовах виборчих кампаній на прикладі США та України. Міжнародні та політичні дослідження. 203-212. <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259155>
8. Mwaura J., Dambo T., Ataguba O., Mare A., Mukhongo L., Chuma W. & Mano W. (2023). Digital technologies and revolution in Africa: complexities, ambivalences, and contextual realities. AoIR Selected Papers of Internet Research. <https://doi.org/10.5210/spir.v2023i0.13524>
9. Sarma P. & Hazarika T. (2023). Social media and election campaigns: an analysis of the usage of twitter during the 2021 assam assembly elections. International journal of social science research and review. 6. 96-117. <https://doi.org/10.47814/ijssrr.v6i2.857>
10. Thankgod Oyinmiebi P., & Inokoba P. (2024). Electoral technology and credible elections in Nigeria: a study of the 2023 presidential election. 2. 56. https://www.researchgate.net/publication/378680030_ELECTORAL_TECHNOLOGY_AND_CREDIBLE_ELECTIONS_IN_NIGERIA_A_STUDY_OF_THE_2023_PRESIDENTIAL_ELECTION/citation/download

References:

1. Doshchik L. (2022). Internet technologies: from an auxiliary tool of political promotion to the most significant component of election campaigns. Scientific journal "Library Science Record Studies Informology". <https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2022.266971>
2. Frolova O. & Kaylo M. (2022). Information policy of the countries in the conditions of electoral campaigns on the example of the USA and Ukraine. International and Political Studies. 203-212. <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2022.35.259155>
3. Konet A. (2021). Technologies of manipulation during the presidential elections of 1999 in Ukraine. Mediaforum : Analytics, Forecasts, Information Management. 9. 170-185. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2021.9.170-185>
4. Minaeva L. (2024). Potential of Digital Technologies in Election Campaigns. Communicology. 12. 13-27. <https://doi.org/10.21453/2311-3065-2024-12-1-13-27>
5. Mwaura J., Dambo T., Ataguba O., Mare A., Mukhongo L., Chuma W. & Mano W. (2023). Digital technologies and revolution in Africa: complexities, ambivalences, and contextual realities. AoIR Selected Papers of Internet Research. <https://doi.org/10.5210/spir.v2023i0.13524>
6. Polishchuk O. (2017). Evolution of electoral technologies in the election campaigns in Ukraine. Bulletin of Yaroslav the Wise NYU: Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology. 2. 234-245. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109800>
7. Prudkyi B. (2024). Current issues of legal regulation on political advertising in election campaigns in social media. Uzhhorod National University Herald. Series: Law. 1. 138-144. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.21>
8. Sarma P. & Hazarika T. (2023). Social media and election campaigns: an analysis of the usage of twitter during the 2021 assam assembly elections. International journal of social science research and review. 6. 96-117. <https://doi.org/10.47814/ijssrr.v6i2.857>
9. Thankgod Oyinmiebi P., & Inokoba P. (2024). Electoral technology and credible elections in Nigeria: a study of the 2023 presidential election. 2. 56. https://www.researchgate.net/publication/378680030_ELECTORAL_TECHNOLOGY_AND_CREDIBLE_ELECTIONS_IN_NIGERIA_A_STUDY_OF_THE_2023_PRESIDENTIAL_ELECTION/citation/download
10. Vinnichuk O. & Kobylnyk V. (2023). The practice of applying electoral technologies during presidential electoral campaigns: Ukrainian experience. Politology bulletin. 272-284. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.90.272-284>

Dmytro Osmak,

*PhD student of the Department of Political Science
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Effectiveness of Electoral Campaigns: Factors, Conditions, Technologies

The use of the latest technologies during elections causes heated discussions among scientists, politicians and the public, therefore the formation of the political system of society largely depends on the system of elections to political authorities. Problems of conducting credible elections, such as are not characterized by false and manipulated voter lists, underage voting, voter identification problems, bias of election management bodies, manipulation of results,

use of state security force, electoral violence, ethnic and religious campaigns that discredit a group or individual, lack of fairness and an uneven playing field for participants.

Purpose: to work out the components of the conceptual apparatus of the "successful election campaign" system, which was achieved through the following tasks: to study world and domestic scientific opinion on the topic; describe the concepts of "efficiency of the factor", "efficiency of conditions", "efficiency of technology" in the context of the political race; provide recommendations on the qualitative application of the specified concepts in practice.

The article analyzes various vectors of political opinion regarding the effectiveness of the pre-election race. The article outlines three basic categories that affect the effectiveness of election campaigns and provides practical recommendations for the qualitative application of the concepts of "factor effectiveness", "condition effectiveness", "technology effectiveness" in the conditions of the election campaign and with the aim of its successful completion and effectiveness. The prospect of further research in the study of other, additional factors that contribute to the effectiveness of the election campaign will be in the next paper.

Keywords: *elections, political sphere, campaign components, process efficiency, electoral success.*

МОЛОДЬ І ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.05>

УДК 329.78:352.07

Марина Остапенко,

*доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук,
старший науковий співробітник НДЦ «Інститут соціально-правових
та політичних досліджень імені Олександра Яременка»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID 0000-0002-4412-0229; email: m.a.ostapenko@udu.edu.ua*

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У контексті реалізації принципу децентралізації в Україні посилюється роль громади у вирішенні та прийнятті важливих рішень. Молодь розглянуто через вагомість цієї групи як певного соціального капіталу для суспільства та територіальної громади. Остання є місцем для набуття і реалізації компетентностей молодих людей. У статті зроблено спробу виокремити особливості мотиваційного середовища, чинники та характер їхнього впливу на участь молоді на рівні територіальної громади. У середовищі, що впливає на активність української молоді у громаді, визначено групи зовнішніх та внутрішніх чинників впливу. До зовнішніх віднесено державу, громаду, систему освіти, медіа, громадянське суспільство, сім'ю, друзів та колег; до внутрішніх – потребу у соціально орієнтованій діяльності, ментальні особливості територіальної громади, інтерес до життя громади, систему ціннісних пріоритетів і місце соціально орієнтованих цінностей людини, розвиненість громадянської відповідальності й обов'язку, довіру до органів влади територіальної громади, ідентифікацію з громадою, регіоном, країною, соціальною групою тощо. Кожний із зазначених чинників має свою специфіку й виконує певну функцію у впливі на молоду людину: може як мотивувати її до активної участі, так і демотивувати, що сприяє пасивній та індивідуальній участі. Окремо визначено, що мотиваційне середовище можуть визначати також загальні умови суспільного розвитку, суспільна ситуація, кризи, війна, що можуть значно змінити тип і стиль участі, й загалом діяльності та поведінки людини. Розуміння мотиваційного середовища й особливостей впливу цих чинників спонукає до наукових пошуків й подальшого осмислення проблеми заохочення та стимулювання участі молоді на рівні територіальної громади й загалом суспільства.

Ключові слова: *молодь, молодіжна політика, участь, громадянське суспільство, ідентичність, територіальна громада, мотивація, мотиваційне середовище, активність, демотивуючий вплив.*

Вступ. Зміни, пов'язані з децентралізацією влади в Україні, посилити роль громади у прийнятті суспільно-політичних рішень. Це активізує питання участі та відповідальності влади й самої громади за вирішення важливих для неї питань. Практика запровадження інструментів такої місцевої (локальної) демократії виявила низку проблем у правовій, економічній, комунікативній, освітній, психологічній та інших вимірах, які потребують наукового осмислення. Серед питань, що потребують вивчення, роль молоді у житті громади. Молодь – є частиною територіальної громади і її вагомість у житті та розвитку останньої не можна недооцінювати з низки причин. По-перше, молодь є потенціалом соціального капіталу громади, яка як засвоює сформовані цінності, уявлення, навички, так і ініціює нові, співзвучні сучасним умовам розвитку бачення та компетенції, що можуть сприяти ефективній співпраці, самоорганізації всередині громади. По-друге, молодь – це соціальна група, яка в силу вікових особливостей може бути більш мобільною, гнучкою і креативною у вирішенні проблем. Це також може додати певної користі для громади у вирішенні певних проблем. По-третє, сучасний світ розвивається швидкими темпами, запроваджуються нові інформаційні й комунікаційні технології, молоді люди швидко їх втілюють у практику. Крім того, молодь здатна опановувати нові та сучасні знання, інформацію, навички у процесі формальної та неформальної освіти. Ця особливість може бути вигідною як для громади, так і для молоді. По-четверте, загалом «голосу та активної участі молоді потребує демократія» (Конгрес місцевих і регіональних влад, с. 5).

Молоді люди є частиною територіальної громади, саме остання може бути стартом для формування та реалізації навичок громадянської, а далі й політичної участі молоді. Це звісно посилює відповідальність влади громади щодо організації умов для реалізації активної молодіжної політики, формування мотивації молоді брати участь у її житті. Зважаючи на це, постає питання активізації участі молоді на рівні територіальної громади. Останньому й присвячена стаття. Відповідно, **метою** цієї наукової розвідки є осмислення мотиваційної основи участі молоді у житті територіальної громади, а основним **завданням** – аналіз мотиваційного середовища, визначення чинників та особливостей їхнього впливу на участь української молоді на рівні громади. Проблема, що окреслена у назві статті, досліджена зі застосуванням міждисциплінарного та поведінкового підходів. Для досягнення мети використано **методи** теоретичного узагальнення, аналіз результатів соціологічних досліджень та систематизація наукових підходів, положень щодо розуміння мотивів участі молоді на рівні громади.

Аналіз останніх публікацій. Питання активності молоді у суспільно-політичному житті не є новим для теоретиків і практиків, які працюють у цій проблематиці. Також є досвід, як зарубіжний, так і вітчизняний, який можна вивчити, а також і використати у роботі з молодими людьми. Низка проблем участі та поведінки молоді досліджується у межах вікової та соціальної психології, ювенології, політичної психології, соціології молоді та інших наук. Серед публікацій, дотичних до тематики статті, заслуговують на увагу наукові розвідки О.Безпалько, М.Боришевського, В.Васютинського, В.Вінтюка, М.Карамушки, С.Максименка, О.Немеш, О.Посацького, Ю.Шайгородського та інших. На підставі вивчення наукових розробок, а також низки інших джерел, спробуємо виокремити основні акценти у проблемі мотивації молоді долучатися до життя територіальної громади.

Результати та дискусії. У науковому дискурсі можна відзначити розмаїття поглядів та оцінок ролі молоді у суспільстві. Заслуговує на увагу систематизація підходів у ставленні до молоді як до соціальної групи, яку пропонує М.Куконато (2020): молодь як цінність і необхідний ресурс для розвитку своєї країни, де її участь є засобом протиставлення апатії, притаманній дорослому населенню; молодь як проблема чи загроза, коли молодь займає протилежні позиції: або є пасивним спостерігачем, що очікує свого дорослішання, або тим, «хто виходить за рамки норми і неминуче виявляється на узбіччі участі»; молодь як жертва або через брак компетентностей і навичок участі у прийнятті рішення, або через негативний вплив усталеної соціальної системи, яка обумовлює їхнє життя (цит. за: Sala-Torrent).

Окреслені підходи відтворюють проблеми у галузі молодіжної роботи як на рівні суспільства, так і на рівні територіальної громади. Основою для формування навичок участі молоді на рівні територіальної громади є правове середовище. Це питання дотично розглядається через контекст загальних цілей і напрямів молодіжної політики у документах Європейського Союзу, Ради Європи (Communication from the commission, 2018; Council conclusions, 2013; Recommendation CM/Rec, 2017; Resolution CM/Res, 2008). Конкретніше питання розвитку якісної місцевої молодіжної роботи розглянуто у положеннях «Європейської хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті» (European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life, 1992) та змінах до неї у «Переглянутій Європейській хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті» (Revised European Charter on the Participation, 2015).

Варто звернути увагу, у Преамбулі «Переглянutoї Європейської хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті» закладено думку про те, що активна участь молоді «у прийнятті рішень та діяльності на місцевому та регіональному рівнях» має важливе значення для розвитку демократичного, солідарного та процвітаючого суспільства (Конгрес місцевих і регіональних влад, с. 5). При чому, це стосується не лише участі у виборах (голосувати чи висувати кандидатів), а й інших форм активності на основі сформованої громадянської позиції, які вимагають, щоб молоді люди «мали право, засоби, простір і можливість брати участь у прийнятті рішень і впливати на них, а також отримувати підтримку, де це необхідно, для того, щоб зробити свій внесок у розбудову кращого

суспільства» (Конгрес місцевих і регіональних влад, с. 5). Загалом у Переглянутій Хартії сформульовано низку принципів і керівних настанов для активізації участі молоді на місцевому рівні, які можна використати для аналізу окресленої мети нашої наукової розвідки.

Зазначимо, що в Україні у 2017 році Міністерством молоді та спорту (далі – ММС) було ухвалено модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації. Над її розробкою працювали представники державного та громадського секторів, місцевого самоврядування, експерти, молодіжні лідери. У документі визначено низку ключових напрямів, підпорядкованих пріоритетній ідеї у роботі з молоддю – це «молодіжна участь», де молодь виступає не як об’єкт молодіжної політики, а як один із її суб’єктів, який залучається до взаємодії із органами влади громади, представниками громадських організацій (Міністерство молоді, 2017). Окреслена ідея узгоджується з провідним положенням згаданої вище Хартії – визнання молодих людей не в якості «жертв, уразливої групи, яка потребує захисту, чи об’єкта втручання дорослих», а як суб’єкта, що має потреби, право бути почутим і можливості брати участь у вирішенні питань, що впливають на їхнє життя. Відповідно, це – організація адекватної підтримки молоді, впровадження практики участі молоді (Конгрес місцевих і регіональних влад, с.6-7). Такий підхід сприяє формуванню мотивації свідомої участі молоді у житті територіальної громади, а далі й на суспільному рівні.

Також важливою є реалізація одного з вихідних принципів роботи з молоддю на місцевому рівні. Йдеться про те, що участь молоді у житті громади чи регіону розглядається як «частина загальної політики залучення громадян у суспільне життя...» (Конгрес місцевих і регіональних влад, с. 12). Своєю чергою, це визначає вагомість питання стимулювання молоді брати участь у житті громади як першої сходинки суспільної, громадської та політичної активності.

Досліджуючи питання стимулювання участі молоді у житті громади, слід звернутися до напрацювань науковців щодо змісту і особливостей феноменів поведінки та участі. У науковому колі представлено різні підходи щодо класифікацій участі молоді. Частина з них використовує шкалу переходу від неучасті через формальну та символічну до різного ступеня активного залучення та діяльності молодих людей. Разом з тим, такі підходи часто обмежуються дослідженням участі молоді через призму й оцінку дорослих людей, не враховуючи її розуміння з погляду самих молодих людей. У цьому контексті заслуговує на увагу модель участі молоді, яку розробив Р. Харт, що демонструє рівні участі молоді «від символізму до громадянства» і зосереджує увагу на значенні взаємодії між молоддю та дорослими, взаємному визнанню та діалогу. Згадана модель розкриває не лише форми цієї участі, а й надає підстави визначити їх мотиваційну основу. Дослідник виокремлює 8 рівнів участі, зокрема групи участі та неучасті (Скажи своє слово!, с. 14-15). Також можна розглянути означені рівні як прояв умовної (символічної, формальної, декоративної) та реальної (активної) участі (таблиця 1)

Таблиця 1

Рівні участі молоді за Р. Хартом

Умовна участь	
Рівень 1	
Участь як маніпулювання; участь у проєкті як інструмент для реалізації інтересів інших (участь молоді необхідна для реалізації цілей інших – установи чи окремих суб’єктів влади)	
Рівень 2	
Участь як декорація; участь як присутність у проєкті (молодь як декорація, яка привертає увагу)	
Рівень 3	
Символічна (формальна) участь (залучення до проєкту; розподіл ролей без реального впливу чи прийняття рішення; «ілюзорна участь»; «участь без участі»)	
Реальна участь	
Рівень 4	
Молоді люди – учасники проєкту (керування проєктом – дорослі люди; молоді люди отримують завдання й обізнані щодо власного впливу та відповідальності у реалізації проєкту)	

Рівень 5
Молоді люди – учасники проєкту, з ними консультуються (дорослі люди керують проєктом, молодь надає пропозиції і отримує інформацію щодо урахування пропозицій для прийняття остаточних рішень і досягнення мети)
Рівень 6
Спільне прийняття рішення (молодь – партнер у прийнятті рішень та розподілу обов'язків; ініціатори проєкту – дорослі люди)
Рівень 7
Молодь – керівник і реалізатор проєктів. Дорослі люди – забезпечення підтримки у разі необхідності
Рівень 8
Спільне прийняття рішення. Молодь – ініціатор проєктів. Дорослі люди – партнери по проєкту (участь дорослих у процесі ухвалення рішень на партнерському рівні)

Складено за *Скажи своє слово!*, с. 14-15.

Означена модель залучення молоді, передусім, вказує на різні ступені залученості молодих людей до проєкту, заходу й відповідно на їхню роль – чи пасивного, чи активного учасника. Разом із тим, рівні залучення молоді є змінними й обумовлюються ситуацією, цілями, досвідом, складністю задачі, специфікою проєкту чи заходу тощо. Також фахівці наголошують, що модель Р. Харта не вказує на ієрархію рівнів участі молоді, вищі сходинки якої потребують обов'язкового досягнення. Водночас виокремлені рівні вказують на те, що домінування виконання пасивної ролі й участі молоді, наприклад, у житті територіальної громади, може сприяти її відчуженню від цих питань, безініціативності. Натомість, долучення та реальна участь буде сприяти набуттю досвіду (як позитивного, так і негативного), отриманню нових знань і компетентностей. Це позначиться на формуванні мотивації участі молодих людей у житті, проблемах територіальної громади.

Заслуговує на увагу й інша класифікація рівнів активності. Вона розкриває рівні політичної участі, але її можна, на наш погляд, використати для аналізу соціальної активності молоді. Спираючись на класифікацію Г.Новічкова, який поєднує мотивацію та форму дії, можна визначити такі рівні участі молоді у житті та діяльності громади: пасивність; «неадекватна активність» як ідейно-вмотивована бездіяльність чи «удавана, показна» активність (квазіактивність); стихійна чи епізодична участь, «участь присутності» (спричиняється буденною свідомістю, має слабку мотивацію, хиткі переконання, що піддаються змінам під впливом соціальних настроїв, почуттів, ситуацій, реалізується у масових формах політичної участі («як усі»); активність як «необхідна формальність» – є усвідомленою, позитивно спрямованою, але не на рівні глибоких переконань; активність як потреба – в основі стійкі переконання (цит за: Куницький, с. 108-109).

У дослідженні феномену поведінки й участі фахівці (Северенюк, 2009; Куницький, 2018) зосереджують увагу на їхніх причинах – детермінантах (система чинників, що впливають на стиль, особливості поведінки). Осмислення останніх дозволяє виокремити низку чинників, які можуть як активізувати участь молоді у житті громади, так і навпаки, сприяти пасивності чи індиферентності молодих людей. Дослідники серед чинників, які впливають на політичну участь і поведінку, виокремлюють такі групи як психолого-особистісні (наприклад, тип особистості, самосприйняття, стиль мислення, переконання, мотивація та інші) та соціальні детермінанти (наприклад, специфіка сфер суспільства – політичної, правової, соціальної, економічної, духовно-культурної; особливості субкультури; соціальний статус тощо) (Куницький, с. 101) Ці групи чинників, на наш погляд, визначають, крім політичної й інші види діяльності – громадянської, громадської, соціальної тощо. Відповідно, їхній вплив буде позначатися також на активності молоді на місцевому рівні.

Згадані групи чинників утворюють певне мотиваційне середовище чи мотиваційний клімат, який формує і ставлення людини до участі й активності (потреби, інтереси, установки тощо), так і її активний, дієвий компонент (безпосередні дії, інтенсивність тощо). Науковці звертають увагу на те, що мотиваційне середовище можуть визначати також загальні умови суспільного розвитку, суспільна ситуація, такі як «суспільна депресія, політична та інші типи криз, жорстка пропаганда певної ідеї чи способу мислення і сприйняття ситуації, війна»

(Куницький, с. 107). Вплив окреслених умов може значно скорегувати тип політичної поведінки як суспільства, так і окремих суспільних груп, зокрема, від «від толерантного ставлення до агресивних дій; від політичної апатії та байдужості – до радикальних, активних, екстремістських дій» (Куницький, с. 108).

Аналіз наукових джерел і досліджень дозволяє виокремити низку чинників, які загалом впливають на мотивацію молодшої людини. Так, зовнішнє мотиваційне середовище молоді складають: сім'я та сімейні традиції; система освіти; друзі; держава (тип політичного режиму) та політика держави щодо молоді; медіа; інститути громадського суспільства, серед яких молодіжні; місце роботи тощо. Серед внутрішніх чинників мотивацію визначають особливості й тип характеру молодшої людини; розвиток вольового компоненту; особливості мислення; досвід участі; сформованість самооцінки, впевненість; потреба у самореалізації тощо. Систему виокремлених чинників, які впливають на участь молодшої людини на рівні громади доповнюють такі: сформована громадянська позиція та громадянська культура (за Г. Алмондом); сформована ідентичність із громадою, чому, серед іншого, сприяє інформування про життя громади, знання історії громади, видатних і цікавих особистостей громади тощо; комунікація та спільна взаємодія молоді та дорослого населення у вирішенні питань громади та відпочинку; комунікація та взаємодія влади громади, громадських організацій і молоді громади при визначенні молодіжної політики на рівні громади; місцеві медіа, які висвітлюють питання і проблеми громади тощо. Серед психологічних чинників, що мотивують молоді до участі в житті громади, можна виокремити віру та впевненість у наявних можливостях молоді впливати на прийняття рішень, у вагомості молоді як одного зі суб'єктів прийняття рішень на рівні громади тощо.

Чинниками, що можуть демотивувати активність молоді на місцевому рівні, є такі: недостатній рівень уваги та комунікації з боку органів влади територіальної громади; недостатній обсяг інформації про громаду; брак партнерської взаємодії органів влади громади, молоді та інших учасників, що залучені до ухвалення рішень; символічна діяльність органів влади, громадських і молодіжних організацій; несформованість навичок комунікації як у молодіжному середовищі, так і у комунікації молоді з іншими учасниками взаємодії; низький рівень громадянських і соціальних компетентностей тощо.

Окремо звернемо увагу на питання мотиваторів, які визначаються як «усвідомлені причини необхідності здійснення тієї чи іншої дії» (Куницький, с. 108). У мотиваційному середовищі вони мають певну силу. Серед таких мотиваторів фахівці розглядають «моральний контроль, уподобання, зовнішні обставини, власний стан, власні можливості, умови досягнення цілей та наслідки дій» (цит. за Куницький, с. 108). У певному сенсі вони є чинниками, про які мова йшла вище. Тому в межах цієї наукової розвідки розглянемо їх як рівнозначні поняття. Для політичної активності такими мотиваторами, як вказують науковці, можуть бути «держава, громадянське суспільство, політичні партії, соціальний і політичний статус, соціальна і політична реклама, політичні правила та норми; політичні потреби, інтереси, цінності особистості, політична ментальність, політична довіра, почуття громадянського обов'язку, політична ідентифікація, досвід тощо» (Куницький, с. 108). Схожі мотиватори для участі молоді на місцевому рівні. Слід вказати, що мотиваційне середовище може мати як мотивуючий до активності, так і демотивуючий вплив. Відповідно, можуть бути як мотиватори, так і демотиватори участі, мотивуюче до активності та демотивуюче середовище, що гальмує, обмежує участь. Мотиватори, залежно від спрямованості, особливостей їхньої діяльності та виконання функцій, можуть водночас бути і демотиваторами.

Таблиця 2

(Де)мотиватори участі молоді у житті та діяльності територіальної громади

<i>Зовнішні (де)мотиватори</i>
Держава і громадянське суспільство
Територіальна громада (органи влади громади, стиль управління в громаді)
Громадянські організації та політичні партії, які функціонують у громаді

Молодіжні організації та центри, які працюють з молоддю громади
Медіа та соціальна реклама щодо важливості солідарних дій тощо
Сім'я, друзі/колеги
Особливості громадянської культури, культури участі, політичної і правової культури суспільства й громади
Прийняті в суспільстві, регіоні, громаді норми й традиції соціально орієнтованої, соціально-політичної участі
Внутрішні (де)мотиватори
Потреби у соціально орієнтованій діяльності. Ментальні особливості територіальної громади
Інтерес до життя громади
Система ціннісних пріоритетів і місце соціально орієнтованих цінностей людини
Розвиненість громадянської відповідальності і обов'язку
Сформованість громадянської позиції
Довіра до органів влади громади
Ідентифікація з громадою, регіоном, країною, соціальною групою

Окреслені мотиватори (у ролі яких можуть бути соціальні інститути, структури влади, організації, інструменти соціально-психологічного впливу, тобто реклама та брендинг тощо) можуть мати як мотивуючий ефект щодо активності, так і демотивуючий щодо участі молодих людей у житті громади. Зокрема, зовнішні стимулюючі чинники (мотиватори) можуть як посилювати, так і гальмувати (пригнічувати) дію внутрішніх мотиваторів. Осмислюючи питання (де)мотивації участі молоді у житті та вирішенні питань громади, слід звернути увагу на те, як саме відбувається стимулювання активності чи демотивація участі молодих людей. Розглянемо це на прикладі впливу деяких (де)мотиваторів (таблиця 3).

Таблиця 3.

(Де)мотивація участі молоді на рівні територіальної громади

Чинники впливу (мотиватори)	Мотивуючий вплив	Демотивуючий вплив
Сім'я	сформовані у сім'ї традиції брати участь у вирішенні питань і проблем громади (приклад батьків та родичів)	сформовані у сім'ї традиції уникати участі у вирішенні питань і проблем громади (приклад батьків та родичів)
Освіта	надає збалансовану систему теоретичних знань і практичних навичок для громадянської, соціальної активності, й зокрема на рівні громади; використовує сучасні інструменти освітнього процесу, «активне» навчання, що орієнтує на осмислення знань і раціонально-критичне мислення; формує культуру участі та інтерес молоді до громадянської, соціальної, політичної та інших видів діяльності	надає незбалансовану систему теоретичних знань і практичних навичок для громадянської, соціальної активності, й зокрема на рівні громади. Наприклад, перевантаження теоретичної складової в освітньому процесі; використовує застарілі інструменти освітнього процесу, навчання, що орієнтує на просте відтворення матеріалу; формує символічну культуру участі та поверховий інтерес молоді до громадянської, соціальної, політичної та інших видів діяльності
Держава (політика держави щодо молоді)	Політика, що базується на ідеї «молодіжна участь», де молоді як один зі суб'єктів, який залучається до взаємодії з органами влади територіальної громади, представниками громадських організацій	Політика щодо молоді, заснована на ідеї, що молоді є уразливою соціальною групою, яка потребує захисту та є об'єктом втручання й опіки дорослих людей
Друзі, колеги	Позитивний досвід участі. Самостійність і усвідомленість прийняття рішень	Індиферентне ставлення, негативний досвід, розчарування у можливості молоді бути суб'єктом прийняття рішень. Несамостійність у прийнятті рішень
Медіа	Медіа – ресурс із великими можливостями для активної комунікації у взаємодії громади	Медіа – ресурс комунікації для передачі інформації
Громадські об'єднання (включаючи і молодіжні)	Активна комунікація і взаємодія з молодими людьми, залучення молоді до діяльності організацій, налагоджена робота з молодіжними радами і центрами, командна робота	Символічна, формальна співпраця і взаємодія з молоддю

Авторитетні особи	Лідерство як готовність до відповідальності та спроможності ухвалювати рішення	Лідерство як статус, який надає можливості вирішити свої проблеми
Територіальна громада	Розуміння, віра й упевненість у тому, що громада є місцем для самореалізації молодих людей, набуття навичок громадянської, політичної, соціальної та інших видів участі молоді. Командна робота «влада-молодь-громадські організації»	Недовіра до органів влади громади (формальність, показовість і символізм – як основа діяльності) й від цього зневіра у тому, що громада є місцем для самореалізації молодих людей, набуття навичок громадянської та інших видів участі молоді

Формами участі молодих людей у житті територіальної громади можуть бути такі: волонтерська робота; участь у неформальній освіті (як споживач, так і як модератор для однолітків); участь в організаціях, що мають молодіжне спрямування (клуби, організації, ради, центри тощо); участь у консультаціях, які проводять органи управління громади щодо молодіжної політики та проблематики; участь у заходах, виборах, загальних зборах громади; електронні петиції; місцеві ініціативи; участь в обговоренні громадського бюджету; участь у громадських слуханнях; участь у дослідженнях щодо молоді тощо.

Соціологічне опитування молоді, проведене наприкінці 2022 року ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією «Info Sapiens» за підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, МЗС Данії, свідчить про те, що в умовах повномасштабного вторгнення збільшилася чисельність молоді, яка долучилася до волонтерської діяльності: з 6% у 2021 році до 30% у 2022 році (Молодь в умовах війни, с. 55). Серед мотивів займатися волонтерством молоді люди назвали: «бажання допомогти конкретним людям (34%); користь для суспільства (32%); причетність до спільної справи (27%); початок повномасштабного вторгнення (22%); волонтерство відповідає моїм принципам, життєвій позиції (14%); за компанію з іншими (10%)» (Молодь в умовах війни, с. 59). Серед мотиваторів, хто «залучив» до волонтерської діяльності, молоді люди назвали: особисту ініціативу (43%); друзі/знайомі чи родичі (27%); інформація в соціальних мережах (7%); колеги по роботі (6%); навчальний заклад/вчитель (4%); представники громадської організації (2%); місцева влада (1%) (Молодь в умовах війни, с. 56).

Висновки. Демократичне суспільство потребує переважної частини громадян зі сформованою громадянською позицією й усвідомленою участю. Молодь є соціальним капіталом як для суспільства, так і громади. Саме громада є стартовою площадкою для формування, виховання, розвитку компетенцій молодих людей. Громада є місцем, де молодь має можливості реалізувати свої здібності, навички та опанувати нові. Будь-яка участь має мотиваційну основу. У цій статті зроблено спробу виокремити особливості середовища, низку чинників та характер їхнього впливу на активність молоді у життєдіяльності громади. Середовище, що впливає на участь молоді у громаді, утворюють держава (тип політичного режиму і системи), громада, система освіти, медіа, громадянське суспільство, сім'я, друзі та колеги. Кожен зазначений елемент має свою специфіку й виконує свою функцію у впливі на молодь: може як мотивувати до активної участі, так і бути демотиваром, що сприяє пасивній, індиферентній участі. У статті не вирішено усю повноту проблематики мотивації участі молоді на рівні територіальної громади. Розуміння мотиваційного середовища та особливості впливу мотиваторів (чинників впливу) спонукає до наукових пошуків вирішення проблеми заохочення та стимулювання участі молоді на рівні територіальної громади, й загалом суспільства. Також потребують наукового розгляду питання мотивації кожного з учасників: молоді людини та представників влади територіальної громади. Перспективним у подальших дослідженнях видається питання інструментів і шляхів, що посилюють мотиваційний вплив виокремлених чинників впливу, опрацювання як вітчизняних, так і зарубіжних практик і кейсів.

Використані джерела:

1. Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року» від 12.03.2021 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>
2. ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницька агенція «Info Sapiens» (2023.) Вплив війни на молодь в Україні. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini>
3. Куницький, М. (2018). Детермінанти та прояви політичної поведінки в умовах демократичної трансформації суспільства: дис. ... канд. політ. н. 23.00.03. Київ, 245с.
4. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи (2015). Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. 35 с. <https://rm.coe.int/168071b58f>
5. Міністерство молоді та спорту України (2017). Молодіжна політика в умовах децентралізації. <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/napryami-molodizhnoyi-politiki/molodizhna-politika-v-umovah-decentralizatsiyi>
6. Северенюк, В. (2009). Політична поведінка: проблеми теорії та методології: монографія. Київ; Запоріжжя: Вид-во КПУ. 432с.
7. Скажи своє слово! (2016). Посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті. Страсбург: Видавництво Ради Європи; Біла Церква: ФОП Васильєв В. С. 142 с.
8. Communication from the commission to the European Parliament, the European Council, the European economic and Social Committee of the Regions (2018). Engaging, Connecting and Empowering young people: a new EU Youth Strategy. COM/2018/269 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0269>
9. Council conclusions on the contribution of quality youth work to the development, well-being and social inclusion of young people (2013/C 168/03)/ https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_2013.168.01.0005.01.ENG
10. Cuconato, M. (2020). Youth participation in Europe. Working with young people: A social pedagogy perspective from Europe and Latin America, 96-111.
11. Hart, J. (2008). Children's participation and international development: Attending to the political. The International Journal of Children's Rights, 16 (3) (2008), pp. 407-418.
12. Recommendation CM/Rec (2017). 4 of the Committee of Ministers to member States on youth work. <https://rm.coe.int/1680717e78>
13. Resolution CM/Res (2008). 23 on the youth policy of the Council of Europe. https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262391/CM_Res_08_youth_policy_en.pdf/7df7229a-3c5b-90bf-3eea-22900881b71f?t=1496158649000
14. Sala-Torrent, M., Planas-Llado, A. (2024). Enhancing youth Voices: Exploring community participation through youth workers. Children and Youth Services Review. Vol. 160. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740924001725?dgcid=rss_sd_all#b0130
15. World Youth Reports 2020: Youth Social Entrepreneurship and the 2030 Agenda. <https://social.desa.un.org/publications/world-youth-report-2020>

References:

1. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Natsionalnu molodizhnu stratehiu do 2030 roku» vid 12.03.2021 roku [Decree of the President of Ukraine «On the National Youth Strategy until 2030»]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> [in Ukrainian]
2. HO «Analychnyi tsentr Cedos» i doslidnytska ahentsiia «Info Sapiens» (2023) Vplyv viiny na molod v Ukraini. [The impact of war on youth in Ukraine]. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/vplyv-viyny-na-molod-v-ukrayini> [in Ukrainian]
3. Kynytskyi, M. (2018). Determinanty ta proiavy politychnoi povedinky v umovakh demokratychnoi transformatsii suspilstva [Determinants and manifestations of political behavior in the conditions of democratic transformation of society]: dys. ... kand. polit. n. 23.00.03. Kyiv, 245s. [in Ukrainian]
4. Konhres mistsevykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy (2015). Perehliana Yevropeiska khartiia pro uchast molodi v mistsevomu ta rehionalnomu zhytti [Revised European Charter on Youth Participation in Local and Regional Life]. 35s. <https://rm.coe.int/168071b58f> [in Ukrainian]
5. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy (2017) Molodizhna polityka v umovakh detsentralizatsii [Youth policy in conditions of decentralization]. <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/napryami-molodizhnoyi-politiki/molodizhna-politika-v-umovah-decentralizatsiyi> [in Ukrainian]
6. Cevereniuk, V. M. (2009). Politychna povedinka: problemy teorii ta metodolohii. [Political behavior: problems of theory and methodology]: monohrafiia. Kyiv; Zaporizhzhia: Vyd-vo KPU. 432s. [in Ukrainian]
7. Skazhy svoje slovo! (2016) Posibnyk z Perehlianutoi Yevropeiskoi khartii pro uchast molodykh liudei u mistsevomu ta rehionalnomu zhytti. [Have your say! Guide to the Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life]. Strasburh: Vydavnytstvo Rady Yevropy; Bila Tserkva: FOP Vasyliev V. S. 142s. [in Ukrainian]

8. Communication from the commission to the European Parliament, the European Council, the European economic and Social Committee of the Regions (2018). Engaging, Connecting and Empowering young people: a new EU Youth Strategy. COM/2018/269 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0269>
9. Council conclusions on the contribution of quality youth work to the development, well-being and social inclusion of young people (2013/C 168/03). https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2013.168.01.0005.01.ENG
10. Cuconato, M. (2020). Youth participation in Europe. Working with young people: A social pedagogy perspective from Europe and Latin America, 96-111.
11. Hart, J. (2008). Children's participation and international development: Attending to the political. The International Journal of Children's Rights, 16 (3), pp. 407-418.
12. Recommendation CM/Rec (2017). 4 of the Committee of Ministers to member States on youth work. <https://rm.coe.int/1680717e78>
13. Resolution CM/Res (2008). 23 on the youth policy of the Council of Europe. https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262391/CM_Res_08_youth_policy_en.pdf/7df7229a-3c5b-90bf-3eea-22900881b71f?t=1496158649000
14. Sala-Torrent, M., Planas-Llado, A. (2024). Enhancing youth Voices: Exploring community participation through youth workers. Children and Youth Services Review. Vol. 160. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0190740924001725?dgcid=rss_sd_all#b0130
15. World Youth Reports 2020: Youth Social Entrepreneurship and the 2030 Agenda. <https://social.desa.un.org/publications/world-youth-report-2020>

Maryna Ostapenko,

*Senior Research of Scientific and research center
«Institute of social and legal and political studies named after Oleksandr Yaremchenko»,
Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

**Participation of Ukrainian Youth in the Activities of the Territorial Community:
the Motivation Aspect**

In the context of the implementation of the principle of decentralization in Ukraine, the role of the community in solving and making important decisions is strengthened. Youth is considered because of the importance of this group as a certain social capital for society and the territorial community. The latter is a platform for acquiring and realizing the competencies of young people. The article attempts to highlight the features of the motivational environment, the factors and the nature of their influence on the participation of young people at the level of the territorial community. In the environment that affects the activity of Ukrainian youth in the community, groups of external and internal influencing factors have been identified. External ones include the state, community, education system, media, civil society, family, friends and colleagues; to internal ones - the need for socially oriented activities, mental characteristics of the territorial community, interest in the life of the community, the system of value priorities and the place of socially oriented human values, the development of civic responsibility and duty, trust in the authorities of the territorial community, identification with the community, the region, country, social group, etc. Each of the mentioned factors has its own specificity and performs a certain function in influencing a young person: it can both motivate him to active participation and demotivate him, which contributes to passive and indifferent participation. It is determined separately that the motivational environment can also be determined by the general conditions of social development, the social situation, including crises, war, which can significantly change the type and style of participation, and in general, the activity and behavior of a person. The understanding of the motivational environment and the peculiarities of the impact of isolated factors encourages scientific research and further understanding of the problem of encouraging and stimulating the participation of young people at the level of the territorial community and society in general.

Keywords: youth, youth policy, participation, civil society, identity, territorial community, motivation, motivational environment, activity, demotivating influence.

Леонід Чупрій,

доктор політичних наук, професор,
старший науковий співробітник НДЦ

«Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені О. Яременка»

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
професор кафедри психології, педагогіки та суспільних дисциплін,

Державний податковий університет

ORCID: 0000-0002-4965-2750, email: chupriy2006@ukr.net

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті аналізуються ключові нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення національно-патріотичного виховання населення України. Зазначається, що основою національно-патріотичного виховання є ідея зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, разом із необхідністю формування патріотизму та утвердження національних цінностей. Акцентовується увага на тому, що однією з головних умов перемоги над мілітарно сильнішим імперіалістичним ворогом є стійке усвідомлення громадянином України своєї приналежності до української нації, наявності стійкого україноцентричного світогляду та високий рівень патріотизму. Відтак саме патріотизм є сьогодні одним із головних чинників забезпечення національної безпеки, оскільки українці-патріоти гідно захищають суверенітет і територіальну цілісність нашої країни, виганяючи російського агресора з тимчасово окупованих територій. Вказується, що одним із ключових нормативно-правових актів у цій галузі є Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який сприяє формуванню громадянами країни національної та громадянської ідентичності, що є важливою передумовою для існування та процвітання Української держави. У Законі було здійснено визначення ключових засад, стандартів, мети, завдань, пріоритетів державної політики, спрямованої на формування української національної та громадянської ідентичності. Також виділено такі складові цієї державної політики як національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянська освіта. Підкреслено, що формування та закріплення в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів і національних цінностей України є серед ключових завдань законодавства в цій галузі.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, національно патріотичне виховання, ідентичність, обороноздатність, національна безпека.

Вступ. Україна сьогодні переживає складні часи у розвитку, відбиваючи російську агресію. У відповідь на військово вторгнення ми спостерігаємо неймовірний сплеск консолідації українського суспільства. Така консолідація довкола захисту національних інтересів є результатом виведення на передній план у свідомості громадян (для багатьох ніколи не усвідомлюваних раніше) орієнтацій на цінність та важливість для них власної держави, національної ідентичності, мови, культури тощо. Такі установки дедалі ширше та інтенсивніше проявляються у наших співвітчизників.

Про це зокрема можуть свідчити також і результати окремих опитувань громадської думки в Україні після 10 місяців війни (*Громадська думка в Україні*, 2022), де респонденти, відповідаючи на запитання: «Ким Ви себе перш за все вважаєте?», переважно обирали такі ключові позиції як «громадянином України» – 79,7% (для порівняння 62,6% у листопаді 2021 року), «мешканцем села, району чи міста, в якому Ви мешкаєте» – 7,9% (на противагу 20,8% у 2021 році), «представником свого етносу, нації» – 3,9% (2,7% у 2021 році). Як бачимо, громадянська та національна ідентичності зміцнюють свої позиції, тоді як регіональна поступово послаблюється. Проте потрібно продовжувати роботу в цьому напрямку й системно працювати над зміцненням громадянської та національної ідентичностей. Надзвичайно важливо також забезпечувати її збереження і після перемоги України у цій визвольній для нашої країни війні, оскільки консолідацію суспільства ми розуміємо не лише як згуртування навколо спільної, єдиної мети, а й навколо спільних національних цінностей (Гай-Нижник, Чупрій, 2014, с. 466).

У цих умовах вкотре набуває важливості та необхідності національно-патріотичне виховання, в основі здійснення якого є ідея зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, разом із необхідністю формування патріотизму та утвердження національних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя для осмислення механізмів формування та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання заклали дослідження таких вчених, як Е. Афонін, Є. Бородин, М. Головатий, Ю. Куц, Ю. Сурмін та ін. Як складова національної безпеки національно-патріотичне виховання досліджують А. Королук, О. Королук, з точки зору правових аспектів – І. Юрій. Зарубіжний досвід національно-патріотичної підготовки вивчали такі дослідники як І. Джури, В. Уткін, М. Герасименко, А. Гангал, С. Стукан, Н. Агаєв, О. Коқун, І. Пішко, В. Ананьїн, В. Горлинський, О. Пучков, В. Романенко, Н. Лозінська та інші.

Метою статті є аналіз нормативно-правового забезпечення національно-патріотичного виховання як чинника національної безпеки.

Методи дослідження. При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові, філософські та спеціальні методи пізнання соціально-політичних явищ, зокрема загальні методи аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, соціологічний метод, системна методологія. Використовувався міждисциплінарний підхід, оскільки дослідження здійснювалося на межі політології та юриспруденції. Здійснено ґрунтовний аналіз нормативно-правової бази забезпечення національно-патріотичного виховання населення України.

Результати та дискусії. Однією з головних умов перемоги над мілітарно сильнішим імперіалістичним ворогом є стійке усвідомлення громадянином України своєї приналежності до української нації, наявність стійкого україноцентричного світогляду та високий рівень патріотизму. Саме патріотизм є сьогодні одним із головних чинників забезпечення національної безпеки, оскільки українці-патріоти гідно захищають суверенітет і територіальну цілісність нашої країни, виганяючи російського агресора з тимчасово окупованих територій.

Аналізуючи нормативно-правове забезпечення національно-патріотичного виховання, слід виокремити цілий ряд відповідних документів, зокрема: Закон України «Про національну безпеку», Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Закон України «Про оборону України», Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про запровадження національної системи стійкості», Наказ ГШ ЗСУ № 108 від 28 березня 2017 р. «Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних силах України»; Наказ ГШ ЗСУ № 445 від 3 листопада 2016 р. «Про затвердження програми військово-патріотичного виховання у Збройних силах України на 2016–2020 роки та перспективного плану реалізації Програми військового виховання у Збройних силах України на 2016–2020 роки»; Наказ Генерального штабу Збройних Сил України 08 лютого 2016 року № 51 «Про Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України», Постанова Верховної Ради України № 373-VIII від 12 травня 2015 р. «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»; Розпорядження Кабінету Міністрів України № 998 від 23 вересня 2015 р. «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року»; Указ Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки» (Сидоренко, 2023).

Проаналізуємо зміст ключових законів. Зокрема у Законі України «Про національну безпеку України» дається чітке визначення, що таке воєнна безпека: «це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, незалежності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз» (Закон України Про національну безпеку України, 2018). Також в ньому зазначено, що

серед основних національних інтересів України належать державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, невтручання у внутрішні справи України, сталий розвиток національної економіки, громадянське суспільство і держава, що сприяють підвищенню рівня та якості життя населення (частина третя статті 3).

У Стратегії національної безпеки України (*Про Стратегію національної безпеки України*, 2020) вказано на важливість реформування сектору безпеки і оборони серед ключових пунктів якого акцентовано увагу на:

- модернізації системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, а також допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання молоді;
- створення належних правових, соціальних, матеріальних, психологічних та інших умов служби;
- забезпечення новими, зокрема високотехнологічними, зразками озброєння і військової техніки;
- активне посилення взаємодії усіх органів сектору безпеки і оборони для виконання спільних завдань;
- ефективного впровадження державної політики забезпечення гендерної рівності, рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

У Стратегії воєнної безпеки ключова увага звертається на ефективний менеджмент у сфері оборони, заснований на засадах демократичного цивільного контролю, інших євроатлантичних принципах і стандартах, інноваційних рішеннях та сучасних бізнес-практиках, програмно-проектному управлінні оборонними ресурсами, удосконалених процесах визначення та задоволення потреб оборони України (*Про Стратегію воєнної безпеки України*, 2021).

У Законі України «Про оборону України» акцентується увага на тому що одними із ключових завдань для збільшення обороноздатності держави є: військово-патріотичне виховання громадян України, підготовка молоді до служби в Збройних Силах України, забезпечення престижу військової служби (*Закон України «Про оборону України»*, 1992).

У рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про запровадження національної системи стійкості» вказується на важливість удосконалення процедур кризового менеджменту, зокрема, впровадження універсальних алгоритмів узгоджених дій щодо реагування на загрози, надзвичайні та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку; впровадження спеціальних навчальних програм і курсів підвищення кваліфікації для державних службовців та особового складу Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з питань забезпечення національної стійкості та підвищення рівня патріотизму (*Про запровадження національної системи стійкості*, 2021).

Закон України «Про освіту» визначає, що серед ключових засад державної політики у сфері освіти є виховання патріотизму, поваги до культури та національних цінностей українського народу, його історичної спадщини, надбань і традицій, формування громадянської культури та культури демократії, пропаганда демократичних цінностей тощо. Закон вимагає від освітньо-педагогічних працівників а також від батьків здобувачів освіти особистим прикладом формувати повагу до суспільної моралі та цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працьовитості (стаття 3) (*Закон України «Про освіту»*, 2017).

Закон України «Про вищу освіту» визначає формування особистості як одне з основних завдань вищої освіти шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження у здобувачів вищої освіти моральних цінностей, громадянської активності.

У грудні 2023 року у другому читанні був прийнятий Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що було дуже важливим кроком для підвищення ефективності національно-патріотичного виховання в контексті його законодавчого забезпечення (*Закон України «Про основні засади державної політики у сфері»*, 2023). Цей закон є актуальним оскільки сприяє

формуванню громадянами країни національної та громадянської ідентичності, що є важливою передумовою для існування та процвітання Української держави. Це починається з того, що кожен громадянин відчуває зв'язок і належність до українського народу. Таке відчуття належності, визначене мовою, традиціями та цінностями, прямо впливає на життя кожної особи та соціальної групи. Група індивідів, які проявляють таку самовизначеність, є фундаментом для формування потужного громадянського суспільства, міцної нації та сильної держави.

Особливо важливим це питання стає в контексті забезпечення національної безпеки та зміцнення обороноздатності, оскільки утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є однією з ключових внутрішніх і зовнішніх складових безпеки держави. Слід зазначити, що сьогодні питання утвердження громадянської ідентичності недостатньо уважно розглядаються в різних сферах суспільного життя та в різних соціальних інститутах, і це зумовлено, по-перше, відсутністю належної нормативної бази.

Довгий час питання утвердження української національної та громадянської ідентичності, національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти було лише частково регульоване законодавством України. Тому для посилення єдності та консолідації української нації потрібно було покращити законодавче забезпечення національно-патріотичного виховання з врахуванням норм діючої Конституції України.

Так, відповідно до Конституції України, держава прагне до консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури (стаття 11). Також, Україна забезпечує задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (стаття 12).

Потрібно врахувати також норми та принципи Міжнародних пактів про економічні, соціальні і культурні права 1966 року та про громадянські і політичні права 1966 року, Віденської декларації і Програми дій ООН 1993 року, що підтверджують право всіх народів на самовизначення. Згідно з цим правом, народи мають вільну можливість встановлювати свій політичний статус і забезпечувати свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

Протягом років незалежності України питання утвердження української національної та громадянської ідентичності в законодавстві, що регулює відносини у різних сферах суспільного життя, розглядалося розрізнено та фрагментарно. Однак після 2022 року, коли Україна стала жертвою військової агресії та окупації з боку Російської Федерації, стало очевидним, що потрібне системне врегулювання цих питань, адже недостатньо ефективне законодавче регулювання не відповідало вимогам часу.

З урахуванням цих принципів і норм було здійснено комплексне законодавче регулювання для визначення мети, завдань, принципів, напрямів політики щодо утвердження громадянської ідентичності, військово-патріотичного та національного виховання, формування громадянської освіти. Були визначені особливості формування та реалізації цих заходів, гарантії участі населення України, державних і недержавних організацій, встановлені функції та повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування в цій сфері.

Аналізуючи мету відповідного закону, слід зазначити, що він спрямований на визначення основних засад державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як однієї зі складових національної безпеки України. Його ціль полягає в досягненні національної єдності та консолідації суспільства шляхом подолання об'єктивних і штучно створених суперечностей соціокультурного та регіонального характеру шляхом неухильного дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина.

Передбачено такі основні положення:

1. Визначення понять та категорій, таких як «українська національна ідентичність», «громадянська ідентичність», «військово-патріотичне виховання», «громадянсько-

патріотичне виховання», «громадянська освіта», «громадянські компетентності» та інших, що уточнюють і розкривають сутність політики утвердження загальноукраїнської ідентичності.

2. Визначення ключових засад, стандартів, мети, завдань, пріоритетів і державної політики, спрямованої на формування української національної та громадянської ідентичності.

3. Встановлення національно-патріотичного виховання, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти як складових державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Закон також має на меті систематизацію та уточнення положення щодо формування та утвердження ідентичності громадян, що сприятиме національній єдності та консолідації українського суспільства.

Для реалізації норм Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» було розроблено і затверджено Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Метою Стратегії є формування та утвердження високого рівня української національної та громадянської ідентичності у громадян України та закордонних українців, шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти на основі національних та політичних цінностей України (*Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року, 2023*).

У Стратегії були виділені три ключові напрями: 1) утвердження української національної та громадянської ідентичності органами державної влади різних рівнів, місцевого самоврядування та недержавних інститутів; 2) забезпечення формування ефективної кадрової політики, що сприятиме утвердженню української національної та громадянської ідентичності; 3) розвиток відповідної інфраструктури та логістики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Висновки. Відтак підсумовуючи, слід зазначити що українська держава має достатньо ефективне законодавство в сфері забезпечення належного рівня забезпечення національно-патріотичного виховання громадян України, що дуже важливо для зміцнення її обороноздатності. Формування та закріплення в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів та національних цінностей України є однією з ключових завдань законодавства в цій галузі. Важливо розуміти значення цих аспектів для становлення держави, а також для збереження національної та громадянської ідентичності. Однією з головних цілей є формування оборонної свідомості та громадянської стійкості серед населення. Розглядаючи можливі перспективи подальших досліджень, слід зазначити, що хоча чинне законодавство загалом й забезпечує належні умови для формування національно-патріотичного виховання громадян України, проте варто було б проаналізувати можливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення, зокрема й діючого Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Бажано було б також ґрунтовніше проаналізувати підзаконні акти в сфері національно-патріотичного виховання та формування громадянської ідентичності.

Використані джерела:

1. Гай-Нижник П.П., Чупрій Л.В. (2014). Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 84(5). С.465-471.
2. Громадська думка в Україні після 10 місяців війни. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=1>
3. Закон України «Про національну безпеку України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/>
5. Закон України «Про оборону України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

6. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11>
9. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023—2025 роках. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322>
10. Сидоренко Л. (2023). Пропагування героїзму та мужності в роботі клубу військової частини як складник національно-патріотичного виховання в Збройних силах України. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/02.03.2023/pdf/37-47.pdf
11. Указ Президента України №121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

References:

1. Hai-Nyzhnyk P.P., Chuprii L.V. (2014). Natsionalni interesy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak strukturoformuiuchi chynnyky polityky natsionalnoi bezpeky. Hileia: naukovyi visnyk. 84(5). S.465-471.
2. Hromadska dumka v Ukraini pislia 10 misiatsiv viiny. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1175&page=1>
3. Zakon Ukrainy "Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
4. Zakon Ukrainy "Pro osvitu". URL: <https://osvita.ua/legislation/law/2231/>
5. Zakon Ukrainy «Pro oboronu Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
6. Zakon Ukrainy "Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku "Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
8. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku "Pro zaprovadzhennia natsionalnoi systemy stiikosti". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11>
9. Pro skhvalennia Stratehii utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2023—2025 rokakh. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322>
10. Sydorenko L. (2023). Propahuvannia heroizmu ta muzhnosti v roboti klubu viiskovoi chastyny yak skladnyk natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v Zbroinykh sylakh Ukrainy. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/02.03.2023/pdf/37-47.pdf
11. Ukaz Prezydenta Ukrainy №121/2021 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiu voiennoi bezpeky Ukrainy»». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

Leonid Chupriy,

*doctor of political sciences, professor,
senior researcher of the NDC*

Institute of Social, Legal and Political Studies named after O. Yaremenko

*Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Social Disciplines of the State Tax University
**Regulatory and Legal Provision of National Patriotic Education of the Population of Ukraine as a Factor of
National Security***

The article analyzes the key legal acts aimed at ensuring the national and patriotic education of the population of Ukraine. It is noted that the basis of national-patriotic education is the idea of strengthening Ukrainian statehood as a consolidating factor in the development of society, simultaneously with ensuring the formation of patriotism and the affirmation of national values. Emphasis is placed on the fact that the main conditions for victory over a militarily stronger imperialist enemy are the permanent awareness of the citizens of Ukraine of their belonging to the Ukrainian nation, the presence of a stable Ukrainian-centric worldview and a high level of patriotism. Therefore, patriotism is today one of the main factors of ensuring national security, leaving Ukrainian patriots to defend the sovereignty and territorial integrity of our country with dignity, expelling the Russian aggressor from the temporarily occupied territories. It is indicated that one of the key normative legal acts in this field is the Law of Ukraine "On the main measures of state policy in the field of confirmation of Ukrainian national and civil identity", which contributes to the formation of national and civil identity by citizens of the country, which is an important prerequisite for the establishment and prosperity of the Ukrainian state. The Law defined key institutions, standards, goals, tasks, priorities and state policy aimed at the formation of Ukrainian national and civic identity. The following components of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian national and civic identity as national-patriotic education, military-patriotic education and civic education were also highlighted. It was also emphasized that the formation and

consolidation of patriotic consciousness in society, related to the state symbols and national values of Ukraine, is one of the key tasks of legislation in this field.

Keywords: regulatory and legal support, national-patriotic education, identity, defense capability, national security.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.07>
УДК 37.014.5:378.4+316.6+32+321.7

Ольга Волянчук,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук, старший науковий співробітник НДЦ
«Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0000-0002-1606-7416; email: volyanuk@ukr.net

Христина Пritула,
студентка спеціальності «Політологія»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: 0009-0008-0597-3422; email: kris.pritula05@gmail.com

ГРОМАДЯНСЬКА СВІДОМІСТЬ І ПАТРІОТИЗМ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Стаття аналізує окремі виклики, які постають перед сучасною політикою у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності в умовах війни. У центрі уваги студентська академічна мобільність, яка досі неоднозначно оцінюється в експертному середовищі, особливо в контексті патріотичного виховання. Виїзд за кордон мільйонів громадян України, в тому числі й молоді, посилює деякі упередження щодо актуальних завдань міжнародних програм обмінів студентів, наукових стажувань, навчальних практик тощо. Однак, поряд із іншими викликами і парадоксами демократії, це дуже конкретне право людини вільно здобувати знання й компетентності у відкритому світі цілком може сприяти зміцненню національної стійкості та громадянської культури.

Мета статті вбачається у необхідності окреслити: вплив академічної мобільності на громадянську свідомість і патріотизм; нормативне розуміння такої мобільності та політики громадянської ідентичності у чинному законодавстві України; тематичні аспекти міжнародних освітніх програм для молоді; рекомендації з подальшого посилення взаємозв'язку між потребами національної стійкості та сучасними запитамися молодих людей на мобільність. У процесі написання статті використовувалися методи аналізу офіційних документів, порівняння даних соціологічних опитувань, системний і структурний підходи у вивченні різних програмних можливостей, які пропонуються сучасним студентам, а також їх співставлення з актуальними завданнями політики зміцнення національної стійкості та розвитку патріотизму в умовах війни.

Стратегічний і відповідальний підхід до розвитку громадянської свідомості та патріотичного виховання потребує сприятливої нормативно-правової бази та досвіду її ефективної імплементації. Підтримка молоді в паралельних умовах війни та подальшої глобалізації освітнього простору потребує об'єднання зусиль фахівців різних галузей політики: освітньої, культурної, інформаційної, безпекової, соціальної та інших.

Ключові слова: громадянська свідомість, патріотичне виховання, академічна мобільність, «м'яка» сила політики, парадокси демократії, політика ідентичності, студентська молодь, глобалізація освітнього простору.

Вступ. У сучасному світі розвиток громадянської свідомості та патріотизму, зокрема серед молоді стає ключовим аспектом забезпечення розвитку держави, суспільства, а в умовах війни такий напрям роботи є важливим у перспективі відбудови та відновлення національної економіки. Одним із важливих інструментів формування ціннісних основ сучасної демократичної політичної культури є мобільність людини, відкриті можливості подорожувати, вивчати світ, знайомитися з різними моделями державного устрою, політичними системами та ідеологіями. Зокрема програми студентської академічної

мобільності надають студентам можливість навчатися та здобувати досвід за кордоном. Проте, вплив цих програм на громадянську свідомість і патріотизм молодих людей викликає низку питань. З одного боку, участь у програмах академічної мобільності може сприяти розширенню світогляду студентів, підвищенню їхньої толерантності до інших культур і національностей, що є позитивним чинником у глобалізованому суспільстві та зміцненні демократичної стабільності. З іншого боку, існує занепокоєння, що тривале перебування за кордоном може пригнічувати національну ідентичність студентів, їхню прихильність до рідної країни, «розмивати» патріотичні наміри та ідеали, а відтак і посилити втрату кадрового потенціалу країни. Втім можемо зробити припущення, що поряд із іншими викликами і парадоксами демократії, це дуже конкретне право людини вільно здобувати знання й компетентності у відкритому світі лише сприятиме зміцненню національної стійкості та громадянської культури.

Виїзд мільйонів громадян України за кордон після нападу РФ на Україну негативно позначається на соціальному та економічному житті суспільства, але водночас створює виклики для дослідницьких, експертних і політичних кіл у пошуках подальших шляхів вибудовування ефективних комунікацій із такими громадянами, а також із тими, хто ще планує виїзд; і програми академічної мобільності могли би слугувати цьому напряму, зокрема у частині ефективної та відповідальної співпраці з молоддю. До того ж соціологічні дослідження поки дають досить неоднозначні прогнози з цього приводу, тож припускаємо цілком доречним розвиток спільних зусиль держави і громадськості у цій ніші. Наприклад, Центр економічної стратегії у серпні 2023 р., вивчаючи настрої українських біженців, констатував, що 63% громадян налаштовані повернутися додому, однак саме студенти та люди, які активно шукають роботу, менш схильні до такої думки, ніж ті, хто має високий дохід та старший за віком. На кілька місяців раніше, у травні 2023 р. аналітичний центр Sedos спільно з дослідницькою агенцією Info Sapiens опублікували дещо оптимістичніші результати опитувань: 76% молодих людей, які виїхали через війну за кордон, виявили бажання повернутись в Україну, при чому 64% саме до свого населеного пункту; 57% молоді за кордоном серед найважливіших цілей в житті зазначили «бути корисними Україні»; частка молоді, що займається волонтерством, зросла до 42%; не хоче виїжджати з України 66% молодих людей; молодь одностайно підтримує територіальну цілісність України, вступ до НАТО (80%) та ЄС (85%). Загалом йдеться про зростання патріотичних настроїв і громадянської активності молодих людей, водночас деякі експерти висловлюють протилежні оцінки, що лише додає актуальності обраній темі статті.

Наразі все ще обмежена кількість емпіричних досліджень, які би глибоко аналізували феномен настроїв молоді та їх налаштованість на академічну мобільність, особливо в контексті України та інших загрожених сучасними безпековими викликами країн, де формування національної ідентичності та патріотизму є надзвичайно важливим з огляду на історичні та політичні обставини. Відтак, основна проблема, яка постає перед нами, полягає в необхідності виявити та проаналізувати вплив програм студентської академічної мобільності на формування громадянської свідомості та патріотизму, а також знайти баланс між інтернаціоналізацією сучасної освіти та збереженням національної ідентичності серед молоді. У контексті актуальної політики громадянської ідентичності ця проблема також актуалізує пошук нових засобів, інструментів і технологій, що допоможуть максимально ефективно використовувати наявні освітні та наукові можливості, ресурси, які б наближали перемогу України.

Мета і завдання статті вбачаються у необхідності окреслити вплив академічної мобільності на громадянську свідомість і патріотизм, зокрема: описати нормативне розуміння такої мобільності, як і політики громадянської ідентичності у чинному законодавстві України; проаналізувати окремі аспекти студентських обмінів та зробити огляд освітніх програм, що пропонують міжнародну співпрацю для молоді; виявити тенденції та можливі рекомендації з подальшого посилення взаємозв'язку між потребами національної стійкості та сучасними запитамі молодих людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації, що висвітлюють проблеми академічної мобільності, впливу відповідних програм на громадянську свідомість, національну стійкість і патріотизм, свідчать про актуальність цієї теми в науковому середовищі. Для західних дослідників питання обмінів студентів, як і ширша проблематика академічної мобільності, вже тривалий час осмислюється у контексті цілком полігологічного визначення – «м'яка сила» політики (див. напр., Atkinson, 2010).

Для дослідників із України питання передусім привносилося через контекст євроінтеграційних прагнень (див. напр., Бухун, 2018; Зленко та ін., 2019; Мирончук, 2014), водночас щоразу підкреслювалася і ціннісно-культурна складова академічної мобільності. Перед викликами повномасштабної та затяжної війни, а також із прийняттям Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022) чимало дослідників суттєво розширюють рамку розуміння сучасного освітнього процесу, зокрема акумулюють зусилля на розвиток відповідних наукових категорій і підходів у контексті безпекових питань (див. напр., Малечко, 2024; Сіра, Чупрій, 2023; Волянчук, 2024).

Розвиток програм студентської академічної мобільності відіграє значиму роль у формуванні громадянської свідомості, демократичної політичної культури, патріотизму серед студентів, однак, нерідко і вже тривалий час у дослідженнях трапляються й інші позиції, що вказують на можливі труднощі на цьому шляху: *по-перше*, фінансові обмеження значно ускладнюють участь українських студентів у таких програмах, адже більшість поїздок за кордон фінансуються за рахунок коштів батьків, спонсорів або міжнародних благодійних організацій, натомість державне або університетське фінансування становить менше 10%; *по-друге*, на фоні співставлення вітчизняного та міжнародного досвіду достатньо негативно впливають на мотивацію навчання студентів внутрішні та зовнішні проблеми закладів освіти, коли дипломи часто розглядаються як формальне підтвердження, а не як доказ професійної кваліфікації, а відтак посилюється й формальне ставлення студентів до навчання, що негативно впливає на якість освіти та готовність до академічній мобільності (Федорова, 2012, с. 141). Втім окреслене вище, на наш погляд, загалом не стільки свідчить про труднощі академічної мобільності, скільки спонукає розвивати здібності та мотивацію до навчання ще з раннього віку, поєднувати можливості формальної та неформальної освіти, активніше використовувати індивідуальну освітню траєкторію, долати поширені стереотипи про зміст і мету сучасного закладу освіти, раціональніше використовувати освітні ресурси тощо. Наразі системні труднощі, ускладнені досвідом війни, зобов'язують до комплексних підходів, загальнонаціональної консолідації довкола ефективних реформ, зокрема збереження кращих освітніх традицій та забезпечення прав учасників освітнього процесу, в тому числі й принципу академічної мобільності.

Методи дослідження. У процесі написання статті використовувалися методи аналізу офіційних документів, зокрема нормативно-правова база України. Порівняння суперечливих даних соціологічних опитувань дозволило зробити деякі проміжні висновки про настрої сучасної молоді, їх громадянську позицію та активність. Системний і структурований підходи важливі при вивченні різних програмних можливостей, які пропонуються сучасним студентам, а також їх співставлення з актуальними завданнями політики зміцнення національної стійкості та розвитку патріотизму в умовах війни.

Результати та дискусії. У сучасному світі студентська академічна мобільність відіграє не останню роль у розвитку освіти, виховання, культури, оскільки можливість навчатися за кордоном, здобувати новий досвід і знайомитись із іншими традиціями та новаціями сприяє розвитку молоді. Також міжнародний досвід потенційно має великий вплив на формування патріотичних почуттів і громадянської свідомості, адже перебування в незвичному середовищі нерідко спонукає і до активнішого залучення в суспільне життя країни перебування, і до посилення та проявлення національної ідентичності як культури, що вирізняє та презентує людину з-поміж інших. Важливість цього питання полягає в розумінні того, як молодь інтегрується в міжнародне середовище, при цьому зберігаючи любов до своєї

країни, і як держава та інші суб'єкти політики можуть сприяти максимально ефективному використанню такого досвіду в контексті актуальних запитів політики національної ідентичності. Досвід з-за кордону потенційно може сприяти розвитку свідомих і відповідальних громадян, які будуть здатні змінювати наше суспільство на краще.

Відзначимо, що принцип академічної мобільності закладений у національному законодавстві, захищається та обґрунтовується як «можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти (науковій установі) на території України чи поза її межами»; загалом уся Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, запроваджена в Україні, покликана сприяти академічній мобільності здобувачів вищої освіти, а тим з них, які реалізують таку мобільність, протягом навчання / стажування / здійснення наукової діяльності в іншому закладі чи установі гарантується збереження місця навчання та виплата стипендії (Закон, 2014).

Детальніше про особливості відповідного права громадян України можна почерпнути у Постанові Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність (2015). Там зокрема вказується, що цілями академічної мобільності є поряд із тривалий час декларованими потребами (модернізації системи освіти, цифровізації навчання та управління, підвищення якості освіти та ефективності наукових досліджень, підвищення конкурентоспроможності освітньо-наукової спільноти, розвитку професійних навичок та особистісних якостей учасників академічної мобільності, поглиблення співробітництва з міжнародними партнерами), також і досить виразна у контексті політики національної ідентичності необхідність підтримки соціальних і культурних зв'язків із іншими країнами, а також інтеграції України в європейський освітній та науковий простір обмін передовими практиками та досвідом у сферах освіти і науки. Ще виразніше ця думка звучить при конкретизації завдань учасників академічної мобільності – серед інших там окреслюється необхідність «популяризації української мови, культури, поглиблення знань про культуру інших країн» (Постанова, 2015).

У практиці імплементації та реалізації такого права на академічну мобільність, природно, виникає низка особливостей і труднощів. Законодавчо підтримуються різні форми та тривалість академічної мобільності. Наприклад, той, хто здобуває освітній ступінь фахового молодшого бакалавра / бакалавра / магістра може також здійснювати практику чи навчання за відповідними освітніми програмами академічної мобільності, навчально-наукове, наукове та/або мовне стажування, брати участь у семінарах, конференціях, публікуватися в межах певної галузі знань тощо. У статті, для прикладу, проаналізуємо лише декілька освітніх програм, при цьому усвідомлюючи перспективи подальших досліджень у світі різноманіття сучасних форм академічної мобільності.

Серед освітніх програм, що спрямовані на посилення міжнародної співпраці та підвищення мобільності серед учасників освітнього процесу, дослідники вже досить тривалий час найчастіше згадують такі: програми «Socrates», «Молодь» (Youth Programme), «Tempus», «Erasmusmundus», «Акція Жан Моне – Розуміння Європейської Інтеграції», «Люди», «Invisible University For Ukraine», «Horizon 2020» тощо (Мирончук, 2014). Деякі з цих програм розглянемо детальніше, слідом за авторами, які вже вивчали це питання раніше, але з акцентом на сучасні потреби громадянської освіти та патріотичного виховання.

Зокрема, увагу дослідників вже традиційно привертає програма «Erasmus+», адже це програма ЄС спрямована на кваліфіковану підготовку молоді, на розвиток спорту: 1) її учасниками можуть стати студенти, дослідники, працівники закладів вищої освіти, організації; 2) серед партнерів програми Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Україна; 3) серед напрямків діяльності – навчальна мобільність, стажування за кордоном, мобільність і студентів, і працівників із системи вищої освіти; 4) серед можливостей для студентів найчастіше користуються попитом подачі заявок на стипендію задля отримання диплома магістра чи доктора за однією зі спільних програм, навчання принаймні у двох університетах та отримання спільного або подвійного диплому по завершенню навчання,

подання заявки на грант про короткотермінову кредитну мобільність для рівнів бакалавра, магістра, аспіранта, за якою можливо провести частину періоду навчання та отримати кредити, які зарахуються у національному закладі (Зленко та ін., 2019, с. 59-60). Тобто бачимо досить широкий спектр можливостей, який одночасно може зацікавити і студентів, і викладачів, сприяти їх співпраці та спільному розвитку освітніх цілей. Цей досвід може збагатити учасників освітнього процесу одразу з різних вікових категорій, сприяти ціннісному обміну, розвитку спільних поведінкових практик, написанню спільних проєктів, їх реалізації у вигляді публікаційної діяльності, наукових конференцій, навчальних аудиторій, майстер-класів та багатьом іншим напрямом, зокрема й тим, що визначають громадянський світогляд учасників.

Програму «Horizon 2020» дослідники називають найбільшою програмою і пріоритетним напрямком ЄС, що спрямовується на дослідження, інновації, а вирізняється за такими особливостями: 1) підтримується політичними лідерами Європи, членами Європейського парламенту, які вважають дослідження інвестиціями в майбутнє; 2) серед напрямів діяльності програми: наука, технології, промислове лідерство, соціальні проблеми, поширення передового досвіду та розширення участі, наука про суспільство та для суспільства, європейський інститут інновацій та технологій; 3) серед актуальних сфер досліджень – здоров'я, фінансування дослідників, міжнародна співпраця, соціальні та гуманітарні науки, медіа, суспільство, інформаційно-комунікаційні технології та інновації (Зленко та ін., 2019, с. 59-60). Програма завершилася, але стала основою для наступної – семирічної рамкової програми ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт Європа», важливого елементу довгострокової фінансової програми ЄС. У згаданому переліку програми увагу заслуговують різні тематики, які одночасно є дуже важливими у контексті сучасних викликів і для національно-патріотичного, і для громадсько-патріотичного та духовно-морального виховання молоді. Чинне законодавство країни розрізняє ці складові, в т.ч. і військово-патріотичне виховання, однак наскрізна ідея громадянської освіти й національної стійкості зобов'язує комплексно осмислювати проблематику та використовувати максимально доступні ресурси для досягнення поставлених цілей в умовах війни.

Дослідники програм академічної мобільності також вже традиційно вирізняють програму Жана Моне, яка водночас є частиною нової програми ЄС «Еразмус+» та вирізняється: 1) спрямованістю на активізацію дискурсу про євроінтеграцію та сприяння вдосконалення євроінтеграційних студій; 2) є відтак особливо важливою у світлі євроінтеграційних прагнень України: з 2001 р. наша країна бере участь у цій програмі, а у 2014 р. відбувся перший конкурс проєктів у рамках трансформованої програми; 3) серед основних видів діяльності: викладання й дослідження, дебати між науковими колами, студентські академічні обміни, підтримка діяльності організацій або асоціацій, надання окремим закладам операційних грантів, підтримка розробки та викладання курсів, навчальних програм, які присвячені ЄС та тематиці європейських інтеграційних процесів, заснування та протекція діяльності ресурсних центрів на базі університетів, сприяння співробітництва між національними дослідницькими колективами та активізація євроінтеграційного дискурсу шляхом проведення різноманітних академічних заходів, наприклад, конференцій, семінарів, круглих столів, літніх шкіл тощо (Зленко та ін., 2019, с. 61-62). Бачимо приклад досить предметної програми, яка звужує тематичний простір і водночас дуже чітко відповідає зовнішньополітичному курсу України, сприяє розв'язанню практичних завдань суспільно-політичного життя, а відтак розвиває прикладний зміст сучасної громадянської та політичної освіти.

Для прикладу розглянемо також програму «Invisible University», адже її називають унікальною ініціативою, спрямованою на розвиток міждисциплінарних досліджень та академічного обміну, що підтримується провідними освітніми та науковими установами, які визнають важливість інноваційного підходу до освіти як інвестиції в майбутнє: 1) серед напрямів діяльності – наукові дослідження, міждисциплінарні семінари, розвиток критичного мислення, поширення передового досвіду, залучення широкого кола учасників

академічного дискурсу, інтеграція сучасних підходів до навчання; 2) актуальні сфери досліджень – гуманітарні науки, міжнародна співпраця, медіа та комунікації, соціальні науки, дослідження суспільства та культури, інноваційні методи навчання та викладання; 3) зосереджується пріоритетно на академічних мережах і дистанційних платформах для обміну досвідом та знаннями серед науковців, студентів, інших професіоналів з різних куточків світу, водночас підтримує організацію літніх шкіл, воркшопів, наукових конференцій, панельних дискусій та інших заходів, які сприяють поглибленню співпраці між учасниками та розширенню їх професійних горизонтів (*Invisible university for Ukraine*). Цей приклад є дуже показовим саме з огляду на максимально ефективне та відповідальне використання сучасних дистанційних можливостей комунікації, які водночас можуть досить продуктивно допомагати вирішувати поставлені освітні завдання, зближувати представників різних культур, незважаючи на географічні відстані та/чи інші обставини, і при цьому вносити значний результат у довгостроковий розвиток демократії в усьому світі.

Огляд окремих програм академічної мобільності безумовно не розкриває усіх тенденцій такої сфери, але водночас допомагає з'ясувати деякі з них, а також запропонувати можливості подальшої інтеграції цих і подібних програм у систему сучасної демократичної, громадянської освіти та патріотичного виховання. Реалізуємо такий задум також із опорою на вже існуючі напрацювання в цій тематиці. Наприклад, дослідження теми навчального обміну студентами, показують, що такі програми можуть мати як *конструктивні наслідки*, містити *ресурс стійкості та стабільності* (студенти повертаючись додому, мають більше мотивації, склали позитивну думку про країну, в якій перебували, а також прагнуть застосувати здобуті знання для розвитку своєї країни; зокрема США використовують такі програми обміну як стратегію для просування демократії та зміцнення національної й міжнародної безпеки, адже, приміром, запрошення до освітніх ініціатив студентів з Ірану сприяє відкритому спілкуванню в неспокійний час, допомагає просувати реформаторські рухи тощо), так і деякі *ризиків та деструктивні наслідки* (пов'язані з імовірністю проникнення шпигунів, терористів, однак загальна користь від таких програм все ж перевершує потенційні загрози) (Atkinson, 2010, p. 2-4). Освітні обміни створюють можливості для міжкультурного діалогу, щоб глибше розуміти різноманітність традицій. Це сприяє побудові мостів між народами та зменшує культурні бар'єри; студенти, які беруть участь у програмах можуть отримати не лише академічні знання, а ще й спілкування та розвиток, вони навчаються цінувати різноманітність, толерантність, що є важливими елементами демократичного суспільства. У довгостроковій перспективі такі обміни сприяють формуванню свідомих громадян, які відповідно можуть сприяти миру та стабільності у світі, незважаючи на ймовірні *безпекові ризиків*.

Програми студентських обмінів мають значний вплив також і на особистісний розвиток студентів, зокрема на їхню громадську свідомість, культуру політичної участі, патріотичну самореалізацію. Проживання в іншій країні та інтеграція в нове культурне середовище допомагає студентам розширити світогляд. Вони знайомляться з різними системами управління, менеджменту, соціальними нормами, культурними традиціями, що дозволяє працювати з власним критичним мисленням, краще розуміти глобальні проблеми та по-новому шукати їх вирішення. Взаємодія з іншими культурами та націями сприяє формуванню почуття *соціальної та громадсько-політичної відповідальності*. Молодь стає усвідомленішою щодо активної участі в громадському житті, підтримці соціальних ініціатив, міжнародних комунікацій, глобальних рухів тощо.

Дослідники спостерігають, що нерідко саме за посередництва навчання свідомо студентська молодь обирає активну громадянську позицію, а відтак і участь в суспільно-політичному житті, членство в громадських організаціях, волонтерстві, що стимулює розвиток громадського і культурного процесу, при чому значення академічної мобільності вбачається в можливості отримати певний обсяг спеціальних знань професійної спрямованості, поспілкуватись із громадянами інших країн та відтак мати змогу розширити коло не лише своїх знань, компетентностей, а й контактів, активного спілкування тощо

(Бухун, 2018). Участь у програмах обмінів студентів суттєво впливає на громадянську активність студентів, даючи їм можливість отримати унікальний досвід, який сприяє активнішому залученню в суспільне життя. Учасники таких програм повертаються з новими знаннями, поглядами, навичками та мотивацією для здійснення позитивних змін у своїх громадах. Освіченість і зміна поглядів у питанні глобальних проблем і методах їх вирішення, підштовхує їх брати участь у громадських ініціативах і проєктах, спрямованих на сприяння розвитку суспільства. Отриманий за кордоном досвід допомагає студентам краще розуміти значимість громадянської активності та демократії, що підсилює бажання зробити внесок у розвиток своєї країни та підтримку демократичних змін.

Студенти, які повертаються з міжнародних програм обміну часто здобувають навички та мають ідеї для створення власних громадських проєктів або волонтерських ініціатив. До прикладу, вони можуть започаткувати проєкт чи організацію, спрямовану на певну соціальну проблему або потребу в місцевій спільноті. Часто фонди, які організують програми мобільності, надають гранти чи стипендії на реалізацію проєктів, створених за ініціативою студентів, особливо якщо політична ситуація в країні нестабільна. Це допомагає громадянському суспільству розвиватись навіть за складних умов.

Взаєморозуміння – ще одна не одразу очевидна цінність, важлива для становлення й розвитку сучасного громадянина, і яку також формуємо на програмах академічних обмінів. Зокрема чимало дослідників академічної мобільності відмітили, що паралельно зі здобуттям професійних знань студент визначає важливість оволодіння мовою та встановлення зв'язків із місцевими мешканцями як своєрідну умову, при чому такий підхід сприяє формуванню кроскультурної комунікації, де вивчається не лише мова, але й навички активного спілкування з представниками місцевої громади; ці навички засвоюються у реальних ситуаціях, що відтак поглиблює розуміння культури та традицій країни, налагоджує взаєморозуміння з місцевим населенням, сприяє зміцненню міжкультурних зв'язків, розвитку особистості (Федорова, 2012, с. 142). Проживання в мультикультурному середовищі сприяє розвитку толерантності та поваги до інших культур і традицій, що допомагає студентам стати *відкритішими* до різноманіття, уникати упереджень, підтримувати загальнолюдські цінності. Таке практичне прийняття «іншого» як рівного, побудоване на вивченні та розумінні специфіки інших культур, не розвиває національної свідомості, а часто ще й дозволяє зрозуміти її переваги та можливі напрямки для збереження й розвитку, а також для подальшого просування у світі.

Програми студентських обмінів можуть *сприяти українському патріотизму та ідентичності* шляхом організації різних заходів та ініціатив, при чому згадуючи про цей аспект сучасні дослідники мають на увазі дуже конкретні заходи політики національної ідентичності, наприклад: інструментарій культурних обмінів; організацію культурних вечорів, зустрічей з експертами, що розповідатимуть про українську історію та традиції; заохочення до участі студентів у проєктах та заходах, що підтримують Україну та її культурні цінності; волонтерські акції з підтримки українських громад за кордоном, участь у культурних заходах, організація днів культури, на яких студенти можуть розповісти про свою країну тощо (Малечко, 2024, с. 222-223).

Популярною практикою є додавання організаторами у програми обміну освітніх модулів і сесій, присвячених українській культурі, історії та її сучасному життю. Це допомагає студентам отримати глибше розуміння України та її внесок в світову культуру. Важливим аспектом є партнерство з українськими установами та організаціями, що може забезпечити підтримку для спільної реалізації проєктів, спрямованих на підтримку українського патріотизму та ідентичності, забезпечити студентам можливість глибше вивчати й розуміти українське суспільство.

Таким чином, осмислюючи програми академічної мобільності, все більше дослідників сходяться на думці, що ці програми загалом сприяють не лише підвищенню рівня освіти, але й формуванню серед молоді почуття патріотизму, громадянської відповідальності, глибшому усвідомленню цінності своєї національної ідентичності, коли учасники освітнього процесу

отримують можливість побачити інші країни, зрозуміти їхні культури, порівняти з власною; при чому запровадження програм академічної мобільності в закладах вищої освіти України може охоплювати *кілька важливих напрямів роботи*: створення інформаційної бази даних про університети та програми міжнародної мобільності, розробка веб-сторінок для відображення процесів у консорціумах, інтернаціоналізація навчальних планів, створення системи кураторства для підтримки студентів, організація служб адаптації в новому середовищі, забезпечення підготовки студентів до навчання за кордоном через спеціальні курси, конференції та тренінги, відкриття філій міжнародних університетів для обміну студентами, створення системи підвищення кваліфікації та перепідготовки для викладачів, яка підтримує принцип «освіта через усе життя» (Федорова, 2012, с. 142).

Перебуваючи за кордоном, студенти часто переживають *посилене почуття національної ідентичності*, деяку ностальгію за батьківщиною. Це усвідомлення своєї культурної спадщини, історії та мови, що сприяє формуванню глибокого почуття гордості за свою країну. Учасники освітнього процесу, які повертаються з навчання за кордоном, привносять зі собою нові знання та навички, які можуть бути використані для розвитку їхньої рідної країни. Вони часто стають ініціаторами позитивних змін у своїх громадах, сприяючи розвитку різних соціальних, економічних, а згодом і політичних проєктів. Проживання за кордоном вимагає від студентів бути *самостійними* та відповідальними. Вони навчаються вирішувати проблеми, *приймати рішення* та адаптуватися до нових умов, що сприяє їхньому особистісному зростанню. Перебуваючи в іншомовному середовищі, студенти розвивають свої *комунікаційні навички* ефективно спілкуватися, як вербально, так і не вербально, що є важливим для їхнього майбутнього професійного та особистого життя. Нові культурні та освітні досвіди стимулюють розвиток *креативності та інноваційного мислення*. Це вміння мислити поза рамками, що дозволяє генерувати нові ідеї та підходи до вирішення проблем.

Висновки. Відповідальний підхід до розвитку громадянської свідомості та патріотичного виховання на фоні глобалізації освітнього простору передбачає наявність сприятливих нормативно-правової бази та досвіду її імплементації, а також відповідних зовнішніх та внутрішніх умов розвитку. Умови війни наносять суттєвої шкоди усім без винятку сферам життя українського суспільства, однак політика як мистецтво можливого має навіть за таких обставин шукати ресурси для підтримки національної стійкості та балансу інтересів. Вочевидь підтримка молоді сьогодні потребує об'єднання зусиль фахівців різних галузей політики: освітньої, культурної, інформаційної, безпекової, соціальної та інших.

Законодавством України загалом підкреслюється вже не просто можливість, а відповідне право учасників освітнього процесу на академічну мобільність. Держава сприяє узгодженню Національної рамки кваліфікацій з рамкою кваліфікацій Європейського простору вищої освіти для забезпечення академічної та професійної мобільності та навчання протягом життя, як і співпраці з Європейською мережею національних центрів інформації про академічну мобільність та визнання. Для закладів вищої освіти серед основних напрямів міжнародного співробітництва названо багатоскладове сприяння академічній мобільності усіх учасників освітнього процесу, участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного і міжуніверситетського обміну студентами, аспірантами, докторантами, педагогічними, науково-педагогічними, науковими працівниками тощо (Закон, 2014).

Програми академічної мобільності, які користуються попитом серед українських студентів і проаналізовані в цій статті, характеризуються такими особливостями: 1) відповідають конституційно закріпленому зовнішньополітичному курсу України; 2) різні за тематичним спрямуванням, однак найчастіше містять у собі одну зі складових – національно-патріотичного, громадянського, духовно-морального виховання молоді; 3) відрізняються за формами участі, та досить часто передбачають участь і студентів, і викладачів, що може сприяти ціннісному обміну між поколіннями, розвитку не тільки освітніх цілей, але й традицій, громадянського світогляду учасників; 4) використовують сучасні технології, дистанційні канали комунікації, які можуть зближувати представників

різних культур, розвивати демократію в усьому світі, незважаючи на географічні відстані та/чи інші складні обставини; 5) демонструють «м'яку силу» зовнішньої політики західних держав, але при цьому свідомі викликів і загроз національній та громадянській ідентичності українців, що зазнають російської агресії.

Ми можемо побачити значний потенціал програм студентської академічної мобільності у впливі на громадянську свідомість, патріотизм, їх потенційно вагоме місце у структурі політики національної ідентичності та стійкості. Зазначені програми не лише сприяють розвитку культурного обміну та розширенню освітнього досвіду студентів, але й допомагають у формуванні почуття національної самосвідомості. Навіть ті окремі ініціативи, що описані у цій статті, вказують на досить широкий спектр заходів, які спрямовуються на сприяння українській ідентичності та культурному обміну. Включення у програми освітніх модулів та сесій, присвячених українській культурі, дозволяє студентам отримати глибше розуміння історії та сучасного життя України. Загалом, ініціативи з розвитку академічної мобільності закладів освіти України, які спрямовані на підтримку патріотизму та ідентичності, мають потенціал не лише підвищувати рівень освіти, але й сприяти формуванню почуття громадянської відповідальності серед студентів.

Водночас згадані програми не вичерпують всього обсягу та вимірів проблематики, а детальніше знайомство зі статичними даними, звітами та іншими матеріалами з окресленого питання дозволить у майбутньому розширити горизонти дослідження академічної мобільності як частини політики національної та громадянської ідентичності, а також розвитку стійкості в умовах війни.

Використані джерела:

1. Аналітичний центр Cedos, дослідницька агенція Info Sapiens. Вплив війни на молодь в Україні: дослідження. 02.05.2023. <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>
2. Бухун, А. (2018). Громадянська позиція студентської молоді у контексті євроінтеграційних освітніх змін. *Українська професійна освіта*. № 2. С. 21–27.
3. Воляннюк, О. (2024). Функції політик пам'яті та ідентичності в умовах війни. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень : збірник матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.)*. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, С. 37-39.
4. Закон України Про вищу освіту : від 01.07.2014 № 1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
5. Закон України Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : від 13.12.2022 № 2834-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>
6. Зленко, А., Ісайкіна, О., Ісайкіна, О. (2019). Академічна мобільність як невід'ємна складова інтеграції України до сучасного європейського суспільства знань. *Society. Document. Communication*. № 6/2. С. 56–76.
7. Малечко, Т. А., Бублей, Ю. А. (2024). Збереження та зміцнення національної ідентичності та патріотизму: сучасний вектор. *Українські студії в європейському контексті*. № 8. С. 218–224.
8. Мирончук, Н.М. (2014). Академічна мобільність як фактор інтеграції України у світовий освітній простір. Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: зб. наук. праць / за ред. С.С. Вітвицької. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 20–24.
9. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Порядку реалізації права на академічну мобільність; Порядок від 12.08.2015 № 579. <https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2015-%D0%BF>
10. Федорова, І. І., Трофименко, Я. В. (2012). Академічна мобільність українських студентів сучасного освітнього простору. *Вісник НТУУ «КПІ»*. № 2. С. 139–144.
11. Центр економічної стратегії. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. 29.08.2023. 120 с. <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/>
12. Чупрій, Л. В., & Сіра, О. В. (2023). Розвиток сфери національно-патріотичного виховання в умовах децентралізації та євроатлантичної інтеграції України. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, (12), 134–149. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292409>
13. Atkinson, C. (2010). Does soft power matter? A comparative analysis of student exchange programs 1980 – 2006. *Foreign Policy Analysis*. Vol. 6, no. 1. P. 1–22.
14. Invisible university for Ukraine. *Central European University*. <https://www.ceu.edu/non-degree/Invisible-University>

References:

1. Analitichniy tsentr Cedoss, doslidnytska ahentsiia Info Sapiens. Vplyv viiny na molod v Ukraini: doslidzhennia [The impact of war on youth in Ukraine: a study]. 02.05.2023. <https://cedos.org.ua/researches/vplyv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>. [in Ukrainian].
2. Bukhun, A. (2018). Hromadianska pozytsiia studentskoi molodi u konteksti yevrointehratsiinykh osvitykh zmin [Civic position of student youth in the context of European integration educational changes]. *Ukrainska profesiina osvita*. № 2. S. 21–27. [in Ukrainian].
3. Volianiuk, O. (2024) Funktsii polityky pamiaty ta identychnosti v umovakh viiny [The functions of politics of memory and identity in conditions of war]. *Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: poshuk rishen : zbirnyk materialiv Mizhnarod. nauk. konf. / za zah. red. P. V. Horinova ; Navchalno-naukovyi instytut prava ta politolohii UDU imeni Mykhaila Drahomanova (m. Kyiv, 23 kvitnia 2024 r.)*. Kyiv : Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova, S. 37-39. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro vyshchu osvitu [On higher education] : vid 01.07.2014 № 1556-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhenia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [About the main principles of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian national and civil identity] : vid 13.12.2022 № 2834-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>. [in Ukrainian].
6. Zlenko, A., Isaikina, O., Isaikina, O. (2010). Akademichna mobilnist yak nevidiemna skladova intehratsii Ukrainy do suchasnoho yevropeiskoho suspilstva znan [Academic mobility as an integral component of Ukraine's integration into the modern European knowledge society]. *Society. Document. Communication*. 2019. № 6/2. S. 56–76. [in Ukrainian].
7. Malechko, T. A., Bublei, Yu. A. (2024). Zberezhennia ta zmitsnennia natsionalnoi identychnosti ta patriotyzmu: suchasnyi vector [Preservation and strengthening of national identity and patriotism: a modern vector]. *Ukrainski studii v yevropeiskomu konteksti*. № 8. S. 218–224. [in Ukrainian].
8. Myronchuk, N. M. (2014). Akademichna mobilnist yak faktor intehratsii Ukrainy u svitovyi osvityi prostir. [Academic mobility as a factor of Ukraine's integration into the world educational space]. *Modernizatsiia vyshchoi osvity v Ukraini ta za kordonom: zb. nauk. prats / za red. S.S. Vitvytskoi*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, S. 20–24. [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii prava na akademichnu mobilnist [On the approval of the Procedure for the implementation of the right to academic mobility]; Poriadok vid 12.08.2015 № 579. <https://zakon.rada.gov.ua/go/579-2015-%D0%BF>. [in Ukrainian].
10. Fedorova, I. I., Trofymenko, Ya. V. (2012). Akademichna mobilnist ukrainskykh studentiv suchasnoho osvitynoho prostoru [Academic mobility of Ukrainian students in the modern educational space]. *Visnyk NTUU «KPI»*. № 2. S. 139–144. [in Ukrainian].
11. Tsentr ekonomichnoi stratehii. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? Finalnyi zvit [Refugees from Ukraine: who are they, how many are there and how to return them? Final report]. 29.08.2023. 120 s. <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report>. [in Ukrainian].
12. Chuprii, L. V., & Sira, O. V. (2023). Rozvytok sfery natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v umovakh detsentralizatsii ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy [Development of the sphere of national-patriotic education in the conditions of decentralization and Euro-Atlantic integration of Ukraine]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, (12), 134–149. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292409>. [in Ukrainian].
13. Atkinson, C. (2010). Does soft power matter? A comparative analysis of student exchange programs 1980 – 2006. *Foreign Policy Analysis*. Vol. 6, no. 1. P. 1–22.
14. Invisible university for Ukraine. Central European University. URL: <https://www.ceu.edu/non-degree/Invisible-University> (date of access: 31.05.2024).

Olha Volianiuk,

*Candidate of Political Science, Associate Professor,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Khrystyna Prytula,

*Student majoring in «Political Science»,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Civic Consciousness And Patriotism Of Youth In The Context Of Academic Mobility

The article analyzes some of the challenges facing modern politics in the field of establishing Ukrainian national and civil identity in war conditions. The focus is on student academic mobility, which is still ambiguously assessed in the expert environment, especially in the context of patriotic education. The departure abroad of millions of Ukrainian citizens, including young people, reinforces some prejudices about the actual tasks of international student exchange programs, scientific internships, educational practices, etc. However, along with other challenges and paradoxes of democracy, this very specific human right to freely acquire knowledge and competence in the open world may well contribute to strengthening national stability and civic culture.

The aim of the article is to outline the following: the impact of academic mobility on civic awareness and patriotism; the normative understanding of such mobility and the policies of civic identity in the current legislation of Ukraine; specific aspects of international educational programs for youth; recommendations for further strengthening the relationship between the needs of national resilience and the modern demands of young people for mobility. The writing process involved methods such as the analysis of official documents, comparison of sociological survey data, systematic and structured approaches in studying various program opportunities available to contemporary students, as well as their alignment with the current objectives of policies aimed at strengthening national resilience and fostering patriotism in the context of war.

A strategic and responsible approach to the development of civic consciousness and patriotic education requires a favorable regulatory framework and experience in its effective implementation. Supporting young people in parallel conditions of war and further globalization of the educational space requires uniting the efforts of specialists in various fields of politics: educational, cultural, informational, security, social and others.

Keywords: *civic consciousness, patriotic education, academic mobility, "soft" power of politics, paradoxes of democracy, identity politics, student youth, globalization of educational space.*

ГЕОПОЛІТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.08>

УДК 327(81)

Алла Гуменюк,

*доцент кафедри політичної психології та міжнародних відносин
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7930-3666>; email: alla1969.04@gmail.com*

Володимир Бойко,

*аспірант кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3853-9157>; email: volodymyrboiko1992@gmail.com*

РОЛЬ БРАЗИЛІЇ У НОВОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття досліджує зовнішню політику Бразилії та її взаємодію з ключовими гравцями на світовій арені – Сполученими Штатами та Китаєм, особливо в контексті глобальних подій, таких як російсько-українська війна. Особливу увагу приділяється підходу президента Бразилії Луїсу Луїза Абрау до війни в Україні та його ставленню до неї. Також ретельно розглядаються різноманітні аспекти стратегічного, історичного, політичного та економічного характеру, що визначають позицію Бразилії у міжнародних відносинах.

Підкреслюється, що Бразилія, як країна, що входить до складу багатьох міждержавних об'єднань, має значиме місце на міжнародній арені та впливає на події у світі через виважену зовнішню політику та ефективну дипломатію. Автори статті аналізують стратегічне значення розвитку співпраці Бразилії зі Сполученими Штатами та Китаєм, не дивлячись на напруженість у відносинах між цими країнами, і відзначають, що Бразилія може виступати посередником у глобальних конфліктах і сприяти їх мирному врегулюванню, зокрема і у російсько-українській війні. Висновок статті підкреслює важливість розвитку співпраці з країнами Глобального Півдня для розв'язання конфліктів і формування міжнародної архітектури з урахуванням інтересів та позицій різних держав. Аналізуючи різноманітні чинники, що впливають на зовнішню політику Бразилії, стаття підкреслює її унікальний статус і потенціал у глобальних відносинах.

***Ключові слова:** Бразилія, постбіполярний світ, Глобальний Південь, мирне врегулювання, новий світовий порядок, Латинська Америка, зовнішньоекономічне співробітництво, самостійна геополітична сила.*

Вступ. Система міжнародних відносин зазнала докорінних змін у першій половині 21 століття. Провідною рисою цих змін стала поява нових центрів глобального впливу та прагнення багатьох країн, що розвиваються, до становлення нового справедливішого світового порядку. Все гучніше про себе на міжнародній арені заявляють такі країни як Китай, Індія, ПАР та Бразилія. Особливо їх вплив на світову економіку та глобальну безпеку став очевидним після повномасштабного вторгнення Росії до України в лютому 2024 року. Глобальний Південь є тією силою, з якою не можна не рахуватись, і саме країни Глобального Півдня визначатимуть майбутнє світу та людства загалом. Стереотип про могутність Заходу був зруйнований швидким виходом американських військ з Афганістану в 2021 році, недовістю західних санкцій, спрямованих на послаблення Росії, та нерішучістю в підтримці України, а саме у відмові в передачі в достатній кількості далекобійної зброї, важкої військової техніки та систем ППО, щоб захистити нашу територію. Відтак саме завдяки країнам Глобального Півдня Росії вдається нарощувати свою військову міць і тримати економіку на плаву. Вони стали головними ринками збуту для російських енергоносіїв, постачальниками різноманітного обладнання для російського ВПК в обхід західних санкцій. Можливо саме тому Україні треба більше уваги спрямувати на співпрацю з Глобальним Півднем задля припинення війни.

У цій статті мова піде про одну з країн Глобального Півдня, а саме Бразилію, її пріоритети в сучасній світовій політиці, її амбіції та роль, яку вона може відіграти у припиненні російсько-української війни. Сьогоднішня Бразилія – це країна що динамічно розвивається та є самостійною геополітичною та економічною силою. Ще близько

півсторіччя тому Бразилія була регіональною державою, але вже на початку XXI вона почала проводити активну зовнішню політику за межами Латинської Америки, взявши впевнений курс на посилення дипломатичних та економічних зв'язків з іншими країнами світу. Одними з основних пріоритетів зовнішньої політики Бразилії є посилення позиції на міжнародній арені. Вже зараз Бразилія є державою лідером у Латинській Америці та має значний вплив на світову політику та економіку. Завдяки цьому Бразилія займає активну та самостійну позицію по багатьом найгострішим питанням світової політики та економіки. Найяскравішими прикладами цього є позиція Бразилії на тлі напруги у китайсько-американських відносинах, ставлення Бразилії до іранської ядерної програми, і особливо актуальна для нас позиція Бразилії в російсько-українській війні. Бразилія прагне стати одним з центрів світового значення і прагне формування багатополусної системи, а також отримання постійного місця в раді Безпеки ООН, яке їй було обіцяне президентом США Рузвельтом ще в далекому 1944 році. Бразилія реалізує зовнішню політику через двосторонні та багатосторонні договори з іншими державами світу, а також через участь у таких міжнародних організаціях як БРІКС, G20, УНАСУР, МЕРКОСУР та інших.

Коли йде мова про Бразилію, не можна не згадати її роль у світовій економіці. Вона є найбільшою за площею та економічним потенціалом державою Південної Америки. За даними світового Банку, ВВП Бразилії у 2022 році склав 1.93 трильйонів доларів показавши приріст у 2.9% при кількості населення понад 215 мільйонів (Economies of countries, 2022). Вже зараз Бразилія є дев'ятою економікою світу, а, згідно з прогнозами економістів журналу «The Guardian», у 2050 році увійде до п'ятірки найбільших світових економік із ВВП понад 9 трильйонів доларів («GDP projections», 2011). Бразилія надзвичайно багата на природні ресурси, має розвинуту промисловість і потужний аграрний сектор, продукуючи понад 10 % світового продовольства та є найбільшим експортером кави, цукру та сої («Economy of Brazil», 2024).

Мета статті – дослідження місця сучасної Бразилії в новому геополітичному середовищі, її впливу на інші країни та світову економіку, а також на політичні процеси в цілому.

Для визначення ролі Бразилії у новому геополітичному середовищі були використані різноманітні **методи наукових досліджень**. Був проведений аналіз політичних заяв та позицій бразильських лідерів через офіційні заяви та виступи на міжнародних платформах. Також було проведено документальний аналіз, який включає в себе вивчення офіційних документів та дипломатичних записок. Ще одним з методів використаних у цій статті є порівняльний аналіз, а саме було порівняно позицію Бразилії щодо війни в Україні. Крім цього було проведено контент-аналіз медійних джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема зовнішньої політики Бразилії та її місця в сучасній світовій політиці є мало дослідженою в українському науковому середовищі. Саме тому дання стаття переважно базується на англійських та португальських джерелах. За кордоном активним дослідженням зовнішньої політики Бразилії займалися С.Л. Джон де Соуса, П.Р. де Алмейда, Л. А. Естрелья Фарія, Т. Віджевані та Ж. Сепалуні. Також при написанні статті було використано останні публікації з міжнародних видань на тему зовнішньої політики Бразилії, було проаналізовано бразильське законодавство, останні дії та заяви бразильського лідера Луїза да Сілви, і проведено аналіз статистичних даних з відкритих джерел, які стосуються економіки Бразилії.

Результати та дискусії. Конституція Федеративної Республіки Бразилії встановлює такі принципи, що регулюють міжнародні відносини: національна незалежність, дотримання прав людини, право народів на самовизначення, рівність між державами світу, захист миру, прагнення до мирного врегулювання конфліктів, відмова від тероризму і расизму. Також в Конституції Бразилії записано, що Бразилія має прагнути до соціальної, культурної, економічної та політичної інтеграції народів що проживають в Латинській Америці. (*Constitution of the Federative Republic of Brazil, 2010*). Основні принципи та напрями зовнішньої політики неодноразово підкреслював чинний президент Бразилії Луїза да Сілва під

час офіційних заходів. Ще за першої інавгурації він заявив: «В моєму уряді, зусилля бразильської дипломатії будуть керуватися гуманістичною перспективою і в першу чергу будуть використовуватися як інструмент національного розвитку. Через розвиток торгівлі з іншими країнами, залучення новітніх технологій і пошук продуктивних інвестицій зовнішня політика Бразилії повинна слугувати покращенню умов життя бразильського народу, збільшуючи рівень доходів і створюючи нові робочі місця» (*Brazilian Foreign Policy Handbook, 2008, p. 17*). Також Лула заявив, що зовнішня політика не має обмежуватись одним напрямком, або регіоном. За його словами: «Бразилія може і повинна внести свій вклад у створення мирного та гармонійного світового порядку, заснованого на верховенстві права та принципах мультилатералізму, зважаючи на її демографічну, територіальну, економічну та культурну важливість та її покликання стати великою демократією в процесі соціальної трансформації» (*Brazilian Foreign Policy Handbook, 2008, p. 17*). Під час свого перебування на 33-му Економічному Форумі в Давосі Лула да Сілва сказав: «Наша зовнішня політика міцно орієнтована на пошук миру, переговорних рішень для міжнародних конфліктів і на захист наших національних інтересів» (*Brazilian Foreign Policy Handbook, 2008, p. 18*). Бразилія претендує на статус однієї з провідних держав світу, намагаючись брати активну участь у політичних процесах що відбуваються у світі. Одним з прикладів цього є спроба Бразилії взяти на себе посередництво у переговорах між Іраном та Західними державами щодо іранської ядерної програми. Під час свого офіційного візиту до Китаю в 2004 році Лула зазначив: «Уряд Бразилії керується принципом невтручання, в той же час займаючи позицію «небайдужості»» (*Brazilian Foreign Policy Handbook, 2008, p. 37*).

Ще після першої інавгурації Луїса Інасіу Лули да Сілви на посаду президента, Бразилія спрямувала свою зовнішню політику на реалізацію інтересів бразильців в контексті інтеграції Південної Америки. Головним пріоритетом стало згуртування південноамериканських держав, поглиблення економічних та політичних зв'язків між ними та формування ефективних регіональних інститутів, які посилять інтеграційні процеси і посилять позиції Латинської Америки на світовій арені. Лула орієнтував зовнішньополітичне відомство на чіткі і відчутні результати у рамках латиноамериканського співробітництва. Дипломатія в Бразилії є найбільш потужною та сильною у своєму регіоні. Її зусилля в сфері скорочення озброєнь, мирних переговорів для врегулювання конфліктів, посилення ролі міжнародного права та розвитку співробітництва між державами дозволили їй значно наростити м'який вплив (*Brazilian Foreign Policy Handbook, 2008*).

Іншим важливим пріоритетом зовнішньої політики Бразилії є політика розширення дипломатичних зв'язків і співробітництва. Протягом першого терміну Лули да Сілви, зовнішньополітичні пріоритети включали майже всі регіони світу. Особливу увагу приділяли розвитку політичних і економічних зв'язків через ініціативу «Південь-Південь». Зусилля президента спрямовувалися на зміцнення цього діалогу з конкретними цілями: перш за все, позиціонувати Бразилію як одного з головних гравців у СОТ для ефективної протидії дискримінаційній торговельній політиці розвинених країн; по друге, активно посилювати свій міжнародний статус, зокрема, прагнути до постійного членства у Раді Безпеки ООН та у «Великій вісімці» (*Zakaria, 2008, p. 32-44*).

Можна зробити висновок, що зовнішньополітичні пріоритети Бразилії включають підтримку інтеграційних процесів у Південній Америці та Латиноамериканському регіоні загалом (МЕРКОСУР, УНАСУР, Співтовариство держав Латинської Америки та Карибського басейну – СЕЛАК), розвиток співпраці з країнами Півдня (Африка, Середній Схід, Азія) в рамках БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай) та ІБАС (Індія, Бразилія, Південна Африка), а також захист інтересів країн третього світу. У відносинах з іноземними партнерами Бразилія суворо дотримується концептуальних засад, закріплених у Конституції держави, які включають захист прав людини, невтручання у внутрішні справи, підтримку міжнародного миру, мирне вирішення конфліктів, засудження тероризму та расизму. Бразилія також активно підтримує будівництво багатопольярного світу, а також виступає за реформування міжнародних організацій, таких як ООН, МВФ тощо. Зовнішня політика

уряду Лулі да Сілви сприяє зростанню економічного потенціалу та міжнародного впливу Бразилії (*The External Policy of Brazil, 2003*). Особливістю зовнішньополітичної стратегії при Лулі да Сілві було і є всебічне розширення зовнішніх зв'язків Бразилії, їх багатовекторність. Навіть під час передвиборчої кампанії 2022 року сфера зовнішніх відносин стала пріоритетною. Він наголошував на тому, що хоче повернути Бразилію на міжнародну арену. Після його переобрання президентом в 2023 році, за перші півроку він провів у закордонних відрядженнях 31 день, відвідавши 12 країн. Розширилась географія візитів глави держави, тіснішими стали зв'язки Бразилії з Азійськими країнами, країнами Африки та Близького Сходу. З одного боку, Лула да Сілва заручається підтримкою розвинених країн, зміцнює співпрацю зі старими партнерами в Латинській Америці, з іншого боку, ініціює нові угоди з Китаєм, Індією, ПАР. У підсумку, нарощування торговельного обороту дає країні економічну стабільність, а розгалужена мережа політичних контактів зміцнює її міжнародні позиції.

Регіональна політика Бразилії спрямована на посилення інтеграційних процесів на Південноамериканському континенті, особливо у рамках міждержавного об'єднання МЕРКОСУР. Розширення експорту і диверсифікація його структури є ключовими цілями зовнішньоекономічної політики Бразилії, яка активно підтримує регіональну економічну інтеграцію. Бразилія є одним зі засновників та основним «локомотивом» Південноамериканського спільного ринку (МЕРКОСУР). Вона розглядає це як платформу для подальшої інтеграції Південної Америки. Сьогодні до складу МЕРКОСУР входять Аргентина, Бразилія, Парагвай та Уругвай (членство Венесуели було призупинено в 2016 році). Такі країни як Болівія, Чилі, Колумбія, Еквадор, Гаяна, Перу та Суринам є асоційованими членами. МЕРКОСУР є ключовим інструментом для Бразилії у боротьбі проти «несправедливого» міжнародного порядку. Основною стратегічною метою є створення спільноти, яка сприятиме економічному зростанню членів шляхом інтенсивної взаємної торгівлі та ефективного використання інвестицій, а також зміцнюватиме міжнародну конкурентоспроможність економік субрегіону. Бразилія приділяє велике значення регіональним торговельним угодам як важливому елементу справедливої, прозорої збалансованої та недискримінаційної багатосторонньої торговельної системи. В рамках участі в МЕРКОСУР Бразилія уклала угоди про преференційну торгівлю з Болівією, Чилі, Колумбією, Еквадором, Венесуелою, Кубою, Мексикою і Перу. Крім того, в рамках Латиноамериканської асоціації інтеграції (ЛАІ), у Бразилії укладені економічні угоди з Гайаною та Суринамом.

Головним бразильським партнером в Південній Америці є Аргентина. З моменту підписання Асунсьйонського договору у 1991 році відносини між цими країнами зазнали значного покращення та якісних змін, що свідчить про їх стратегічний характер у рамках МЕРКОСУР. Саме ці взаємини виступають важливим рушійним фактором для розвитку об'єднання. Хоча на початку 2005 року відносини між Бразилією і Аргентиною були піддані випробуванням через вимоги Аргентини зменшити асиметрію у двосторонній торгівлі, спільна позиція двох країн на Саміті країн Америки 2005 року в місті Мар-дель-Плата, разом із іншими членами МЕРКОСУР і Венесуелою, а також двосторонні угоди щодо співробітництва у сферах ядерної енергетики, космосу та транспорту, досягнуті під час зустрічі двох президентів у Пуерто Ігуасу, надали новий поштовх для розвитку їх відносин. Після незадоволення Буенос-Айреса спробами Бразилії виступати як регіональний лідер, їх спільна позиція та підписання у 2006 році документу з Аргентиною для зменшення «існуючих асиметрій» у двосторонній торгівлі, Бразилія продемонструвала готовність йти на компроміси на користь свого партнера в МЕРКОСУР, щоб підтримувати та зміцнювати стратегічне партнерство.

Одним із яскравих прикладів такої підтримки була заява Лулі да Сілви, яку він зробив після зустрічі з президентом Аргентини у травні 2023 року. Лула заявив, що він активно працює для того, щоб допомогти Аргентині впоратись із фінансовою кризою, а також хоче щоб Новий Банк Розвитку, створений країнами БРІКС, надав Аргентині кредити. Також він

згадав співпрацю Аргентини з МВФ, сказавши, що хоче, щоб МВФ «забрав ніж від горла Аргентини» («Lula says he's started talks», 2023).

Зовнішньоторговельне та зовнішньоекономічне співробітництво між Бразилією та Аргентиною стало фундаментом інтеграційного процесу в рамках МЕРКОСУР. Вони визначили головні напрямки економічної співпраці: енергетика, автомобільна промисловість, поставки продукції аргентинського сільськогосподарського сектора до Бразилії, а також закупівлі різноманітних бразильських промислових товарів і устаткування Аргентиною. Ця стратегічна співпраця перетворила дві найбільші країни Південної Америки в привілейованих економічних партнерів і стала основою для активної та багатопланової політичної взаємодії між Бразилією і Буенос-Айресом.

У першому десятилітті ХХІ століття ці дві країни стали ініціаторами значущих регіональних економічних і політичних проєктів, таких як Південноамериканське співтовариство націй (2004 рік), Союз країн Південної Америки (УНАСУР, 2007 рік), Рада оборони Півдня (2008 рік) та Банк Півдня (2009 рік).

Розглядаючи регіональну політику Бразилії, не можна не згадати про міждержавне об'єднання УНАСУР – Союз Південноамериканських націй. Це об'єднання почало стрімко розвиватись на початку 21 століття. Підписання декларації про створення нової організації відбулося 8 грудня 2004 року на саміті 12 держав у місті Куско, Перу. До цієї організації увійшли держави Андського співтовариства та держави-члени Південноамериканського спільного ринку, а також Чилі, Гаяна та Сурінам. Найбільшу активність при створенні цієї організації проявили колишній президент Перу Алесандро Толедо, а також чинний президент Бразилії Лула да Сілва. В декларації було проголошено, що вона віддзеркалює прагнення латиноамериканських народів до єднання, інтеграції та створення спільного майбутнього. 23 травня 2008 року прийнято рішення про створення єдиного регіонального органу на кшталт Європарламенту і про створення штаб-квартири організації у місті Кіто (Еквадор).

На порядку денному Саміту УНАСУР значне місце зайняло питання створення Південноамериканської ради з питань оборони, створення якої було запропоноване Бразилією через серйозне напруження у регіоні, спричинене антитерористичною операцією Колумбії проти збройних формувань FARC, одна з яких мала базу на території Еквадору. Проте ця ініціатива не знайшла підтримки від Венесуели та Колумбії. Тогочасний президент Венесуели Уго Чавес висловився проти цієї ідеї, зауваживши, що Латинській Америці не потрібне південноамериканське НАТО. З свого боку, президент Колумбії Урібе зробив умовою для приєднання країни до Ради, визнання іншими країнами регіону FARC як терористичного угруповання.

У 2017 році УНАСУР почав переживати серйозну кризу. В результаті в квітні 2018 року 6 держав заявили про призупинення свого членства в організації, в тому числі й Бразилія. Але після переобрання Лули да Сілви президентом, 5 квітня 2023 року він заявив про повернення Бразилії до цієї організації. Це є яскравим прикладом того, що офіційна Бразилія цілеспрямовано прагне до консолідації народів Латинської Америки та об'єднання їх навколо себе.

Початок відносин Бразилії з США та Китаєм датується ХІХ століттям. З того часу бразильсько-американські та бразильсько-китайські стосунки проходили через періоди потепління та похолодання, але на теперішньому етапі США та Китай є найбільшими торговельними партнерами та найбільшим джерелом інвестицій в економіку Бразилії. З 2007 року Китай інвестував в Бразилію 71 мільярд доларів («China Global Investment Tracker», 2024), а інвестиції США у Бразильську економіку станом на 2021 рік складають 191 мільярд («U.S. Relations With Brazil», 2023).

У 1993 році після підписання договору про стратегічне партнерство між Бразилією та Китаєм, відносини між цими країнами почали стрімко розвиватись. Після приходу до влади Лули да Сілви у 2003 році цей процес отримав новий поштовх. Лула да Сілва активно підтримував стратегічне партнерство з Китаєм, яке було визначено його попередником, і

надавав пріоритетного значення розвитку відносин з цією азіатською країною. Адміністрація Лули ставила перед собою завдання почати новий етап у відносинах з Китаєм, розглядаючи його як нову політичну й економічну силу, величезний потенційний ринок для продажу продукції, важливого постачальника товарів і джерело необхідних інвестицій. Китай також розглядався як важливий союзник у формуванні політико-дипломатичної вісі «Південь – Південь».

Обидві країни досягли значного прогресу у двосторонніх відносинах, про що свідчить кількість офіційних зустрічей. До 2000-х років лише два бразильські президенти відвідали Китай – у 1988 та 1995 роках, а Цзян Дземін, китайський лідер, відвідав Бразилію лише одного разу у 1993 році. Однак у 2000-х роках офіційні візити стали набагато частішими. Наприклад, Ху Цзіньтао відвідав Бразилію в 2004 та 2010 роках, а Лула да Сільва – у 2004 та 2009 роках відвідав Китай. Крім того, дев'ять важливих китайських лідерів, включаючи міністрів і глав Китайської Комуністичної Партії, відвідали Бразилію у 2000-х роках. Наступники Лули Ділма Русеф та Жаїр Болсонару продовжили розвивати стосунки з Китаєм обмінюючись офіційними візитами, намагаючись керуватись прагматичним підходом й уникаючи конфронтації. Але все ж таки провідну роль у розбудові бразильсько-китайських стосунків зіграв і продовжує відігравати чинний президент Бразилії Лула да Сільва. Ще в 2009 році Лула у спільному комюніке заявив про свою відданість принципу Одного Китаю, і що Бразилія визнає уряд Китайської Народної Республіки як єдиний, що репрезентує весь Китай та Тайвань як частину Китаю (John, 2023). Після повернення до влади в 2023 році Лула продовжив розбудовувати відносини з Китаєм, зустрівшись на полях бразильсько-китайського саміту з китайським президентом Сі Цзіньпінем та відвідавши інавгурацію Ділма Русеф на посаду Президента Банку БРІКС в Шанхаї. Під час свого візиту до Пекіну в 2023 році Лула заявив, що ніхто не зупинить Бразилію від розвитку стосунків із Китаєм. Також у січні 2024 року під час зустрічі з міністром закордонних справ Китаю, Лула вчергове підтвердив свою відданість принципу Одного Китаю.

Ведучи мову про співробітництво Бразилії та Китаю у політичній площині, варто згадати і про економічні зв'язки, що поєднують ці країни. У 2009 році об'єм торгівлі з Китаєм досяг показника у 36.7 мільярдів доларів, для порівняння об'єм торгівлі на 2003 рік складав 6.7 мільярдів доларів. Таким чином Китай обійшов США, ставши найбільшим торговельним партнером Бразилії. Цю позицію він зберігає і надалі. Станом на 2022 рік товарообіг між країнами склав понад 111 мільярдів доларів.

Крім значних економічних зв'язків, Бразилію та Китай також об'єднує БРІКС, який відіграє важливу роль у зовнішньополітичній діяльності Бразилії, незважаючи на те, що останнім часом риторика країн БРІКС набула антизахідного забарвлення. Бразилія та Китай розглядають БРІКС як платформу, що може посилити вплив Глобального Півдня та створити альтернативи таким організаціям як МВФ і Світовий Банк.

Не менш важливим партнером для Бразилії є США. Ще на початку XXI століття США були найбільшим торговельним партнером Бразилії, поступившись цим місцем Китаю в 2009 році. Відносини між країнами завжди займали важливе місце в зовнішній політиці цих держав. Вже через 2 дні після перемоги Лули, Джордж Буш запросив бразильського президента відвідати США. Під час їх зустрічі обговорювалися питання двосторонньої торгівлі, безпеки та боротьби з міжнародною злочинністю. Цю зустріч високо оцінив Лула та преса. Хоча Бразило-Американські відносини під час першого президентського терміну Лули були продуктивними, вони все ж таки відзначились певною суперечністю. Бразилія підкреслювала свою самостійну лінію в переговорах про Всеамериканську зону вільної торгівлі (АЛКА), але в двосторонніх відносинах з США акцент робився на уникненні конфліктів. Проте Лула продовжував критикувати американський протекціонізм, який ускладнював доступ бразильських товарів на американський ринок. Загалом, якщо США намагалися проводити переговори з Бразилією по двосторонній лінії, то Бразилія в свою чергу наполягала на взаємодії через МЕРКОСУР – США, що значно зміцнювало її позиції.

У міжнародно-політичній сфері Вашингтон був стурбований лінією бразильського керівництва на розвиток відносин з Іраном, зокрема, прагненням президента Лули стати посередником у переговорах із питання іранської атомної програми. Певні підозри й невдоволення в американському істеблішменті викликала участь Бразилії в групі БРІКС, динамічне зближення з її членами як у багатосторонньому форматі, так і на двосторонньому рівні. Не зустрічало співчуття у Вашингтоні явне прагнення бразильського керівництва зробити свою країну постійним членом Ради безпеки ООН. У Білому домі таке рішення, очевидно, вважали передчасним і таким, що не цілком відповідає інтересам США (з урахуванням зростаючої самостійності південноамериканського гіганта в світових справах).

У міжнародній політиці Вашингтон виявляв певне занепокоєння розвитком бразило-іранських відносин, а також спробою Лули стати посередником у переговорах щодо ядерної програми Ірану. Також у США викликала певне невдоволення участь Бразилії в групі БРІКС та зміцнення відносин з її членами як на багатосторонньому, так і на двосторонньому рівнях. Білому домі не подобалася ідея постійного членства Бразилії в Раді безпеки ООН, яку вони вважали передчасною і такою що не відповідає інтересам США.

Парадокс полягає в тому, що не зважаючи на існуючі протиріччя, економічні зв'язки між Бразилією та США є міцними. Обидві країни намагаються будувати двосторонні відносини на основі взаємних інтересів і декларують високий рівень політичної довіри. Вашингтон і Бразилія співпрацюють в ключових питаннях міжнародної безпеки, підтримки миру, а також розвивають двосторонню торгівлю. Візит Барака Обами до Бразилії у 2011 році (Бразилія була першою країною Латинської Америки яку Барак Обама відвідав у статусі президента) підкреслив визнання американською адміністрацією зростаючої ролі цієї країни в Латинській Америці та її впливу на процеси у світі.

Певної шкоди стосункам Бразилії та США завдав шпигунський скандал, який вибухнув у 2013 році. Після ряду публікацій у пресі було викрито, що бюро національної безпеки США шпигувало за президентом Бразилії Ділмою Русеф та її найближчими помічниками. Після цього вона скасувала свій офіційний візит до США, та під час свого виступу в ООН 24 вересня 2013 року засудила дії американської розвідки. Все ж незважаючи на цей скандал Бразилія та США зберегли відносини. Вже у 2019 році, після робочого візиту Жаїра Болсонару до США, Бразилії був наданий статус Основного союзника поза НАТО. Після переобрання президент Лула да Сілва відвідав Вашингтон із офіційним візитом, продемонструвавши цим наміри розбудовувати та зміцнювати відносини зі США, а вже в поточному році США та Бразилія відсвяткували 200-річчя дипломатичних зносин між державам.

Останніми роками відносини між Китаєм та США перебувають у стані напруги через позицію Китаю щодо російсько-української війни та щодо Тайваню. На тлі цієї напруги офіційна Бразилія чітко дала зрозуміти, що вона не збирається обирати між Пекіном та Вашингтоном, та вступати у холодну війну будь із ким. У лютому 2023 року Президент Бразилії заявив, що його країна прагне чудових відносин із обома державами (Philips, 2023). Офіційна Бразилія розуміє важливість дружніх та виважених стосунків з обома супердержавами, тому проводить зовнішню політику, спрямовану на розбудову та посилення цих відносин.

Позиція Бразилії щодо війни в Україні не є однозначною. На неї впливають не тільки тісні економічні та політичні зв'язки з Китаєм та іншими країнами БРІКС, але й давні традиції бразильської дипломатії. Також Бразилія керується прагматичним підходом, у першу чергу враховуючи власні інтереси. З одного боку, офіційна Бразилія підтримує суверенітет і територіальну цілісність України. Про це свідчать результати голосування Бразилії в ООН в 2022 – 2023 роках. З іншого боку, Бразилія вирішила зайняти нейтральну позицію і не поривати зв'язки з Росією.

В останній рік президенства Жаїра Болсонару, який співпав із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, офіційна Бразилія майже не висловлювала свого ставлення до війни в Україні. Лише в одній із офіційних заяв тодішнього президента

Бразилії йшлося про те, що він знає, як закінчити війну й обговорить це з президентом України. Але незаперечним фактом є те, що від початку Бразилія була проти постачання будь-якої допомоги Україні. Про це свідчить неофіційне попередження посольству України в Бразилії про те, що воно може бути закрите, якщо воно сприятиме відправці бразильських добровольців в Україну.

Більш чітка позиція південноамериканського гіганта почала вимальовуватися після приходу до влади Лули да Сілви. Він вирішив взяти на себе роль миротворця й усіляко просуває ідею мирного врегулювання війни. Ще на початку президенства під час візиту до Вашингтону Лула сказав про те, що Бразилія не відправлятиме зброю та спорядження в Україну (John, 2020). За його словами, він хоче припинити війну, а не приєднатися до неї. Лула розкритикував США під час свого візиту до Пекіну, заявивши, що США повинні перестати заохочувати війну та почати говорити про мир (Mendonca, 2023). Офіційна Бразилія не захотіла приєднуватися до коаліції держав проти Росії, яку очолили США. На противагу цьому Лула хоче створити клуб нейтральних держав, які сприятимуть врегулюванню конфлікту. Під час безпекової конференції у Мюнхені влітку 2023 року, бразильські дипломати передали свій мирний план представникам понад 20 країн (Iglesias, 2023).

Президент Лула да Сілва часто піддається критиці з боку США та ЄС через свої заяви та дії представників свого уряду. Найбільш резонансними з них можна назвати заяву Лули про те, що Україні варто відмовитись від Криму заради припинення війни, а також заяву про те, що Україна також винна в тому, що цей військовий конфлікт розпочався. Крім цього хвилю обурення у Західному суспільстві спричинив візит Сергія Лаврова до Бразилії у квітні 2023 року, а також візит радника Лули Селсо Аморіма до Москви. Через це на адресу Лули почали лунати звинувачення в його проросійській позиції, нерозумінні конфлікту та підтримці московських наративів («Brazil's Welcome of Russian», 2023). Але насправді не можна сказати, що Бразилія підтримує Росію, а також не було б вірним звинувачувати в недалекоглядності та нерозумінні ситуації людину, яка по суті створила економічне чудо в Бразилії. Бразилія підтримала більшість резолюцій ООН щодо України і голосувала за резолюцію, яка вимагала виведення російських військ з України. Позиція Бразилії скоріше вмотивована економічними інтересами та традиціями бразильської дипломатії.

Розглядаючи економічні чинники що впливають на позицію Бразилії, в першу чергу варто згадати Китай, який є найбільшим торгівельно-економічним партнером Бразилії та одним із найбільших інвесторів у її економіку. Хоча Китай відкрито і не підтримує Росію, але багато в чому їй допомагає, постачаючи товари подвійного призначення, різноманітне обладнання для російського ВПК, закупаючи у Росії енергоресурси. Китай як і Бразилія виступає за мирне врегулювання війни і запропонував свій мирний план. Не менш важливим є те, що Бразилія, Китай і Росія є країнами БРІКС, які тісно співпрацюють в рамках цієї організації. Якщо розглядати економічні зв'язки безпосередньо Росії та Бразилії, то порівняно з Китаєм, об'єм їх торгівлі є значно меншим, але значна частина бразильського експорту це аграрна продукція, а аграрний сектор Бразилії надзвичайно сильно залежить від імпорту російських добрив.

Говорячи про традиції бразильської дипломатії та політичну складову в позиції Бразилії, варто було б відзначити, що Бразилія завжди критикувала односторонні санкції (наприклад санкції проти Куби) і ніколи не вважала законними санкції, які одностайно не підтримала Рада безпеки ООН («Brazil's President Calls U.S.», 2023). Якщо говорити про політичні причини, то Лулі не вигідно те, щоб Росія стикнулася із серйозною економічною кризою. Лула переміг з невеликим відривом на минулих президентських виборах і намагається усіляко посилити свою позицію, залучаючи до свого уряду представників інших партій, а також впроваджуючи різноманітні соціальні програми, які потребують значних видатків з державного бюджету. У випадку, якщо Росія стикнеться зі серйозною кризою, це невідворотно потягне за собою ріст цін на енергоносії на світовому ринку, що матиме негативний вплив на бразильську економіку та рівень життя населення, і відповідно на

підтримку Лули як президента. Можна також припустити, що Лула бачить укладення миру між Україною та РФ за його безпосередньої участі, як велике завершення довгої політичної кар'єри, враховуючи його поважний вік.

У висновках доцільно зазначити, що Бразилія є унікальною країною. З кожним роком її вага на світовій арені збільшується, її вплив на політичні процеси у світі стає все відчутнішим. Вона проводить розумну та виважену політику, не орієнтуючись на певний блок країн, а намагається розвивати свої економічні та політичні відносини з найбільшими та найпотужнішими світовими гравцями, які деколи мають кардинально протилежні позиції.

На регіональному рівні зовнішня політика Бразилії спрямована на поглиблення та посилення інтеграційних процесів народів Латинської Америки та країн Карибського басейну, особливо у рамках регіональних об'єднань МЕРКОСУР, УНАСУР та СЕЛАК. Це реалізовується через двосторонні та багатосторонні договори, зони вільної торгівлі та спільні інфраструктурні проекти.

На глобальному рівні Бразилія виступає за побудову нового світового порядку, схильного до багатосторонності. Вона розширює свою участь у міжнародних організаціях, посилює співпрацю по лінії Південь – Південь, особливо з країнами-членами БРІКС. При цьому Бразилія продовжує розвивати і зміцнювати свої стосунки зі США, не дивлячись на напругу у відносинах США з Китаєм. З цього приводу офіційна Бразилія заявила, що хоче розвивати плідні стосунки з обома країнами і не буде обирати нічию сторону. Бразилія не заграє зі своїми партнерами, а проводить самостійну політику, яка спрямована на захист її власних інтересів і посилення її позиції. Бразилія може собі дозволити самостійну позицію щодо багатьох глобальних питань таких як: іранська ядерна програма, санкції проти Куби, китайсько-тайванське питання і російсько-українська війна. У російсько-українській війні Бразилія займає нейтральну позицію. Вона підтримує територіальну цілісність України та її суверенітет, при цьому не надає допомогу Україні та вважає, що цю війну можна закінчити лише через мирні переговори, в яких вона готова виступити посередником.

З огляду на усе вище зазначене, Бразилія і Глобальний Південь загалом є тією силою, з якою не можна не рахуватися. З кожним роком їх вплив на економічні та політичні процеси у світі стає все більш відчутним і, на нашу думку, саме країни Глобального Півдня мають значний вплив на Росію. Саме тому Україні для закінчення війни потрібно не лише орієнтуватись на Західний світ та його допомогу, але й максимально намагатись заручитись підтримкою країн Глобального Півдня та долучати ці країни до українських мирних ініціатив.

References:

1. Brazilian Ministry of External Relations, Bureau of Diplomatic Planning. (2008). *Brazilian Foreign Policy Handbook*. Brasilia de Gusmao Foundation.
2. *Constitution of the Federative Republic of Brazil*. (2010). Brasília.
3. De Almeida, P. R. (2006). Uma nova «arquitectura» diplomática? – Interpretacoes divergentes sobre a politica externa do governo Lula (2003-2006). *Revista Brasileira de Política Internacional*, 49(1), 95-116.
4. Economy of Brazil. (2024, May 4). *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Brazil
5. GDP projections from PwC: how China, India and Brazil will overtake the West by 2050. (2011, January 7). *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/news/datablog/2011/jan/07/gdp-projections-china-us-uk-brazil>
6. Iglesias, S. (2023, February 23). Brazil's Lula Intensifies Diplomatic Push for Peace in Ukraine. *Time*. <https://time.com/6258071/brazil-lula-ukraine-war/>
7. John, T. (2023, February 10). Lula says Brazil is no more divided than the US as he meets Biden. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2023/02/10/americas/brazil-president-lula-interview-intl-latam/index.html>
8. Mendonca, D. (2023, April 15). US should stop 'encouraging' Ukraine war, Brazilian president says. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2023/04/15/world/brazil-president-ukraine-war-intl/index.html>
9. Phillips, T. (2023, March 24). 'Brazil is back': Lula to visit Xi as he resets diplomatic relations with China. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/24/lula-xi-jinping-visit-china-brazil-diplomatic-relations-reset>
10. Rocha, J. (2010). Brazil: After the Age of Lula. *The World Today*, 66(10).
11. U.S. Relations With Brazil. (2023, August 21). *U.S. Department of State*. <https://www.state.gov/u-s-relations-with-brazil/>

12. Vigevani, T., & Cepaluni, G. (2007). A política externa de Lula da Silva: a estratégia da autonomia pela diversificação. *Contexto Internacional*, 29(2), 21-40.
13. World Bank Group. (n.d.). *Brazil*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/country/brazil>
14. Zakaria, F. (2008). The Future of American Power. *Foreign Affairs*, 87(3), 32-44.
15. Brazil's President Calls U.S. Economic Embargo on Cuba 'Illegal,' Condemns Terrorist List Label. (2023, September 16). *The Reuters*. <https://www.reuters.com/world/americas/brazils-president-calls-us-economic-embargo-cuba-illegal-condemns-terrorist-list-2023-09-16/>
16. Brazil's welcome of Russian minister prompts U.S. blowback. (2023, April 18). *Politico*. <https://www.politico.com/news/2023/04/18/brazil-russia-ukraine-kirby-blowback-00092485>
17. China Global Investment Tracker Argentina. (2024, January 18). *American Enterprise Institute*. <https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>
18. Joint Communiqué Between the People's Republic of China and The Federative Republic of Brazil on Further Strengthening China-Brazil Strategic Partnership. (2009, May 19). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*. https://www.mfa.gov.cn/eng/wjdt_665385/2649_665393/200906/t20090610_679258.html
19. Lula says he's started talks with BRICS bank to help Argentina. (2023, May 3). *Buenos Aires Times*. <https://www.batimes.com.ar/news/economy/lula-says-hes-started-talks-with-brics-bank-to-help-argentina.phtml>
20. Simone Iglesias. Brazil's Lula Intensifies Diplomatic Push for Peace in Ukraine (2023, Feb., 23). *The Time*. <https://time.com/6258071/brazil-lula-ukraine-war/>
21. Brazil's Lula Discusses Peace Effort With Zelenskiy in Video Call (2023, Mar., 2). *The Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/brazils-lula-discusses-peace-effort-with-zelenskiy-video-call-2023-03-02/>
22. Brazil Envoy Met Putin to Push Ukraine Peace Talks (2023, April, 3). *The Reuters*. <https://www.reuters.com/world/brazil-envoy-met-putin-push-ukraine-peace-talks-cnn-brasil-2023-04-03/>

Alla Humeniuk,

*Candidate of Political Science, Associate Professor of the Department
Of Political Psychology and International Relations
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Volodymyr Boiko,

*PhD student of Political Science
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University*

Brazil's Role in the New Geopolitical Environment

This comprehensive article delves into the intricate landscape of Brazil's foreign policy, contextualizing it within the ever-evolving dynamics of global geopolitics, particularly amidst the backdrop of escalating tensions between major powers such as the United States, China, and Russia. At its core, the article meticulously examines Brazil's nuanced approach to international relations, meticulously dissecting its multifaceted strategies and diplomatic manoeuvres in navigating complex geopolitical fault lines.

A focal point of the analysis is Brazil's positioning vis-à-vis the Russo-Ukrainian conflict, a geopolitical flashpoint that has reverberated across the international stage. Within this context, Brazil emerges as a pivotal actor, leveraging its status as a neutral intermediary to potentially facilitate peaceful negotiations between conflicting parties. This role underscores Brazil's commitment to diplomacy and conflict resolution, transcending traditional alliances and embracing a pragmatic, independent stance in pursuit of global stability.

Moreover, the article meticulously traces Brazil's diplomatic trajectory, emphasizing its adherence to principles of multilateralism and strategic partnerships with a diverse array of countries, spanning both Western and non-Western spheres of influence. This multifaceted engagement is exemplified by Brazil's active involvement in regional integration efforts within Latin America and the Caribbean, spearheaded by organizations such as MERCOSUR, UNASUR, and CELAC. Through these platforms, Brazil seeks to foster greater cohesion and cooperation among regional peers, bolstering collective resilience and solidarity in the face of geopolitical uncertainties.

Furthermore, the article illuminates Brazil's broader vision for a redefined global order, one characterized by principles of multipolarity and equitable representation. Central to this vision is Brazil's deepening engagement in international forums and institutions, coupled with its steadfast commitment to South-South cooperation, particularly within the framework of BRICS. By amplifying its voice on the global stage and forging strategic alliances with emerging powers, Brazil aims to shape the contours of international discourse and influence decision-making processes on issues of global significance.

Despite mounting tensions between traditional superpowers such as the United States and China, Brazil remains steadfast in its pursuit of a balanced foreign policy agenda, one that prioritizes national interests while navigating a complex web of geopolitical rivalries and alliances. Through astute diplomacy and proactive engagement, Brazil endeavours to carve out a distinct role for itself as a responsible global stakeholder, capable of exerting meaningful influence on critical issues ranging from regional security to climate change. In summation, this article offers a comprehensive exploration of Brazil's evolving foreign policy landscape, highlighting its role as a pivotal player in shaping the trajectory of global affairs. Through meticulous analysis and nuanced insights, it provides invaluable perspectives on Brazil's diplomatic endeavours, shedding light on the complex interplay of interests and aspirations that underpin its engagement with the international community.

Keywords: Brazil; post-bipolar world; Global South; peaceful resolution; new world order; Latin America; external economic cooperation; independent geopolitical force.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.09>

УДК 327.3:327.56

Олексій Буряченко,
кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій,
Національний авіаційний університет
ORCID: 0000-0001-5308-2570; email: voua@ukr.net

БУДАПЕШТСЬКІ ГАРАНТІЇ ЯК ФАКТОР КРИЗИ МІЖНАРОДНОЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття досліджує питання порушення наданих Україні гарантій, закріплених Будапештським меморандумом як частини архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ). Також автор ставить за мету проаналізувати наслідки порушення будапештських гарантій для міжнародної колективної безпеки.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновки, що гарантії, які були надані Україні в обмін на її без'ядерний статус, надані в міжнародно-правовій площині, про що зауважував Х. Лаутерпахт: «Хоча сторони, можливо, припускали, що договір мало що означає, неприпустимо припущення, що вони мали намір щоб він нічого не означав і що документ, укладений у формі договору – з супутньою урочистістю, формальністю, публічністю, а також конституційними та іншими гарантіями – є не договір». Автор звертає увагу, що гіпотетичність вірності таких висновків провокує багато питань. І тут вже справа не лише в Україні, а ідеться про те, що невиконання і подальша невизначеність Будапештського меморандуму, який є частиною архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст ДНЯЗ, підриває засади міжнародної колективної безпеки та головний її принцип – угоди мають виконуватися.

Автор також зауважує, сьогодні міжнародно-правовий режим, як і архітектура міжнародної безпеки, перебуває у повній турбулентності. Дедалі глибше серед міжнародної спільноти посилюється усвідомлення неієздатності наявних міжнародних механізмів та інституцій, що мають гарантувати безпеку державам. Проявляється недостатнє розуміння стратегічної перспективи та можливих контурів майбутнього світового устрою, що впливає на дії політиків і поглиблює стан хаотичності й невизначеності. На думку автора, повинна бути запропонована зовсім нова конфігурація архітектури світової безпеки – без простих і тимчасових рішень. Напрацьовані нові механізми міжнародної безпеки, які були би підкріплені довгостроковим політичним баченням, сильною політичною рішучістю, науковими рекомендаціями та ефективними механізмами для своєчасного упередження агресорів.

Ключові слова: міжнародна колективна безпека, гарантії, Будапештський меморандум, неядерні держави, міжнародна безпека, ДНЯЗ.

Вступ. Наприкінці «холодної війни» третьою за величиною ядерною країною була не Британія, Франція чи Китай – це була Україна. Розпад Радянського Союзу, повільний крах, якого завершився у 1991 році, залишив по собі у спадок ядерну зброю, яка була розміщена на території Росії, України, Білорусі, Казахстану. Нова незалежна Україна успадкувала приблизно 5000 одиниць ядерної зброї. Підземні шахти на військових базах містили ракети великої дальності, які несли до 10 термоядерних боеголовок. Більше зброї мали тільки РФ та США. Такий потужний ядерний арсенал України непокоїв ядерні країни, враховуючи той факт, що Україна – «молода країна з невизначеністю майбутніх економічних і політичних перспектив», як апелювали на той час прихильники за ядерне роззброєння України.

Потрібно зауважити, що у 1990 році Україна проголосила намір стати нейтральною, позаблоковою державою, а також зобов'язалася дотримуватися трьох неядерних принципів: не застосовувати, не виробляти і не набувати ядерної зброї (Декларація про державний суверенітет, 1990). Варто згадати, що за п'ять років до незалежності в Україні сталася Чорнобильська трагедія, яка мала катастрофічні наслідки і більшість українців були не проти позбутися сусідства з потенційно небезпечною ядерною зброєю. Звісно, настрої українців не

могли настільки вплинути на таке складне геополітичне питання як ядерне роззброєння України. Був інший дуже важливий фактор – бажання та тиск із боку Заходу.

Для розуміння ситуації, в якій тоді знаходилася Україна, це був той період, коли з геополітичної шахівниці зник один із біполярних гравців (СРСР) і залишилися тільки США, які взяли на себе місію світового лідера. Яскравим прикладом атмосфери, яка панувала у «політичному повітрі» того часу, окреслив Е. Блінкен (державний секретар США, 2021 рік – по н.ч.), виступаючи 13 вересня 2023 року перед науковою спільнотою в SAIS із доповіддю «Сила і цілі американської дипломатії у нову епоху», він відмічав: «Закінчення «холодної війни» принесло з собою надію до більшого миру та стабільності, міжнародного співробітництва, економічної взаємозалежності, політичної лібералізації та прав людини» (Blinken J., 2023).

Зауважимо, впродовж усього післявоєнного періоду проблема ядерної зброї та унеможливлення ядерної війни займали провідне місце у міжнародному житті. Також, за наслідками закінчення «холодної війни», місія ООН щодо знищення ядерної зброї у світі набула нових сенсів, оскільки ідея знищення ядерної зброї стала одним із пріоритетних напрямів роботи цієї організації після її утворення. Додатково відмітимо, що на той час ні Індія, ні Пакистан ще не зробили своїх ядерних випробувань, зберігалася надія на їхнє приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ).

Тому цілком логічними здавалися такі аргументи, які висувалися за ядерне роззброєння України: українське ядерне стримування призведе до його поширення, особливо в Європі, і підірве як ДНЯЗ, так і першу та другу угоду про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО); Україна не має ні технічних, ні інтелектуальних, ні політичних можливостей, щоб їй можна було довірити ядерну зброю; Росія агресивно реагуватиме на Україну, якщо та збереже свій ядерний арсенал, збільшуючи ймовірність війни; існує невелика, але розумна ймовірність виникнення ядерної війни. Ці аргументи здаються цілком об'єктивними, навіть не мають фатального недоліку.

Отже, враховуючи цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, адміністрація Джорджа Буша (президент США, 1989-1993 рр.), а пізніше Біла Клінтона (президент США, 1993-2001 рр.) визначили лінію поведінки щодо ядерного арсеналу України, виходячи з необхідності збереження режиму нерозповсюдження. Тобто провести роззброєння України, а ядерну зброю передати Росії, оскільки, як наголошував Клінтон: «Європа буде стабільнішою якщо Росія стане єдиною ядерною державою-наступником Радянського Союзу» (Mearsheimer, 1993, p. 50).

Аналіз досліджень і публікацій. Для об'єктивності, потрібно відмітити, що на тему ядерного роззброєння України все таки велися дискусії серед політиків і науковців. Так, Дж. Міршеймер, професор політичних наук університету Чикаго, виступив за збереження ядерної зброї під контролем України, мотивуючи це необхідністю забезпечити безпеку України від можливої майбутньої агресії з боку Росії. Він звертав увагу на помилковість сформульованої позиції президентом Біллом Клінтоном (Mearsheimer, 1993). Натомість, С. Міллер, науковий директор Центру науки та міжнародних справ у школі управління імені Джона Кеннеді у Гарвардському університеті, навпаки, доводив, що Україні буде набагато краще стати неядерною державою (Miller, 1993). Подібні дискусії свідчать про те, що не було однозначного рішення відносно цього питання, варіант збереження ядерної зброї в Україні розглядався як альтернативний.

Разом з тим, була безкомпромісна позиція США, яка як наслідок вплинула на рішення щодо ядерного роззброєння України. І у грудні 1994 року Росія, Великобританія та Сполучені Штати надали Україні гарантії безпеки в угоді, яка стала відомою як Будапештський меморандум (Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, 1994). Звернемо увагу, ця угода була частиною пакету домовленостей, згідно з якими Україна передавала Росії ядерну зброю радянського виробництва на своїй території та приєднувалася до ДНЯЗ як неядерна держава (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, 1968).

Ліквідацію ядерного арсеналу України у міжнародних відносинах часто сприймають як тріумф контролю над озброєнням. Дипломати та борці за мир розглядають Україну як «срязкового громадянина» у світі майбутніх ядерних держав.

Зазначимо, Україна дотрималася своєї частини домовленостей. Вона не лише демонтувала свої ядерні ракети, а і демонтувала найбільший у світі флот стратегічних бомбардувальників Ту-160 (найшвидші у світі бомбардувальники). Україна демонтувала їх як частину своїх зобов'язань за Міжнародним договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Україна також відмовилася від 1068 крилатих ракет із дальністю польоту до 2500 кілометрів (1555 миль). Також за роки незалежності Україна не відновила свою програму створення ядерної зброї.

Отже, підписуючи Будапештський меморандум Україна була впевнена, що гарантії, які були закладені в документі, дійсно забезпечать її від можливих зазіхань на її суверенітет, оскільки Будапештський меморандум був частиною архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи договір ДНЯЗ. Тобто він був частиною міжнародного права, напрацьованого за наслідками та після Другої світової війни. Але, як історичний факт, у 2014 році Росія (один із гарантів Будапештського меморандуму) розпочала війну проти України із окупацією її територій, а 24 лютого 2022 року – повномасштабне вторгнення в Україну додатково із окупацією українських атомних електростанцій (Чорнобильська АЕС та Запорізька АЕС). Цим РФ порушила гарантії, надані нею Будапештським меморандумом, та поставила під сумнів ефективність діючої архітектури світової безпеки, а головне порушила довіру до системи колективної безпеки, а саме дієвості інституту гарантії.

Враховуючи політико-правову оцінку Будапештського меморандуму, яка була надана багатьма науковцями та аналітиками (Д. Йост, Т. Грант, Ю. Седляр, А. Сапсай, Ю. Цирфа, Н. Сербіна, А. Мороз та ін.), в цій статті автор ставить за **мету** дослідити та проаналізувати питання щодо порушення наданих Україні гарантії, закріплених Будапештським меморандумом як частини архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Для ґрунтового дослідження теми автор ставить **завдання**: проаналізувати «гарантії» у міжнародно-правовому сенсі; дослідити та проаналізувати питання надання міжнародно-правових гарантії безпеки неядерним країнам, а також питання, чому Будапештський меморандум не створив зобов'язання відповідальності сторін, які його підписали. Також, автор ставить за мету проаналізувати наслідки порушення будапештських гарантії для міжнародної колективної безпеки. **Методи** дослідження корелюють з метою дослідження. Відповідно до них були використані загальнонаукові, політологічні, геополітичні, компаративні методи.

Результати та дискусії. Друга світова війна, будучи найбільшою історичною та політичною подією ХХ століття, змінила не лише межі держав, а і світорозуміння, що як наслідок сформувало новий світ «гарантії» безпеки, які регулюються рядом норм і правил, спрямованих на підтримку миру та безпеки. Деякі з них встановлені законом, деякі ґрунтуються на заздальгідь узгоджених правилах, а інші ґрунтуються на міжнародних конвенціях, мета яких полягає в тому, щоб вони були впроваджені окремими країнами. Термін «гарантії» у міжнародно-правовому сенсі було трактовано 1956 року – «гарантія» означає обов'язок держав встановити чи підтримувати певне становище міжнародно-правового характеру. З того часу сутність поняття «гарантії» у міжнародно-правовому плані змінилася. Сьогодні, за сукупністю трактувань, міжнародно-правові гарантії розглядають як певні зобов'язання та норми відносин між державами, оформлені у вигляді договірних чи інших нормативних актів, рішень міжнародних організацій (наприклад, Ради Безпеки ООН) та мають обов'язкову силу. При цьому міжнародно-правові гарантії передбачають максимальне використання можливостей міжнародного права з метою затвердження принципів мирного співіснування держав, створення юридичної бази для покращення політичного клімату та вжиття практичних матеріальних заходів.

Серед основних конструктів міжнародної безпеки, над яким світова спільнота працювала після Другої світової війни, особливе місце займало напрацювання архітектури

гарантій з ядерної безпеки, зокрема міжнародно-правових гарантій країнам, які не володіють ядерною зброєю. Фактор ядерної ери та постійно присутньої проблеми розповсюдження ядерної зброї серед країн, що міг мати вкрай негативні наслідки для людства, зумовив розробку Договору про нерозповсюдження ядерної зброї – міжнародної угоди, змістом якої є заборона поширення ядерної зброї, зобов'язання стосовно ядерного роззброєння та право на мирне використання атомної енергії. Хоча потрібно зазначити, безпосередньо включити питання щодо надання міжнародно-правових гарантій безпеки неядерним країнам у текст ДНЯЗ ядерні держави відмовилися. Однак, щоб уникнути міжнародної політичної напруженості, за кілька днів до відкриття процедури підписання ДНЯЗ у 1968 році уряди трьох ядерних країн (США, СРСР та Великобританії) погодили проект резолюції Ради Безпеки ООН щодо надання гарантій безпеки неядерним країнам, а також тексти ідентичних заяв, з якими потім виступила кожна з цих країн у Раді Безпеки ООН. Узгоджена формула надання гарантій безпеки неядерним країнам одержала у правовій літературі та міжнародній практиці назву позитивних гарантій, що означали зобов'язання ядерних держав прийти на допомогу будь-якій неядерній державі, якій загрожують застосуванням ядерної зброї (Resolution 255, 1968).

Разом з тим, незважаючи на наявність позитивних гарантій, було очевидно, що неядерні держави намагатимуться заручитися додатковими юридично зобов'язуючими нормами, відомими як негативні гарантії безпеки. Тобто це відмова ядерних держав від застосування або загрози застосування ядерної зброї проти держав, які її не мають. Причому такі гарантії мають надати всі п'ять офіційно визнаних ядерних держав.

Зауважимо, питання про надання юридично зобов'язуючих негативних гарантій неядерним країнам не сходять із порядку денного сесій Генеральної Асамблеї ООН. Як приклад наведемо ухвалені з цього питання резолюції лише за останнє десятиліття: від 20.12.2000 № 55/31, від 21.12.2001 № 56/22, від 30.12.2002 № 57/56, від 18.12.2000 , від 06.01.2006 № 60/53, від 03.01.2007 № 61/57, від 10.01.2008 № 62/19, від 12.01.2009 № 63/39, від 12.01.2017 № 64. Також це питання широко обговорюється і на женецьких конференціях з роззброєння, а також на оглядових конференціях щодо ДНЯЗ.

Звернемо увагу, для того, щоб дещо розрядити ситуацію, що склалася, і не інтенсифікувати ситуацію напередодні Конференції про розгляд і продовження ДНЯЗ, у 1995 році п'ять ядерних держав вирішили надати своїм партнерам, які не мають ядерної зброї, в окремих односторонніх заявах позитивні та негативні гарантії незастосування ядерної зброї. П'ять ядерних держав спочатку зобов'язалися не застосовувати ядерну зброю проти держав-учасниць ДНЯЗ, які не мають ядерної зброї. Водночас усі ці держави, окрім Китаю, зробили виняток у разі вторгнення чи будь-якого іншого нападу на них, їх територію, збройні сили, союзників або ж на державу, щодо якої вони несуть зобов'язання, з точки зору забезпечення безпеки, вчиненого чи підтриманого державою-учасником ДНЯЗ, який не має ядерної зброї, спільно або в союзі з іншою державою, яка має ядерну зброю. Кожна з ядерних держав зобов'язалася як постійний член Ради Безпеки ООН у разі нападу із застосуванням ядерної зброї або ж загрози такого нападу на державу, що не володіє ядерною зброєю, негайно довести це питання до відома Ради Безпеки ООН і діяти таким чином, щоб Рада Безпеки ООН могла прийняти термінові заходи для надання відповідно до Статуту ООН необхідної допомоги державі, яка стала жертвою нападу. Рада Безпеки ООН, одноголосно схваливши Резолюцію від 11 квітня 1995 р. № 984, прийняла до відома заяви, зроблені 5 і 6 квітня 1995 р., які перекривають гарантії 1968 року (Resolution 984, 1995).

Отже, нова узгоджена формула гарантій безпеки неядерним країнам була закріплена у Резолюції Ради Безпеки ООН № 984, додатково акцентуємо увагу, яка була проголосована – одноголосно. Тому враховуючи Резолюцію Ради Безпеки ООН № 984, приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, ратифікація ВР України Договору СНО-1 (1993 із застереженнями, 1994 у повному обсязі), а також ухвалення Закону «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження

ядерної зброї від 1 липня 1968 року» створили умови, як здавалося, для формування системи міжнародних документів, спрямованих на забезпечення дієвих гарантій незалежності й безпеки України.

Втім ескалаційні дії Росії, яка є одним із гарантів Будапештського меморандуму, є постійним членом Ради Безпеки ООН, є ядерною країною із найбільшим ядерним арсеналом, проти України поставили під сумнів ефективність поточної архітектури світової безпеки, якщо навіть остаточно її не нівелювала. Навіть більше, порушення Росією безпекових гарантій перед Україною (Будапештського меморандуму) «оголили» проблеми дієвості та ефективності наявних гарантій безпеки державам, які не володіють ядерною зброєю і, як наслідок, спричинили правову турбулентність у міжнародній колективній безпеці.

Розглянемо більш докладно гарантії, які були надані Україні трьома ядерними країнами у 1994 році. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештський меморандум) містить чотири зобов'язання США, Великобританії і Росії стосовно України: поважати незалежність, суверенітет і наявні кордони України; утримуватися від погрози силою або її застосування проти України, крім як з метою самооборони або в якийсь інший спосіб відповідно до Статуту ООН; утримуватися від економічного примусу, спрямованого на те, щоб підпорядкувати своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і в такий спосіб забезпечити собі переваги будь-якого роду; домагатися негайних дій Ради Безпеки ООН із надання допомоги Україні як державі-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, у випадку якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом агресії із застосуванням ядерної зброї. П'ятий пункт Меморандуму повторює так звані негативні гарантії, дані ядерними державами в рамках ДНЯЗ усім неядерним. Їхня суть – не застосовувати ядерної зброї проти неядерних держав, крім випадків нападу таких держав на ядерну державу в союзі з іншою ядерною державою.

У той же день, коли був підписаний Будапештський меморандум, Франція прийняла Заяву про приєднання України до ДНЯЗ. Уточнимо, ДНЯЗ є юридично зобов'язуючим документом, який визнають п'ять ядерних країн: Китай, Франція, Росія, Великобританія та США. Решті країн заборонено розробляти ядерну зброю, а ті, хто це зробив, включаючи Індію, Пакистан, Ізраїль та Північну Корею, не є учасниками ДНЯЗ. У заяві Франції, серед іншого, зазначено: «Франція, як постійний член Ради Безпеки ООН, підтверджує свій намір домогтися від Ради негайних кроків з надання, відповідно до Статуту, необхідної допомоги Україні як неядерній державі в рамках ДНЯЗ, якщо вона стане жертвою акту агресії або якщо проти неї буде здійснено погрозу застосування ядерної зброї», а також «свою прихильність поважати незалежність і суверенітет України в межах її нинішніх кордонів» (*Unilateral Security Assurances by Nuclear-Weapon States, 1994*).

Для об'єктивності розгляду питання, повернемося до часу підписання Будапештського меморандуму, оскільки, як зауважував автор раніше, серед науковців були сумніви щодо його виконання в майбутньому, і для цього наводилося ряд ґрунтовних зауважень. Наведемо аналітичні прогнози Дж. Міршеймера, який у 1993 році звертав увагу на те, що «Сполучені Штати та їхні європейські союзники чинять тиск на Україну, щоб вона передала всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, росіянам, які, природно, вважають, що це чудова ідея. (...) Президент Клінтон помиляється. Поширена думка про ядерну зброю України є невірною». Дж. Міршеймер наводив ряд факторів, вказуючи на «суперечливі питання, які з часом будуть між цими двома країнами, що може призвести до конфронтації». Серед суперечливих питань він відмічав: «Право власності на Чорноморський флот, контроль над Кримом, право власності на ядерний арсенал України та безліч економічних проблем, що виникли внаслідок розпаду Радянського Союзу». Також, Христя Фріланд звертала увагу на те, що «багато росіян хотіли б змінити нинішній кордон з Україною, а дехто навіть відкидає ідею незалежної України. Високопосадовці, наприклад, нещодавно описували незалежність України як «перехідне» явище і попереджали інші європейські уряди не відкривати посольства в Києві, оскільки незабаром їх статус буде знижено до рівня консульських

відділів, підпорядкованих їхнім посольствам у Москві» (Freeland, 1993). Чи не нагадують ці тези 1993 року російських політиків заяви нинішнього керівництва Кремля? Питання звісно риторичне.

Дж. Міршеймер також зауважував, що будь-які альтернативи, надані Україні в обмін на статус без'ядерної держави, все ж працювати не будуть. Він наводить такі аргументи: «Українські традиційні засоби стримування не є життєздатним варіантом, оскільки Україна не може створити достатньо потужну армію, щоб зупинити російський напад. Українська армія може чинити запеклий опір, але зрештою може зазнати поразки, оскільки Росія просто надто велика. Найкращі показники прихованої військової могутності – населення, валовий національний продукт, обсяг промислового виробництва – показують, що Росія приблизно втричі потужніша за Україну. Навіть якби Україна мала надійну систему звичайного стримування, без'ядерна Україна все одно була б вразливою для російського ядерного шантажу. Зрештою, Україні довелося б безжально витягувати ресурси зі свого суспільства, якби вона спробувала конкурувати зі своїм більшим сусідом на звичайному рівні. Гарантії безпеки з боку Заходу теоретично можливі, але не є практичною стратегією збереження українського суверенітету. Поширення стримування на Німеччину під час «холодної війни» було складним та дороговартісним. Поширення стримування далі на схід, на Україну буде ще важчим. Ні Америка, ні її європейські союзники не бажають брати на себе нові дорогі зобов'язання; навпаки, сили НАТО швидко скорочуються. Якщо залишити осторонь політичну волю, то поширення парасольки безпеки НАТО в самому серці колишнього Радянського Союзу є нерозумним. Це напевно роздратує росіян і змусить їх діяти войовничо». Дж. Міршеймер приходять до висновку, що українська ядерна зброя є єдиним надійним фактором стримування російської агресії. «Якщо метою США є зміцнення стабільності в Європі, аргументи проти України з ядерною зброєю непереконливі. (...) Ядерна Україна має сенс із двох причин. По-перше, дуже важливо зберегти мир між Росією та Україною. Це означає, що росіяни, які мали в минулому погані відносини з Україною, не спробують відвоювати її. (...) Війна між Росією та Україною була б катастрофою. Війни великих держав дуже дорогі й небезпечні, вони призводять до масових людських жертв і хаосу у всьому світі, і поширюються на інші країни. Імовірний результат цієї війни – завоювання Росією України – завдасть шкоди перспективам миру у всій Європі» (Mearsheimer, 1993).

Отже, аналізуючи ретроспективу підписання Будапештського меморандуму можемо зазначити, що під час дискусій 1993 року були надані ґрунтовні прогнози (попередження) щодо негативних наслідків ядерного роззброєння України, а також те, що надані гарантії Україні не будуть мати практичної стратегії збереження її суверенітету.

Наступна активізація дискусій щодо дієвості гарантій, наданих Україні в обмін на її ядерне роззброєння, актуалізувалася на тлі розпочатої війни Росії проти України у 2014 році. Серед науковців є декілька позицій відносно Будапештського меморандуму як міжнародно-правового документу. Приведемо декілька із них. Отже, Т. Грант задається питанням – чи створив Будапештський меморандум юридичні зобов'язання з боку держав, які прийняли це і тією мірою, в якій це сталося, якими є ці зобов'язання. Тобто він зауважує, що початкова проблема полягає в тому, щоб встановити, чи є гарантії, викладені в Меморандумі (і пов'язані з ним заяві Франції) юридичними зобов'язаннями або, навпаки, політичними зобов'язаннями, які не мають чіткої юридичної сили. Як приходять до висновку Т. Грант, Будапештський меморандум загалом політичний документ з політичними зобов'язаннями. «Будапештський меморандум має форму міжнародної угоди. Це не суперечить тому, що документ має лише політичні наслідки. (...) Зобов'язання, які містить Меморандум, є серйозними зобов'язаннями. Держава, безпеку якої гарантував Меморандум, на той час була новою державою, і вона розуміла мінливість свого становища. Яким би не був характер зобов'язань інших сторін, юридичними чи політичними, держава, якій були надані гарантії погодилася на ядерне роззброєння як на свою частину угоди. Який би характер не мав Будапештський меморандум, принаймні деякі з його положень наразі опротестовуються

сторонам як юридично зобов'язуючі. У цьому світлі принаймні можна зазначити, що цей договір, прийнятий під час добровільного роззброєння України, залишився пробним каменем у відносинах сторін. У тій мірі, в якій визнається, що документ передбачає юридичні зобов'язання, в контексті Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Об'єкт і ціль документу слід розуміти у зв'язку з цим контекстом. Навіть у тій мірі, в якій зобов'язання, взяті в 1994 році, мали політичний характер, наслідки їх недотримання буде складно передбачити, щоб вони не вплинули на міжнародне право загалом», – підкреслює Т. Грант (Grant, 2014).

Д. Йост звертає увагу, що «Будапештський меморандум складається з низки політичних гарантій, відповідно до яких держави, які його підписали, зобов'язуються «поважати незалежність і суверенітет, а також існуючі кордони України. Але сенс гарантій безпеки було навмисно залишено двозначним» (Yost, 2015). Ю. Шулипа звертає увагу на міфи про неможливість застосування Будапештського меморандуму і на обсяг та характер зобов'язань країн-гарантів перед Україною (Шулипа, 2018).

Позиція науковців Національного інституту стратегічних досліджень наступна: «Чи має правове значення, як називалося те, що було порушене Росією? Ні. Має значення факт порушення. Віденська конвенція про право міжнародних договорів каже про те, що будь-яка підписана державами відповідно до міжнародного права угода є договором, незалежно від назви (стаття 2, пункт «а»). З погляду міжнародного права, Будапештський меморандум — це договір, незалежно від назви «меморандум» і кваліфікації його предмета як «запевнення» в англійській версії документа. Навіть якби документ називався «меморандумом про взаєморозуміння», а його предметом були «обіцянки», то, будучи підписаним так, як він був підписаний, він однаково залишився б міжнародним договором» (Національний інститут стратегічних досліджень, 2019).

Ю. Седляр, А. Сапсай, Ю. Цирфа, Н. Сербіна, А. Мороз наголошують на декларативності Будапештського меморандуму: «Будапештський меморандум має декларативний характер, оскільки країни-підписанти не в змозі виконувати свої зобов'язання перед Україною в умовах російсько-української війни, гарантувати її національну безпеку та збереження територіального суверенітету». Разом з тим, науковці зауважують, що: «Будапештський меморандум слід розглядати як міжнародний договір, який забезпечує імплементацію режиму ДНЯЗ» (Sedliar, Sapsai, Tsyrga, Serbina, & Moroz, 2023).

Для ґрунтовності розуміння проблеми Будапештського меморандуму наведемо позицію Росії, а саме її пояснення, чому вона вважає, що не порушувала гарантії: «меморандум не спричинив правових наслідків для Росії, оскільки він не був ратифікований. Стаття 12 Закону СРСР «Про порядок укладання, виконання та денонсації міжнародних договорів СРСР» свідчить, що «ратифікації підлягають міжнародні договори СРСР про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу, договори про взаємну відмову від застосування сили чи загрози силою, мирні договори, договори про територіальне розмежування СРСР з іншими державами, договори, що встановлюють інші правила, ніж ті, що містяться у законодавчих актах СРСР». Цей закон діяв у СРСР та Російської Федерації до прийняття у 1995 р. нового закону. Додатково, Росія зауважує, що «Меморандум ухвалено у зв'язку з приєднанням України до договору «Про нерозповсюдження ядерної зброї». (...) І навіть якщо розглядати його як своєрідний додаток до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, то виявляється чергова суперечність: згідно з п. 2 ст. IX меморандуму основний договір підлягає ратифікації державами, які його підписали. У такому разі додатки та додаткові протоколи також підлягають обов'язковій ратифікації. Меморандум ратифікований не був, тому формально для Російської Федерації він не має юридичної сили. Отож, цей міжнародний договір не спричинив юридичних наслідків для Російської Федерації, що обумовлено нормами права, які мали чинність 1994 р., і діючими на даний момент».

Зазначимо, із 2014 року Україна чотири рази намагалася скликати консультації держав-гарантів Будапештського меморандуму. Чотири рази безрезультатно.

Отже, враховуючи різні позиції відносно гарантій, які були надані Україні в обмін на її без'ядерний статус, постає питання щодо надання гарантій саме в такій міжнародно-правовій площині. Відповідь на нього – доцільно привести зауваження Х. Лаутерпахта: «Хоча сторони, можливо, припускали, що договір мало що означає, неприпустимо припущення, що вони мали намір, щоб він нічого не означав і що документ, укладений у формі договору – з супутньою урочистістю, формальністю, публічністю, а також конституційними та іншими гарантіями – є не договір» (Lauterpacht, 1954). Гіпотетичність вірності такої відповіді провокує багато питань. І тут вже справа не лише в Україні, а йдеться про те, що невиконання і подальша невизначеність Будапештського меморандуму, який є частиною архітектури міжнародної колективної безпеки, враховуючи контекст ДНЯЗ, підриває засади міжнародної колективної безпеки і головний її принцип – угоди мають виконуватися.

Висновки. Довіра до інституту гарантій це фундаментально важливе питання для стабільності міжнародних відносин, забезпечення миру та безпеки. Провідні держави світу засуджують спроби порушення світового порядку за допомогою сили або ядерного шантажу, до чого неприховано вдається Росія. Вони наполягають на неприпустимості змін міжнародного порядку, побудованого на принципах верховенства права, про що вони зазначили під час Саміту G7, який проходив 19-21 травня 2023 року в Хіросімі (G7 Summit: Preparing for a new global order?, 2023).

Попри заяви провідних акторів, ми спостерігаємо у сучасному світі за наслідками дій Росії проти України, підвищення ризику слабкості міжнародних інституцій, бездіяльності або недостатню реакцію світової спільноти та великих держав, внаслідок чого створюється міжнародно-правовий вакуум, коли резолюції, декларовані закони, правила, угоди, домовленості тощо, вважається можливим не виконувати або виконувати лише номінально.

Сьогодні міжнародно-правовий режим як і архітектура міжнародної безпеки перебуває у повній турбулентності. Дедалі глибше серед міжнародної спільноти посилюється усвідомлення недієздатності наявних міжнародних механізмів та інституцій, що мають гарантувати безпеку державам. Проявляється недостатнє розуміння стратегічної перспективи і можливих контурів майбутнього світового устрою, що впливає на дії політиків і поглиблює стан хаотичності й невизначеності.

Автор переконаний, що повинна бути запропонована зовсім нова конфігурація архітектури світової безпеки – без простих і тимчасових рішень. Напрацьовані нові механізми міжнародної безпеки, які були би підкріплені довгостроковим політичним баченням, сильною політичною рішучістю, науковими рекомендаціями та ефективними механізмами для своєчасного упередження агресорів. Тому дуже важливо, на нашу думку, проведення наукових досліджень та напрацювання нових концептуальних моделей, які змогли б дати відповідь на таке важливе питання як формування нової глобальної ефективної системи безпеки та наближення країн до її реалізації.

Використані джерела:

1. Декларація про державний суверенітет. (1990). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. (1968). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. (1994). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
4. Національний інститут стратегічних досліджень. (2019). Будапештський меморандум: угода про вічні цінності. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapeshtskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti>
5. Шулипа, Ю. (2018). Значення Будапештського меморандуму та наслідки його порушення. <https://www.liga.net/politics/opinion/znachenie-budapeshtskogo-memoranduma-i-posledstviya-ego-narusheniya>
6. Blinken, A. (2023). The power and purpose of american diplomacy in a new era. Retrieved from <https://china.usembassy-china.org.cn/the-power-and-purpose-of-american-diplomacy-in-a-new-era/>.
7. Freeland, C. (1993). Russia Trying To Isolate Ukraine. The Financial Times, March 17, 1993, p. 2.
8. Grant, T. (2014). The Budapest Memorandum of 5 December 1994: Political Engagement or Legal Obligation? p.89. XXXIV Polish Yearbook of international law, 2014. https://papers.ssm.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676162

9. G7 Summit: Preparing for a new global order? (2023). [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI\(2023\)747920_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI(2023)747920_EN.pdf)
10. Lauterpacht, H. (1954). Treaties are agreements between States, including organizations of States, intended to create legal rights and obligations of the parties. *ILC Yearbook* (1953), vol. II, p. 90.
11. Mearsheimer, J. (1993). The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 50-66. <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
12. Miller, S. (1993). The Case Against a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 67-80. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1993-06-01/case-against-ukrainian-nuclear-deterrent>
13. Resolution 255. (1968). United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/255>
14. Resolution 984, 1995. United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/984>
15. Sedliar, Yu., Sapsai, A., Tsyrf, I., Serbina, N., & Moroz, A. (2023). Political and legal assessment of the Budapest Memorandum: From Ukraine's renunciation of nuclear weapons to the annexation of the Crimean Peninsula. *Social and Legal Studies*, 6(3), 153-160. <https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-6-3-2023/politiko-pravova-otsinka-budapeshtskogo-memorandumu-vid-vidmovi-ukrayini-vid-yadernoyi-zbroyi-do-aneksiyi-krimskogo-pivostrova>
16. Unilateral Security Assurances by Nuclear-Weapon States. (1994). https://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf
17. Yost, D. (2015). The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 91(3), 505-538. <http://www.jstor.org/stable/24539145>

References:

1. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet. (1990). [Declaration of State Sovereignty]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
2. Dohovir pro neropovsiudzhennia yadernoi zbroi. (1968). [Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
3. Memorandum pro harantii bezpeky u zviiazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro neropovsiudzhennia yadernoi zbroi. (1994). [Memorandum on security guarantees in connection with the accession of Ukraine to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text
4. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzen. (2019). [National Institute of Strategic Studies]. *Budapeshtskiy memorandum: uhoda pro vichni tsinnosti*. [Budapest Memorandum: Agreement on Eternal Values]. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/budapeshtskiy-memorandum-ugoda-pro-vichni-cinnosti>
5. Shulypa, Yu. (2018). Znachennia Budapeshtskoho memorandumu ta naslidky yoho porushennia. [The significance of the Budapest Memorandum and the consequences of its violation]. <https://www.liga.net/politics/opinion/znachenie-budapeshtskogo-memoranduma-i-posledstviya-ego-narusheniya>
6. Blinken, A. (2023). The power and purpose of american diplomacy in a new era. Retrieved from <https://china.usembassy-china.org.cn/the-power-and-purpose-of-american-diplomacy-in-a-new-era/>.
7. Freeland C. (1993). Russia Trying To Isolate Ukraine. *The Financial Times*, March 17, 1993, p. 2.
8. Grant T. (2014). The Budapest Memorandum of 5 December 1994: Political Engagement or Legal Obligation? p.89. *XXXIV Polish Yearbook of international law*, 2014. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2676162
9. G7 Summit: Preparing for a new global order? (2023). [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI\(2023\)747920_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/747920/EPRS_BRI(2023)747920_EN.pdf)
10. Lauterpacht H. (1954). Treaties are agreements between States, including organizations of States, intended to create legal rights and obligations of the parties. *ILC Yearbook* (1953), vol. II, p. 90.
11. Mearsheimer, J. (1993). The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 50-66. <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
12. Miller, S. (1993). The Case Against a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3 (Summer, 1993), pp. 67-80. <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/1993-06-01/case-against-ukrainian-nuclear-deterrent>
13. Resolution 255. (1968). United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/255>
14. Resolution 984, 1995. United Nations. <http://unscr.com/en/resolutions/984>
15. Sedliar, Yu., Sapsai, A., Tsyrf, I., Serbina, N., & Moroz, A. (2023). Political and legal assessment of the Budapest Memorandum: From Ukraine's renunciation of nuclear weapons to the annexation of the Crimean Peninsula. *Social and Legal Studies*, 6(3), 153-160. <https://sls-journal.com.ua/uk/journals/tom-6-3-2023/politiko-pravova-otsinka-budapeshtskogo-memorandumu-vid-vidmovi-ukrayini-vid-yadernoyi-zbroyi-do-aneksiyi-krimskogo-pivostrova>
16. Unilateral Security Assurances by Nuclear-Weapon States. (1994). https://www.exportlawblog.com/docs/security_assurances.pdf
17. Yost, D. (2015). The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. *International Affairs* (Royal Institute of International Affairs 1944-), 91(3), 505-538. <http://www.jstor.org/stable/24539145>

Oleksii Buriachenko,

Ph.D. in Political Science, Associate Professor,
Professor of the Department of International Relations and Strategic Studies
National Aviation University

Budapest Guarantees as a Factor in the Crisis of International Collective Security

The article is dedicated to studying the issue of the violations of guarantees given to Ukraine enshrined in the Budapest Memorandum as part of the international collective security architecture, considering the context of the Treaty on the Non-Proliferation of nuclear weapons (NPT). The author also aims to analyze the consequences of the violation of the Budapest guarantees for international collective security.

The conducted research allows the author to conclude that the guarantees given to Ukraine in exchange for its non-nuclear status were provided within the international legal framework, as noted by H. Lauterpacht: "Although the parties may have assumed that the treaty meant little, it is inadmissible to assume that they intended it to mean nothing in the future, and that a document, drawn up in the form of a treaty, with its accompanying solemnity, formality, publicity, as well as constitutional and other guarantees, would not be considered a valid treaty". The author points out that the hypothetical correctness of such conclusions raises many questions. It is not only about Ukraine but also about the fact that the non-compliance and subsequent uncertainty of the Budapest Memorandum, which is part of the architecture of international collective security considering the NPT context, undermines the foundations of international collective security and its main principle that agreements must be fulfilled.

The author also notes that today the international legal regime and the architecture of international security are in complete turbulence. There is an increasing awareness within the international community of the ineffectiveness of existing international mechanisms and institutions designed to guarantee the security of states. There is insufficient understanding of the strategic perspective and possible contours of the future world order, affecting the actions of politicians and deepening the state of chaos and uncertainty. In the author's opinion, a completely new configuration of the architecture of global security should be proposed without simple and temporary solutions. New mechanisms of international security should be developed, supported by long-term political vision, strong political determination, scientific recommendations, and effective mechanisms for timely prevention of aggressors.

Keywords: international collective security, guarantees, Budapest Memorandum, non-nuclear states, international security, NPT.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.10>
УДК 796.01:159.9

Євгеній Коноваленко,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0651-200X>; e-mail: ye.l.konovalenko@pnu.edu.ua

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКИХ СПОРТСМЕНІВ ПІД ЧАС ЗУСТРІЧІ НА СПОРТИВНИХ ЗМАГАННЯХ ІЗ РОСІЯНАМИ ТА БІЛОРУСАМИ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну викликало значні зміни в усіх аспектах суспільного життя нашої країни, зокрема у спортивній сфері, тому вивчення поведінки українських спортсменів під час спортивних змагань із росіянами та білорусами видається актуальним у контексті аналізу спортивних активностей. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій із теми спорту загалом, спорту та маніпуляцій у контексті російсько-української війни, спорту як категорії політичного впливу, досі існує наукова прогалина у вивченні аспектів поведінки спортсмена, який представляє ту чи ту країну на світовій спортивній арені. Метою дослідження стало описати ключові поведінкові аспекти українських спортсменів під час зустрічі на спортивних змаганнях із росіянами та білорусами, зокрема проаналізувати поведінку вказаних суб'єктів на спортивній арені; виділити основні форми взаємозв'язку політики та спорту в матриці комунікацій.

На основі проаналізованих публікацій, відкритих даних у медіа вдалося зробити висновок про поведінкові аспекти українських спортсменів під час спортивних змагань з росіянами та білорусами, які визначаються індивідуальними та ситуаційними факторами та на які впливає складна взаємодія національної ідентичності, емоцій, спортивної майстерності, уваги медіа, міркувань безпеки. Незважаючи на ці труднощі, від спортсменів очікується збереження професіоналізму та зосередженість на своїй продуктивності в ігровому/змагальному просторі. Для аналізу поведінкових аспектів українських спортсменів на міжнародній арені у спарингу з білорусами та росіянами окреслено 8 критеріїв: пізнання, емоції, сила волі, увага, мотивація та ставлення, самооцінка, міжособистісні стосунки та розумова втома. Перспективою подальших досліджень є аналіз психології змагального спорту та його зв'язку із політичним дискурсом країни, яка перебуває у стані війни.

Ключові слова: російсько-українська війна, змагання, поведінкові аспекти, спорт і політика, міжнародний спортивний досвід.

Вступ. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну втрутилося в усі аспекти суспільного життя, вплинуло на людську поведінку загалом і професійну зокрема, тому виникає необхідність аналізувати кожен сферу діяльності українців для розуміння того, як змінився світогляд та ставлення до своєї професії в контексті боротьби за власну незалежність і доведення важливості своєї нації.

Вивчення поведінки українських спортсменів під час спортивних змагань із росіянами та білорусами виявляється складним із кількох причин, серед яких виокремимо такі: геополітична напруженість між Україною, Росією та Білоруссю; обмежений доступ до отримання інформації з першоджерел, скажімо, від спортсменів, тренерів і спортивних організацій для інтерв'ю або спостереження, особливо під час змагань високого рівня; мовні відмінності між українськими, російськими та білоруськими спортсменами на рівні нейролінгвістики; дотримання етичних міркувань для зменшення ризиків потенційного впливу на психічне здоров'я та благополуччя спортсменів; мінімізація зовнішніх впливів, тобто висвітлення в медіа, громадська думка та політична риторика; інтерпретація поведінки, яка вимагає професійного розуміння культурного, політичного та історичного контексту (непрофесійна/упереджена інтерпретація може призвести до викривлення результатів).

Така ситуація актуалізує вивчення поведінки українських спортсменів під час спортивних змагань з росіянами та білорусами з тим, щоб осмислити їхній вплив на спорт взагалі та на психологію того чи того спортсмена зокрема.

Мета дослідження – описати ключові поведінкові аспекти українських спортсменів під час зустрічі на спортивних змаганнях із росіянами та білорусами. **Завдання:** на основі відкритих публікацій у медіа проаналізувати поведінку вказаних суб'єктів на спортивній арені; виділити основні форми взаємозв'язку політики та спорту в матриці комунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед низки останніх праць, у яких тим чи тим чином висвітлюються питання, пов'язані з поведінковими аспектами спортсменів під час змагань, можна виокремити роботи, що відтворюють загальні інтерпретації ролі спорту в суспільному житті різних країн. На цьому фоні вони дають можливість адекватно оцінювати комунікаційні аспекти феномену «спорт», зокрема у конкретних ситуаціях взаємодії спортсменів, передусім у процесі змагань. Такою є праця В. Берч і колег (Berch, Zaborovskyy, & Bysaga, 2023). За їхнім визначенням, спорт відіграє важливу роль у суспільному житті та захисті прав, свобод та інтересів його учасників. Спорт і його принципи рівності, поваги та чесної гри можуть об'єднати людей через кордони та подолати соціальні, культурні та економічні бар'єри. Спорт може дати цінну інформацію про недискримінацію та інклюзивність і продемонструвати, як має виглядати рівна участь. Спорт може кинути виклик стереотипам, зруйнувати соціальні бар'єри та сприяти прогресу в питаннях, важливих для здійснення та реалізації основних прав людини.

У рамках національного нормативного масиву спортивним гарантіям приділяється значна увага, зокрема, серед чинних актів, які регулюють та згадують право на заняття спортом, можна назвати такі: Закони України «Про фізичну культуру і спорт», «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні», «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», «Про управління об'єктами державної власності», «Про рекламу»; Укази Президента України «Про розвиток і підтримку параолімпійського руху в Україні», «Про заходи щодо фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю та підтримки паралімпійського і дефлімпійського руху в Україні», «Про стипендії Президента України дітям-інвалідам, які мають високі досягнення у всеукраїнських спортивних змаганнях, та їх тренерам» тощо, а також численні підзаконні акти. Щодо закріплення гарантії права на спорт у Конституції України, то варто зазначити, що така гарантія може сприяти підвищенню рівня фізичної культури та спорту в державі. Конституція України містить принципи, яких необхідно дотримуватися в усіх сферах життя країни, і спорт у цьому випадку не є винятком. Ця конституційна гарантія може слугувати як

додатковим засобом захисту права на спорт, так і стати правовою основою для розвитку фізичної культури та спорту в країні. Останнє є важливим кроком у напрямку забезпечення доступності спорту для всіх громадян України. Крім того, закріплення гарантії права на спорт у Конституції України є доцільним за умови його реалізації на практиці та матиме достатню правову основу для свого захисту.

У контексті постановки нами проблеми на окрему увагу заслуговують висвітлення питань психологічного характеру, зокрема психології менеджменту в спорті. За твердженнями фахівців О. Колоха й О. Скрябіна (Kholokh, & Skriabin, 2023), його сутність полягає у застосуванні різних психологічних теорій у спорті та фізичних вправах. Зауважимо, що дослідження спортивної психології менеджменту розпочалися в Китаї й інтенсифікувалося великою мірою завдяки успішним проведенням Зимових Олімпійських ігор і Олімпійських ігор в Пекіні. Наукові розробки у цій сфері активно почали впроваджуватися у практики. Сьогодні більшість національних спортивних команд мають власні групи спеціалістів, які поряд із такими сервісами як охорона здоров'я, фізична підготовка, реабілітація, фізіологічний та біохімічний моніторинг, харчування, технічний аналіз, надають послуги з психологічної підтримки.

У працях деяких авторів, наприклад, А. Бондар і колег (Bondar, Petrenko & Dongdong, 2024) встановлено, що основними ризиками на шляху до ефективної організації та проведення спортивних заходів в умовах воєнного стану є загострення бойових дій в регіоні, зниження популярності виду спорту, зручність інфраструктури спортивного об'єкта, підвищення ефективності спортивних змагань і популярність спортсменів, які беруть участь у змаганнях.

За твердженням Л. Коретті (Goretta, 2024), у відповідь на агресію Росії проти України Міжнародний олімпійський комітет і міжнародні спортивні федерації вжили ряд виняткових заходів, серед яких усунення російських і білоруських спортсменів від більшості міжнародних спортивних змагань і заборона на проведення заходів на території Росії. Ці заходи були офіційно оформлені не як санкції, а як спосіб захисту нейтралітету спортивної сфери. Фактично вони були результатом тиску з боку західних урядів, громадської думки, спортивних організацій і спортсменів, підкреслювали конститутивне переплетення між міжнародним спортом і міжнародною політикою як на організаційному, так і на символічному рівні.

За визначеннями фахівців О. Колоха й О. Скрябіна (Kholokh, & Skriabin, 2023), наукові дослідження полягають у розвитку наукових знань про морально-психологічні аспекти війни, одним із яких є психологічний феномен «образу ворога» у суспільній свідомості учасників війни, а також соціально-психологічні механізми її становлення та перетворення.

На думку німецьких дослідників, Т. Мюлера й колег (Müller, Schubert, & Henseler, 2022), вивчення поведінкового сприйняття спортсменами своїх суперників, а також ролі спостережуваних змінних і зв'язків між ними має бути основною ідеєю дослідження.

У праці колективу зарубіжних науковців Н. Сетяваті й колег (Setyawati, Rahayu, Sumekto, & Khalid, 2024) підкреслюється, що емоційна стабільність у спорті є основним захистом для підтримки продуктивності спортсмена під час змагань.

Зв'язок між спортом та політикою вже впродовж тривалого часу є даністю світових практик. Спорт може бути використаний як інструмент політичного впливу чи дипломатії, а також відображати політичні та соціокультурні аспекти суспільства, серед яких політичне використання спорту, спорт і дипломатія, політичні бойкоти, політичні конфлікти на спортивному полі. Однак, незважаючи на значну кількість наукових публікацій із теми спорту загалом, спорту та маніпуляцій у контексті російсько-української війни, спорту як категорії політичного впливу, ще і досі існує наукова прогалина у вивченні аспектів поведінки спортсмена, який представляє певну країну на світовій спортивній арені.

Методи дослідження. Для аналізу поведінкових аспектів українських спортсменів на міжнародній арені у спарингу з білорусами та росіянами обрано публікації відкритих даних медіа, посилання на ці джерела наявні в переліку літератури одним блоком (ESPN, б. р.) та

будуть використані як анонімні в контексті викладу основного матеріалу, зважаючи на складність та специфіку дослідження поведінкового дискурсу в контексті політичного.

Результати та дискусії. Попри успішність іміджевих проєктів, позитивний сенс, високу якість організованих спортивних змагань, доступність спортивних заходів, ефективну маркетингову діяльність, усе ж слабкими сторонами організаторів спортивних заходів є врахування чинника війни у країні, яку запрошують до участі й активностей, спрямованих на забезпечення безпеки та комфорту під час тренувань і змагань на міжнародні арені. Ці обставини в підсумку різною мірою впливають на взаємодію спортсменів різних країн, зокрема українських, російських, білоруських.

Розглянемо нейролінгвістичну специфіку та найпоширеніший прояв емоції – мовленнєвий. Ми надаємо цьому аспектові спілкування значної ваги, оскільки мова – це складна організована система, яка екстраполюється з думки у слова. Спортсмен, перебуваючи у складній професійній ситуації, ведучи гру, реагує на зовнішню зміну позицію супротивника, в тому числі мовленнєво.

Відомо, що існує тісний взаємозв'язок між лайливими виразами спортсменів та їхньою емоційною стабільністю під час змагань. Для визначення першої категорії аналізу було обрано 22 публікації у медіа, де спортсмени визначені як аматори та професійні у таких видах спорту: бадмінтон, баскетбол, волейбол, легка атлетика, кікбоксинг. Результати дослідження показали, що спортсмен-професіонал знаходить можливості притлумлювати емоційні спокуси, шкідливі звички та негативні висловлювання, натомість аматор часто застосовує некоректні слова, лайки у висловлюваннях; йому притаманний низький рівень контролю фізичного та психічного дискомфорту, практично відсутнє відчуття незручності під час використання лайки у висловлюваннях. Ми звертаємо увагу на той факт, що лайка у 75% висловлювалася російською мовою.

Формування підвалин поведінкового процесу та його розвиток відбувається у кілька етапів. Фіксується, що на першому етапі цього процесу ключовим чинником є формування «образу ворога». Аналіз формування «образу ворога» у ретроспекції суспільної свідомості росіян показав, що основними соціально-психологічними механізмами у цьому контексті є: переконання, маніпулювання та психологічне стереотипування. Цей «образ ворога» формується на когнітивному рівні через відповідного роду наративи, фейки, симулякри та мову ворожнечі.

На другому етапі має місце так зване пряме формування «образу ворога», який виражений на когнітивному (знання та переконання), афективному (почуття та емоції) та поведінковому (реакції та дії). У результаті проспективного аналізу можна спрогнозувати, що сформований у суспільній свідомості «образ ворога» поступово трансформується в образ «чужого» чи «іншого».

На третьому етапі у формуванні поведінкового процесу включається мова тіла. Кінестетичними проблемами цього українського спортсмена у спарингу є усвідомлення рухів і прийняття рішень під час тренувань, нервова ефективність і нейропластичність, самоконтроль і ефективність тренувань відображаються на психічному здоров'ї спортсменів, дозуванні впливу вправ на психічне здоров'я, наявності рефері у вправах, наявності превентивних тренувань для зміцнення психічного здоров'я, фізичних вправах.

Четвертий етап взаємодії охоплює спортивну агресію, яка переважною мірою мотивується контекстами політичної ситуації у відносинах між країнами.

П'ятий етап спонукає демонструвати спортивну етику та повагу до супротивників, незалежно від їхнього походження.

На шостому етапі фахівці виокремлюють почуття солідарності зі спортсменами з інших країн, які також стикаються з політичним тиском або конфліктами.

Контекст сьомого етапу визначається емоційним фоном. У зв'язку з політичними подіями українським спортсменам часто властивий підвищений емоційний фон, що може впливати на їхню поведінку на змаганнях. Деякі українські спортсмени свідомо, навіть під загрозою можливої дискваліфікації, відмовляються потиснути руку своїм спортивним візаві з

Росії після закінчення змагання чи поєдинку між ними, щоб не давати нагоди використовувати такі дії для різного роду маніпуляцій і звинувачень, а інші робили спільні фото, обіймаючи суперника, в подальшому виправдовуючись за свої дії.

На останньому, восьмому етапі, українські спортсмени, особливо на міжнародних змаганнях, можуть демонструвати дипломатію та стриманість у висловлюваннях і поведінці, щоб уникнути конфліктів і зберегти спортивну атмосферу.

Аналіз контекстів доступного на цей час матеріалу дає можливість зробити такі попередні узагальнення. Попри складність політичної ситуації та умов тривалої війни, у 86% проаналізованих публікаціях українські спортсмени притримувалися таких позицій: 1) щодо принципів етики та справедливості: дотримання принципів чесної гри та справедливості, не використання заборонених методів для покращення результатів; 2) щодо принципів поваги до суперників: дотримання принципів поваги до своїх суперників, їхніх спортивних досягнень і право на участь у змаганнях; 3) щодо принципів дотримання правил: українці працювали, не порушуючи правил навіть у випадках, коли це могло здаватися вигідним; 4) щодо принципів професійного ставлення: високий рівень професіоналізму в тренуваннях, підготовці до змагань, харчування та догляду; 5) щодо принципів публічної поведінки: уважність до своєї поведінки в громадських місцях та соціальних мережах, прагнення не завдавати шкоди своєму іміджу або іміджу спортивної організації, країні загалом; 6) щодо принципів партнерства та командної роботи: уміння працювати в команді, поважаючи рішення тренера та підтримуючи партнерів; 7) щодо принципів навчання та самовдосконалення: неперервний розвиток і покращення навичок, а також володіння знаннями в галузі психології, фізіології та інших наук, пов'язаних зі спортом.

Висновки. На основі аналізу публікацій виокремлено основні форми взаємозв'язку політики та спорту в матриці комунікацій: об'єкт, інструмент, суб'єкт і канали комунікацій. У процесі інтенсифікації та зростання потенціалу спорту як суб'єкта суспільного розвитку ключовою моделлю взаємодії залишається та, де він займає місце комунікаційного механізму.

У ході проведеного дослідження поглиблено розуміння психологічного феномену «образу ворога» як складової суспільної свідомості учасників взаємодії спортсменів в умовах війни, їхніх поведінкових реакцій на дії спортивних віваві. У переважній більшості випадків «образ ворога», його стереотипи конструюються штучно завдяки соціально-психологічним механізмам, які інтенсивно використовуються засобами масової комунікації.

Поведінкові аспекти українських спортсменів під час спортивних змагань із росіянами та білорусами можуть бути різними і визначатися індивідуальними та ситуативними факторами, на які впливає існуючий на той чи той тип взаємодії (у залежності від виду змагань), рівень національної ідентичності, емоційний стан спортсмена, рівень спортивної майстерності, уваги медіа до конкретного спортсмена чи то команди, безпекова атмосфера. Попри об'єктивні та суб'єктивні складнощі ситуацій взаємодії, від спортсменів очікується (та у більшості випадків це є доконаним фактом) збереження професіоналізму та зосередженість на своїй продуктивності на ігровому/змагальному просторі.

Основні поведінкові стани українських спортсменів під час змагань можна звести до восьми аспектів: пізнання, емоції, сила волі, увага, мотивація та ставлення, самооцінка, міжособистісні стосунки та розумова втома. У подальшому ми продовжуватимемо зосереджуватися на дослідженні психології змагального спорту в контексті розвитку політичної ситуації в країні.

References:

1. Alcócer, G. (2022). Control and manipulation of the population through the sport. URL: https://www.researchgate.net/publication/365239840_Control_and_Manipulation_of_the_Population_through_the_sport <https://doi.org/10.32703/2664-2964-2022-51-14-19>.

2. Berch, V., Zaborovskyy, V., & Bysaga, Yu.M. (2023). Content, direction and completeness of the constitutional and legal guarantee of the right to sport. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 1, 65-70. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.10>
3. Bondar, A., Petrenko, I., & Dongdong, C. (2024). Organization of sports events in modern conditions. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)*, 1(173), 14-18. URL: [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.1\(173\).02](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.1(173).02)
4. Goretti, L. (2024). The Sporting Sanctions against Russia: Debunking the Myth of Sport's Neutrality. URL: https://www.researchgate.net/publication/376580188_The_Sporting_Sanctions_against_Russia_Debunking_the_Myth_of_Sport's_Neutrality
5. Halynska, A., & Bingxu, Zh. (2022). The characteristics of Chinese sports psychology of management and its application in training and competition. *Economy and Management*, 51, 14-19. URL: <https://doi.org/10.32703/2664-2964-2022-51-14-19>
6. Kholokh, O., & Skriabin, O. (2023). Social-psychological formation mechanisms of the "image of the enemy" from Ukraine by the Russian mass media during the Russian-Ukrainian war. *Visnyk Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-Special Sciences*, 55, 34-40. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.34-40>
7. Müller, T., Schuberth, F., & Henseler, J. (2022). Categorizing behavioral and formed concepts in sports marketing research. *International Journal of Sports Marketing and Sponsorship*. URL: <https://doi.org/10.1108/IJSMS-10-2022-0188>
8. Prikhodko, A. (2024). The Russian-Ukrainian war: the price of the issue for the athletes of the warring countries. URL: https://www.researchgate.net/publication/364360207_The_Russian-Ukrainian_war_the_price_of_the_issue_for_the_athletes_of_the_warring_countries
9. Setyawati, H., Rahayu, T., Sumekto, D., & Khalid, N. H. (2024). Emotional stability of student-athletes in resisting swearwords as their expressive supports during sport competitions. *Jurnal Pendidikan Jasmani dan Olahraga*, 8, 16-26. URL: <https://doi.org/10.17509/jpjo.v8i1.53066>
10. ESPN. (6. p.). URL: <https://www.espn.com/>

Konovalenko Yevgenii

*PhD student of the Department of Political Science
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov*

Ukrainian Athletes' Behavioral Responses In Encounters With Russian And Belarusian Competitors During Sports Events

The full-scale invasion of Russia into Ukraine interfered in all aspects of public life, including the sports sphere, so studying the behavior of Ukrainian athletes during sports competitions with Russians and Belarusians seemed difficult in the context of analysis. Topicality. Despite a significant number of scientific publications on the topic of sports in general, sports and manipulation in the context of the Russian-Ukrainian war, sports as a category of political influence, there is still a scientific gap in the study of aspects of the behavior of an athlete representing a certain country on the world sports arena. Purpose: to describe the key behavioral aspects of Ukrainian athletes during a meeting with Russians and Belarusians at sports competitions. Task: to analyze the behavior of the specified subjects in the sports arena; highlight the main forms of relationship between politics and sports in the matrix of communication.

On the basis of the analyzed 22 publications of open data in the media, it was possible to draw a conclusion about the behavioral aspects of Ukrainian athletes during sports competitions with Russians and Belarusians, which can be different and determined by individual and situational factors, and which are influenced by the complex interaction of national identity, emotions, sportsmanship, media attention and security considerations. Despite these challenges, athletes are expected to maintain professionalism and focus on their performance on the playing field. To analyze the behavioral aspects of Ukrainian athletes on the international arena in sparring with Belarusians and Russians, 8 criteria are outlined: cognition, emotions, willpower, attention, motivation and attitude, self-esteem, interpersonal relationships and mental fatigue. A Prospect for Further Exploration: Exploring the Psychology of Competitive Sport and Its Relationship to the Political Discourse of a Country at War.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, competition, behavioral aspects, sport and politics, international sports experience.*

Анастасія Токарська,

аспірантка за спеціальністю 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,

Волинський національний університет ім. Лесі Українки

ORCID ID 0009-0009-2822-7227; e-mail: tokarska.anastasiia@vnu.edu.ua

МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Матеріал, представлений у статті, зосереджений на міжнародних відносинах, публічній дипломатії та діяльності української діаспори в умовах війни України з Росією. Основна мета дослідження – проаналізувати характер і можливості впливу української діаспори на громадську думку приймаючих країн під час військових дій, в контексті публічної дипломатії. Автором наголошується, що країнам для досягнення основних цілей у реалізації своїх національних інтересів, доступні сучасні інструменти публічної дипломатії, які допомагають: по-перше, подолати негативні образи свого минулого, по-друге, поширити свої цінності та модель і, по-третє, широко повідомити про свої порівняльні економічні та торговельні переваги для іноземних інвестицій. В умовах російської агресії проти України, четвертою і найголовнішою є необхідність згуртування закордонних українців для забезпечення належного впливу на громадськість своїх країн з метою забезпечення надання Україні політичної, військової, гуманітарної та іншої допомоги в цілях протидії зазначеній агресії.

Автор розглядає поняття публічної дипломатії, сутність її форм, деякі особливості співпраці з діаспорою. Увагу приділено ролі діаспори по просуванню позитивного іміджу України як держави в умовах військових дій. Українська діаспора показала, що може реально впливати на громадську думку практично в усіх країнах світу. В українській спільноті є чимало науковців, бізнесменів, юристів та маркетологів, які могли б допомогти сформулювати вагомі аргументи щодо того, чому Україна заслужила підтримку Заходу. Українська дипломатія повинна мати ці аргументи «під рукою», а діаспорі потрібно не просто впровадити, а чітко закріпити їх у суспільній свідомості приймаючих країн. Це не проста мета, для її реалізації необхідне, на думку автора, в першу чергу, чітке розуміння того, що таке діаспора у сучасному світі, як вона співпрацює в рамках системи публічної дипломатії України, які інструменти і методи впливу на громадську думку приймаючої країни їй доступні та як оцінити таку діяльність.

Ключові слова: діаспора, публічна дипломатія, вплив, громадська думка, російсько-українська війна, міжнародні відносини, позитивний імідж, співпраця.

Вступ. Роль діаспор як провідників українських національних інтересів у приймаючих країнах лише є полем важливого наукового осмислення. У цій проблематиці існує ще значна кількість нерозв'язаних питань, і хоч багато наукових експертів і практиків загалом погоджуються з тим, що діаспори можуть мати потенційний позитивний вплив на формування громадської думки у своїх країнах, різні аспекти теми залишаються незрозумілими і потребують подальших досліджень.

Аналіз останніх публікацій. Питанням, пов'язаним з можливостями впливу діаспори на громадську думку країни перебування в контексті з публічною дипломатією, нині присвячена досить значна кількість публікацій. Це, на нашу думку, обумовлено, в першу чергу тим, що ці дві взаємопов'язані проблеми, з одного боку, впливають на сучасний стан розвитку міжнародних відносин, а з другого – є безпосереднім проявом громадянського суспільства. Серед зарубіжних дослідників, які вивчали проблематику виникнення та визначення терміну «публічна дипломатія», слід згадати Е. Галліона, А. Гоффмана, Е. Елліота, М. Гольцмана, Н. Кулла, Дж. Брауна, Г. Скотта-Сміта, К. Росса. І безумовний інтерес серед цих авторів представляє думка автора однієї з перших дефініцій «публічна дипломатія» Е. Галліона, який вважає, що публічна дипломатія забезпечує можливість впливати на формування думки закордонної аудиторії, що сприяє досягненню зовнішньополітичних цілей. Водночас, як буде показано нижче, в сучасній політичній науці ще не склалося єдине поняття «публічна дипломатія», що не дає змоги належним чином застосовувати термінологічні засади наукового дослідження.

Головна мета статті полягає в тому, щоб, на основі вивчення й узагальнення теоретичних джерел і практичних матеріалів, виявити підходи до аналізу можливості впливу

української діаспори на громадську думку приймаючої країни під час війни України з Росією в контексті публічної дипломатії. У рамках зазначеної мети, розглядатимуться теоретичні аспекти публічної дипломатії, будуть окреслені основні аспекти сутності діаспори, виявлені засоби та механізми впливу діаспори, в тому числі й української, на громадську думку, виокремленні певні підходи до оцінки такого впливу.

Методи дослідження. У рамках наукового дослідження використовувались такі загальнонаукові методи, як: історико-теоретичний, що дозволив вивчити специфіку розвитку публічної дипломатії та окремі аспекти функціонування діаспор, а також встановити причинно-наслідкові зв'язки та визначити основні напрямки у цій сфері; порівняльний аналіз використаний при порівнянні діяльності діаспор в різних країнах; методи відбору, узагальнення, синтезу, аналізу та оцінки наукового матеріалу використані при формулюванні висновків про стан впливу діаспори на громадську думку під час війни в Україні.

Результати дослідження. Сучасні міжнародні відносини характеризуються тим, що, крім традиційних дипломатичних інструментів та інституцій, спираються й на нові інструменти. До таких інструментів, в першу чергу, можна віднести публічну дипломатію.

Поняття публічної дипломатії має значну історію. Вважається, що перше застосування цього терміну відноситься до кінця XIX ст., коли тодішній президент США Ф. Пірс використовував його в якості синоніма «ввічливість». На початку XX ст. цим терміном здебільшого позначали нові методи ведення зовнішньої політики. В певній остаточній формі, яка використовується і донині, дефініцію узагальнив декан Школи з міжнародних відносин Університету Тафта (США) Е. Галліон (Висоцький, 2020). Наприкінці XX – початку XXI ст. термін «публічна дипломатія» почав активно застосовуватися у практиці та наукових дослідженнях, а цей інструмент увійшов у практику дипломатичної діяльності більшості країн світу. Однак, і досі в науковому обігу не існує чіткого і стійкого закріплення дефініції.

Найбільш вдалим, з нашої точки зору, є таке визначення поняття «публічна дипломатія», яким зараз користується офіційна українська дипломатія. Публічна дипломатія – це система заходів, за допомогою яких держава комунікує з громадськістю інших держав та впливає на формування суспільної думки населення інших країн для просування своїх національних інтересів і реалізації зовнішньополітичних цілей (Стратегія публічної дипломатії, 2021).

Отже, виходячи з наведеного визначення, можна зазначити, що невід'ємною складовою публічної дипломатії України є співпраця з українською діаспорою в різних країнах світу, оскільки діаспора, з одного боку, є безпосередньою частиною населення певної країни, яка, з другого – завдяки тісним і невід'ємним зв'язкам з Батьківщиною є логічним провідником її інтересів. Хто, як не діаспора, в змозі ефективно та наполегливо здійснювати діяльність, засновану на обміні ідеями, цінностями, традиціями та іншими аспектами культурної ідентичності, з метою зміцнювати відносини між Україною та країнами діаспори, підвищувати соціально-культурну взаємодію, а також просувати національні інтереси акторів міжкультурних зав'язків. Особливо важливою, з нашої точки зору, для України ця діяльність стає зараз, в час важких випробувань – протидії російській агресії в період повномасштабної війни. Це стосується як різних аспектів надання нашій країні різноманітної допомоги: економічної, військової та ін., так і підтримки українських біженців, які змушені тимчасово залишити свої домівки.

«Діаспора» – слово грецького походження, що означає «засівати» або «розсіювати». Термін став самоідентифікацією багатьох різноманітних груп, які мігрували або чий предки мігрували з одного місця в інше або в кілька інших місць.

Належність до діаспори передбачає усвідомлення або емоційну прихильність до загальноприйнятого походження та пов'язаних з ним культурних атрибутів. Таке походження та атрибути можуть підкреслювати етно-лінгвістичні, регіональні, релігійні, національні чи інші особливості. Занепокоєння щодо розвитку батьківщини та тяжкого становища членів спільної діаспори в інших частинах світу походить з цієї свідомості та емоційної прихильності (Vertovec, 2005).

Сьогодні, в умовах війни з Росією, українська діаспора активним способом підтримує Україну. Коротко оглянемо діяльність української діаспори у світі.

Акції на підтримку України відбулися майже на всіх континентах (окрім Африки, принаймні ми поки що не маємо відповідної інформації). У Канаді та США майже всі великі міста підтримали Україну шляхом багатолюдних демонстрацій і мітингів. У політичних колах і канадському суспільстві панує однаковість у необхідності підтримувати Україну. Наприклад, вже 26 лютого 2022 р., влада провінції Квебек наказала SAQ (Квебекській алкогольній компанії) припинити продаж російської алкогольної продукції на знак солідарності з Україною. Одночасно ще 4 провінції Канади заборонили продавати товари з РФ на своїх територіях. Прем'єр-міністр Альберти звернувся до прем'єр-міністра Канади з вимогою негайно заборонити експорт усієї продукції з РФ до всієї Канади. 1 березня уряд Канади заборонив усім суднам і риболовецьким шхунам, що належать РФ, чи зареєстровані там, заходити до своїх внутрішніх вод і портів. 3 березня, Канада вводить додаткові санкції проти енергетичного сектору РФ. Про це заявила міністр закордонних справ Канади М. Жолі. Вони торкнулися 10 ключових осіб із двох важливих компаній енергетичного сектора РФ – «Роснафти» і «Газпрому». Також до списку додані такі чільні російські чиновники, як Д. Медведєв, М. Мішустін, С. Собянін, А. Бєглов. І цей перелік з кожним днем збільшується (Діаспора України, 2022).

Як і завжди, найбільш активними були діаспори Канади і США. У Південній Америці найактивнішими були громади в Бразилії та Аргентині. Австралія продовжувала дуже цікавитися українськими подіями. Велику підтримку надали і країни, які мають власний досвід того, що означають «братерські обійми» Росії. До їхніх акцій до українців долучилося багато громадян у Польщі, Грузії, Литві, Естонії, Чехії та інших країнах. Серед країн ЄС, найбільші та найактивніші заходи відбулися у Франції, Португалії, Великій Британії, Нідерландах та Італії. Численні акції були організовані й у Японії, Південній Кореї.

Важливою особливістю вищезгаданих заходів є безпрецедентна активність українців у всьому світі. У більшості випадків вони добре інтегровані в суспільства своїх країн проживання. Будучи американськими, канадськими чи французькими громадянами, вони показали, що залишаються й українцями.

Наукові публікації, які присвячені проблемам діаспори, майже однаково стверджують, що сила або вагомість події на батьківщині, впливає на спільноти діаспори різними способами (Baser, 2014; DeWind, Segura, 2014; Jimenez, 2014). Значна політична або військова напруга на батьківщині може бути важливою для виклику хвилі етнічної політичної мобілізації в діаспорі, що робить останню політично активнішою. Конфлікти та війни на батьківщині в більшості випадків надають найсильніший вплив на мобілізацію діаспори.

З 1970-х років все більше наукових праць приділяють увагу політичному впливу діаспори на приймаючі країни, особливо щодо зовнішньої політики. Більшість авторів розглядають політичну діяльність діаспор як законне явище ліберальних демократичних держав, яке можна порівняти з політичною активністю інших груп інтересів. Величезна кількість літератури про політичне лобювання діаспори зосереджена на запитанні: за яких умов етнічні актори можуть впливати на політичний процес? Існує ряд припущень, які науковці пропонують для пояснення випадків такого впливу діаспори. Успіх груп діаспори залежить від низки факторів, які можна грубо поділити на структурні та агенційні, найбільш цитованими з яких є наявність лобі, організаційна спроможність, її політична значимість, характер справи, яку просуває діаспора, відсутність конкуруючої лобістської групи з протилежною справою та узгодження інтересів діаспори з інтересами держави. Остання ідея привернула особливу увагу дослідників груп інтересів – Баєр Басер називає це «стратегічною конвергенцією», тоді як Джош ДеВінд і Рената Сегура використали термін «теорія конвергенції / розбіжності». Концепція стратегічної конвергенції припускає, що для просування своєї справи важливо, щоб група інтересів знайшла спільну мову з порядком денним уряду (Baser, 2014; DeWind, Segura, 2014).

Різні групи діаспори, які представляють той самий народ, але живуть у різних частинах світу, можуть мати різний ступінь впливу на зовнішню політику. Отже, як ми можемо виміряти вплив етнічного лобіювання? Питання впливу є темою, яка активно обговорюється в полігології, особливо в літературі про етнічне лобіювання. Вплив може бути «уявним» або реальним. Його можна розглядати як контроль над політичними результатами, які можна спостерігати, такими як законопроекти чи парламентські дебати: «Це означає, що актор вважається впливовим, якщо поведінка призводить до або запобігає змінам у політичних рішеннях чи політичному порядку денному, які є кращими/небажаними для актора» (Haneu, Vanderbush, 1999, pp. 341-361).

Українська діаспора є зрілою спільнотою, що займається різними видами впливу на громадську свідомість приймаючих сторін, яку можна поділити на політичний вплив, спрямований на тих, хто приймає рішення, та соціальний вплив, спрямований на громадську думку. Однак, часто ці два типи впливу діаспори дуже подібні, іноді важко розрізнити, на яку цільову аудиторію діаспори прагнуть впливати або встановити межі між практикою соціальної та політичної складової впливу діаспори.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що вплив української діаспори на громадську думку приймаючих країн на користь України, здебільшого походить від трьох якісно різних типів акторів: великих інституціоналізованих гравців діаспори, окремих підприємців діаспори та політиків діаспори.

До першої категорії, наприклад, відноситься Конгрес Українців Канади (КУК), який є основною організацією української діаспори в цій країні. Вона була створена як головна організація, яка має найбільше представництво українсько-канадського населення. Ця організація, виходячи з її розміру, досвіду, організаційної та фінансової спроможності, має найбільшу здатність працювати в якості офіційного лобіста України.

Етнічна політика багатьох країн, особливо таких, як Канада і США, є ареною для багатьох гравців, які можуть вважати себе зобов'язаними або мотивованими виступати від імені української діаспори чи України. Незважаючи на те, що існування добре інституціоналізованих етнічних організацій є ключем до політичного впливу, особи, які діють поза встановленими каналами, використовують політичну пропаганду, ідентифікують себе як «родичі діаспори», часто також мають вплив на політику в державі.

Окремі етнічні політики – це ті, хто визнає (і часто підкреслює) власне етнічне походження, використовуючи його стратегічно. Їх слід вважати частиною так званого лобі української діаспори. Сучасна література про етнічне лобіювання вказує, що їхня роль у політичному захисті діаспорою інтересів України є важливою (Helboe Pedersen, 2013), і її не слід недооцінювати у випадку її впливу на відстоювання проукраїнських інтересів.

Загалом, роль окремих груп лобістів діаспори або окремих гравців можна узагальнити таким чином:

- інформування уряду приймаючої країни з питань, що стосуються України, через офіційні канали, і створення таким чином сприятливого середовища для роботи Посольства України;
- використання типових масових інструментів (протести, мітинги, петиції) для інформування широкої громадськості з питань, які мають значення для української справи;
- використання власних каналів зв'язку з урядом для незалежного лобіювання обраних напрямків.

Це означає, що гравці діаспори, особливо інституціоналізовані, будучи незалежними від української держави, можуть відігравати більшу роль, ніж просто посередники, наприклад, українсько-канадських інтересів. Слід зазначити, що хоч вплив на громадську думку приймаючих сторін різних груп діаспори може бути надзвичайно ефективним у певних питаннях, ані лобісти діаспори, ані інші окремі неінституціоналізовані гравці не можуть діяти від імені української держави, оскільки певні типи роботи можуть виконуватися лише прямим представником країни, як-то посольство України в конкретній країні. Загалом діаспора не підзвітна представникам України за кордоном, але має здатність

стати масовим захисником. При цьому, вважаємо, що чим більше діяльність діаспори скоординована з представниками України в рамках публічної дипломатії, тим більш дієвою і корисною вона буде для нашої країни.

Реакція більшості розвинених країн світу на ситуацію в Україні призвела до матеріальної підтримки шляхом значної фінансової, гуманітарної та військової допомоги. Одним з напрямків діяльності діаспори є узгодження політичного послання з урядом приймаючої країни. Від початку російська агресія проти України отримала широке висвітлення в медіа та залишається на перших шпальтах численних місцевих і міжнародних інформаційних каналів і досі. Висока вагомість мотивів різноманітних проведених кампаній діаспори не викликає сумнівів і відіграє не останню роль в успіху захисту та просуванню діаспорами інтересів України. По суті, російсько-українська війна символізує все те, що відстоює весь демократичний світ: повагу до територіальної цілісності, демократії та прав людини, які були поставлені на карту в Україні.

З початком російської агресії проти України, діаспора почала приділяти особливу увагу не просто поданню інформації, а тому, як вона відображає події в Україні. Зокрема, проукраїнські лобісти наголошували, що український народ мужньо захищає своє право на свободу, тому справа українського народу є справою вільних народів. Діаспора показала, що важливою свобода і демократія в Україні. Підтримка України посилить вплив демократичних країн як країн, які виступають за демократію, свободу та мир.

Техніки стратегічної комунікації діаспори були не єдиними стратегіями, які використовувалися. Серед них варто відзначити щоденний електронний бюлетень, який містить вичерпну інформацію щодо нових подій в Україні (проект запущений для створення зв'язку між громадою, депутатами та їхніми партіями).

Діаспори все більше здійснюють політичний вплив на приймаючі країни та країни свого походження. Зокрема, групи діаспори мобілізуються кількома різними способами: шляхом надсилання грошових переказів, підтримки українських лобістських груп та поширення інформації. Групи діаспори впливають на внутрішню та зовнішню політику як країни перебування, так і країни відправлення.

Сьогодні діаспори підтримують певний тип технологічного зв'язку з іншими діаспорами, членами своєї групи та з рідною країною. Поява Інтернету, падіння комунізму та глобалізація значною мірою сприяли зростанню ідентифікації етнічної групи. Люди раптово змогли підтримувати міцні зв'язки зі своїми рідними країнами та стверджувати свою нову етнічну ідентичність у приймаючих країнах. Технологічним досягненням приділено певну увагу в дослідженнях щодо мобілізації діаспори, але щодо їх важливості досягнення інформаційно-комунікаційних технологій заслуговують на подальше вивчення.

З моменту спалаху розширеного конфлікту уряд України все більше усвідомлює дивіденди участі української діаспори та застосування м'якої сили на міжнародній арені. Окрім залучення фінансових ресурсів і прямих пожертв (які збираються надзвичайно швидко), члени українських громад за кордоном залучаються до багатьох нефінансових форм впливу діаспори, вносячи свій соціальний, політичний та інтелектуальний капітал. Деякі члени діаспори повернулися до України, щоб взяти зброю на підтримку військових зусиль.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо за доцільне зазначити, що сьогодні складно дати однозначну відповідь на загальні аспекти теорії та тенденції публічної дипломатії через невідпрацьованість термінологічного апарату. Однак, такі приватні аспекти, як форми та інструменти публічної дипломатії України, з нашої точки зору, можна розглядати та класифікувати.

Доцільним при аналізі форм публічної дипломатії є зокрема розуміти таку як співпрацю з діаспорою; розглядати форми на основі як синхронізації з видами, так і на основі інструментарію, який застосовується. Залежно від завдань публічної дипломатії та ситуації, що складається з кожною конкретною діаспорою, і може варіюватися набір інструментів, який застосовується.

Протягом останніх двох десятиліть численні дослідження вивчали механізми та динаміку, за допомогою яких групи діаспори можуть впливати на рідні та приймаючі суспільства. Діаспори пов'язані з низкою транснаціональних заходів / дій, таких як сприяння розвитку, зміцнення торгових відносин і підтримка економічних трансфертів (зокрема, через грошові перекази та позики). Дослідження діаспори також підкреслили її здатність сприяти обміну технологіями та людським капіталом, навчанню та обміну знаннями.

Водночас вважаємо, що українська діаспора показала, що може реально впливати на громадську думку. В сучасній закордонній українській спільноті є чимало науковців, бізнесменів, юристів, маркетологів та інших творчих людей, які могли б допомогти сформулювати і розвинути необхідні аргументи для того, щоб громадська думка приймаючих країн могла зрозуміти і донести своїм урядам те, чому Україна заслужила всебічну підтримку.

На додаток до тих, які розглядалися у цьому дослідженні, предметом подальших досліджень можуть стати й інші важливі теми. Вважаємо, що необхідно звернути увагу на легітимність впливу діаспори на політику приймаючих сторін. Незважаючи на те, що етнічні лобі брали і беруть активну участь у розробці політики багатьох приймаючих країн (в першу чергу США і Канади) протягом десятиліть, їх вплив на формування фактичної політики вивчений недостатньо. Майбутні дослідження мають з'ясувати, чи ефективні лобі діаспор взагалі, оскільки політики стали обережніше ставитися до ідей, які підтримують етнічні лобі. Можливо, у деяких випадках лобі діаспор менш ефективні, ніж неетнічні; слід звернути увагу на питання, які цікавлять як етнічні, так і неетнічні лобі, щоб визначити, яка група досягла більшого ступеня успіху. У світлі нещодавніх міжнародних подій, варто продовжити дослідження того, як найкраще використовувати діаспори для поширення демократії та сприяння розумінню демократичних цінностей у країнах походження і, зокрема, в Україні.

Використані джерела:

1. Baser B. (2014). The Awakening of a Latent Diaspora: The Political Mobilization of First- and Second-Generation Turkish Migrants in Sweden. *Ethnopolitics* 13(4): 355-376.
2. DeWind J., Segura R. (2014). *Diaspora Lobbies and the US Government: Convergence and Divergence in Making Foreign Policy*. New York: Social Science Research Council, New York University Press
3. Haney P., Vanderbush W. (1999). The Role of Ethnic Interest Groups in U.S. Foreign Policy: The Case of the Cuban American National Foundation. *International Studies Quarterly* 43(2): 341-361.
4. Helboe Pedersen H. (2013). Is Measuring Interest Group Influence a Mission Impossible? The Case of Interest Group Influence in the Danish Parliament. *Interest Groups & Advocacy* 2(1): 27-47.
5. Jimenez M. (2014). *Inventive Politicians and Ethnic Ascent in American Politics: The Uphill Elections of Italians and Mexicans to the U.S. Congress*. New York, NY: Routledge.
6. Vertovec S., 2005. *The Political Importance of Diaspora*. URL: The Political Importance of Diasporas (ox.ac.uk)
7. Висоцький О. Ю., (2020). *Публічна дипломатія: конспект лекцій*. Частина I. Дніпро: СПД «Охотнік». 56 с.
8. Діаспора України. Канада, (14.03.2022). URL: <https://lpnu.ua/news/diaspora-ukraini-kanada>
9. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021-2025 роки. URL: [public-diplomacy-strategy.pdf \(mfa.gov.ua\)](https://mfa.gov.ua/public-diplomacy-strategy.pdf)

References:

1. Baser B. (2014). The Awakening of a Latent Diaspora: The Political Mobilization of First- and Second-Generation Turkish Migrants in Sweden. *Ethnopolitics* 13(4): 355-376.
2. DeWind J., Segura R. (2014). *Diaspora Lobbies and the US Government: Convergence and Divergence in Making Foreign Policy*. New York: Social Science Research Council, New York University Press.
3. Haney P., Vanderbush W. (1999). The Role of Ethnic Interest Groups in U.S. Foreign Policy: The Case of the Cuban American National Foundation. *International Studies Quarterly* 43(2): 341-361.
4. Helboe Pedersen H. (2013). Is Measuring Interest Group Influence a Mission Impossible? The Case of Interest Group Influence in the Danish Parliament. *Interest Groups & Advocacy* 2(1): 27-47.
5. Jimenez M. (2014). *Inventive Politicians and Ethnic Ascent in American Politics: The Uphill Elections of Italians and Mexicans to the U.S. Congress*. New York, NY: Routledge.
6. Vertovec S., (2005). *The Political Importance of Diaspora*. Retrieved from https://www.compas.ox.ac.uk/wp-content/uploads/WP-2005-013-Vertovec_Political_Importance_Diasporas.pdf

7. Vysotskyi O. Yu., (2020). Publichna dyplomatiia: konspekt lektsii. Chastyna I . Dnipro: SPD «Okhotnik». 56 s. (Vysotsky O.Y. (2020) *Public diplomacy: a summary of lectures*. Part I. Dnipro: SPD Okhotnik. 56 p. (In Ukr).
8. *Stratehiia publichnoi dyplomatii Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy na 2021-2025 roky (Public diplomacy strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for 2021-2025*. 9 p. (In Ukr).
9. Diaspora Ukraini. Kanada (14.03.2022) (Diaspora to Ukraine. Canada). Retrieved from <https://lpnu.ua/news/diaspora-ukraini-kanada>. (In Ukr).

Anastasiia Tokarska,
*PhD student in International Relations,
Public Communications, and Regional Studies,
Lesia Ukrainka Volyn National University*

The Possibilities of Influence of the Ukrainian Diaspora on Public Opinion During the War

The material presented in this article is focused on international relations, public diplomacy and the activities of the Ukrainian diaspora in the conditions of Ukraine's war with Russia. The main purpose of this study is to analyse the nature and possibilities of the influence of the Ukrainian diaspora on the public opinion of the host countries during military operations, in the context of public diplomacy. The author emphasizes that, in order to achieve the main goals in the realization of their national interests, modern tools of public diplomacy are available to countries, which help: firstly, to overcome negative images of their past, secondly, to spread their values and model and, thirdly, widely communicate their comparative economic and trade advantages for foreign investment. In the conditions of Russian aggression against Ukraine, the fourth and most important is the need to rally Ukrainians abroad to ensure proper influence on the public of their countries in order to ensure the provision of political, military, humanitarian and other assistance to Ukraine in order to counter the said aggression.

The author examines the concept of public diplomacy, the essence of its forms, some features of cooperation with the diaspora. Special attention was paid to the role of the diaspora in promoting a positive image of Ukraine as a state in the conditions of military operations. The Ukrainian diaspora has shown that it can really influence public opinion in almost all countries of the world. There are many scientists, businessmen, lawyers and marketers in the Ukrainian community who could help formulate strong arguments as to why Ukraine deserves the support of the West. Ukrainian diplomacy should have these arguments at hand, and the diaspora should not just implement them, but clearly establish them in the public consciousness of the host countries. This is not a simple goal, for its implementation, in the opinion of the author, first of all, a clear understanding of what the diaspora is in the modern world, how it cooperates within the framework of the public diplomacy system of Ukraine, what tools and methods of influencing the public opinion of the host country are necessary for it available and how to evaluate such activity.

Keywords: *diaspora, public diplomacy, influence, public opinion, war.*

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.12>

УДК 327:339.9(100)

Анна Карнаух,

*кандидатка політичних наук, доцентка, доцентка кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4329-5684>; email: annakarnayh76@gmail.com*

Богдан Вовк,

*студент спеціальності «Політологія»
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1476-2769>; email: 20fjsp.b.vovk@std.npu.edu.ua*

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ

Актуальність теми статті полягає у тому, що останнім часом наша планета все більше під загрозою, ряд глобальних проблем, від яких залежить майбутнє людства і які досі залишаються нерозв'язаними, розширюється. Вони проявляються у всесвітньому масштабі та стосуються усіх міжнародних аспектів. Актуальним є також сутність небезпеки російсько-української війни, яка приносить втрати та багато важких глобальних наслідків, які порушують світовий порядок. Сучасна фаза цієї глобальної війни кинула тотальний виклик глобалізації світу. Військове вторгнення Росії в Україну можна розглядати як кульмінацію обумовленого цивілізаційним вибором конфлікту, яка відбувається на тлі кризових явищ глобального характеру.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей глобальних викликів та проблем, які відбуваються, та осмислення їхньої значимості в сучасному світі. Сюди також входить визначення актуальних загроз і викликів сучасних глобалізаційних процесів та які збитки вони можуть наносити стабільному розвитку всепланетної цивілізації.

***Ключові слова:** глобальні виклики, глобальні загрози, глобальні проблеми, глобальні ризики, світовий порядок, міжнародний тероризм, глобальний вимір війни.*

Вступ. На початку ХХІ ст. на світовій арені відбулися суттєві зміни, які протягом тривалого часу визначатимуть головні напрями розвитку людства. Внаслідок глобальних трансформацій формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси проявляються у вигляді суперечливих тенденцій, постійно виникають нові виклики та загрози міжнародній безпеці. Глобалізація перетворила світ із сукупності окремих, відокремлених держав на глобальну систему зі специфічними моделями влади, ієрархії та взаємовпливу. Перетворення старих структур на загальносвітову цілісність пов'язується насамперед із вирішенням найважливішої проблеми сучасності – забезпеченням керованості й управління глобальними процесами, що серед іншого генерують системні, в тому числі політичні ризики для функціонування національних держав і їх спроможності забезпечувати поступальний розвиток керованих ними соціетальних систем.

Особливістю глобалізаційних викликів і загроз є те, що вони можуть походити зі сфери, що не контролюється окремими державами, а, на відміну від загроз геополітичного типу, формуються позадержавними суб'єктами, які внаслідок глобалізаційних процесів набувають міжнародної ваги та прагнуть впливати на політику окремих держав. Сучасний технологічний, економічний, інформаційний розвиток призвів до появи широкого кола загроз нового типу та підсилив потенційність існуючих загроз, таких як міжнародний тероризм, кібертероризм, розповсюдження ядерної зброї, торгівля людьми і т. д. Це породжує невизначеність міжнародного простору безпеки та підвищує протистояння між міжнародними акторами.

Виникнення багатьох глобальних проблем – це побічний продукт зростання виробництва, а значить, і пов'язаних із ним техніки й науки на певній стадії їх розвитку. В

залежності від сфер життєдіяльності існують різні глобальні проблеми, наприклад, демографічна, продовольча, енергетична, сировинна, екологічна, економічна, політична проблеми, проблеми миру та роззброєння і т. д.

В Україні вже понад десять років триває війна на виснаження, яку розпочала Росія проти нашої державності. Водночас відбуваються глибокі зміни у світі на тлі усвідомлення глобальних проблем безпеки, які постали перед світовою спільнотою. Це і переоцінка цінностей у всіх сферах суспільного життя. Це і виклики воєнного, суспільно-політичного та соціально-економічного характеру, які об'єктивно породжують загрози національній безпеці України.

Мету статті можна окреслити таким чином: зрозуміти сутність та значення таких основних категорій як «глобальні загрози», «глобальні виклики», «глобальні проблеми»; з'ясувати, які найчастіше виникають виклики і загрози у міжнародній спільноті та різновиди глобальних проблем; осмислити ступінь небезпечності повномасштабної російсько-української війни для всього світу; визначити різноманітність та вагомість глобальних проблем, які є перешкодою для нормального розвитку сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні маємо багато наукових досліджень, присвячених розгляду особливостей загроз, проблем і викликів, які виникають у глобалізованому світі. Зокрема, значущі роботи зі зазначеної тематики опублікували такі дослідники, як Т. Гончарова, О. Бруснецова, І. Зозуля, Н. Лубкович, О. Потіха, А. Голіков, Г. Ситник, О. Хаєцька, М. Івашов, С. Сардак та ін. Опираючись на основні категоріальні поняття, про які ми говоримо, можна стверджувати, що в політології поки не сформоване комплексне та загальнотеоретичне визначення деяких понять, які мають нерозривний зв'язок із глобалізацією. Тож можна констатувати, що ця проблема потребує подальшого дослідження саме на рівні теоретичного пізнання.

Методами дослідження є сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких аналіз, синтез, індуктивний і дедуктивний методи, узагальнення, абстрагування, прогнозування. Опираючись на різні аналітичні джерела, такі як статті, матеріали конференцій, вісники, сформовано цілісне уявлення про потенційність глобальних загроз, проблем і викликів у сучасному світі.

Результати та дискусії. Проблеми глобалізації та глобальних викликів сучасного суспільства в аспекті нової невизначеності реальності, нестабільності соціальних процесів висвітлені в роботах вітчизняних фахівців. Особливо це стало характерним для більшості дослідників української академічної школи глобалістики. У колективних публікаціях представників цієї школи О. Білоруса, Д. Лук'яненко, Ю. Мацейка, Ю. Пахомова, О. Зернецької та ін. вперше дається комплексна спроба вирішення проблем глобалістики та глобальних проблем сучасності, зокрема, політичної, економічної, інформаційної, соціальної, екологічної. Сучасне вивчення глобальних ризиків безпосередньо пов'язане з глобалізованим суспільством, при цьому глобалізація як чинник, що інтенсифікує зазначені виклики. Ці аспекти відображені в роботах української дослідниці Є. Тихомирової. Вітчизняні вчені Ю. Пахомов та Ю. Павленко розвивають ідеї викликів у розвитку сучасного суспільства з позиції синергетики.

«Глобальні виклики» – це будь-які глобальні тенденції розвитку чи деградації, що несуть потенціал для серйозних глобальних дій, можуть створити гуманітарні та політичні потреби і змінити оточуюче середовище, в якому міжнародні актори діятимуть найближчими роками, тобто це сукупність соціально-природних проблем, від вирішення яких залежить соціальний прогрес людства і збереження цивілізації. «Глобальні тренди» – це тривалі події, які відбуваються в теперішньому часі та можуть сприяти посиленню глобальних викликів та/або зміні співвідношень між ними (Шевченко, 2017, с. 140-141).

У фахових дослідженнях, присвячених глобалізації, розрізняють глобальні виклики та глобальні загрози. Глобальні виклики позначають світові проблеми загального характеру. Вони є наслідком нових факторів у світовому розвитку, що порушують стабільність

нормального функціонування механізмів відтворення суспільного життя, міжцивілізаційних, міжнародних політичних і економічних відносин у межах існуючого світового порядку.

Поняття «загроза» визначається конкретикою, зі зазначенням безпосереднього джерела. До конкретних військово-політичних і економічних глобальних загроз відносяться тероризм, релігійний екстремізм, етнічна ворожнеча, неконтрольована міграція, незаконна торгівля зброєю та ін. Всі ці загрози на міжнародному рівні визнаються як найбільш актуальні та як такі, що викликають необхідність негайних дій щодо їх усунення (Антиненко, 2020, с. 175). Протягом усієї історії людство відчувало різного роду загрози що зашкоджували здоров'ю, безпеці, добробуту, життю. Але у середині ХХ ст. у зв'язку з розгортанням глобалізаційних процесів почали формуватися й глобальні загрози, які поступово перетворилися на глобальні проблеми та почали загрожувати безпеці суспільства. Одні глобальні загрози є споконвічними і не залежать від волі та дій людей, а інші сформовані внаслідок сучасних процесів розвитку суспільства. Наприклад, глобальна загроза руйнування Землі за рахунок внутрішніх природних сил або позаземного впливу є споконвічною, а загроза руйнації нашої планети внаслідок антропогенного впливу – новою глобальною суспільною загрозою підконтрольною світовій спільноті. Така обставина обумовлює необхідність дослідження шляхів нівелювання впливу небезпечних чинників на суспільство, тому що до традиційно визнаних глобальних суспільних загроз, таких як небезпека руйнації планети, зміна природних умов, погіршення екології, забруднення навколишнього природного середовища, незахищеність людини, неможливість передбачення загрозових явищ і т. д., починають додаватися нові глобальні загрози, сформовані минулими та сучасними поколіннями (Сардак, 2010, с. 2).

Глобальний ризик визначають як подію, що за умови її виникнення, матиме значний негативний вплив на регіони світу та групи країн протягом найближчого десятиріччя (П'янкова, 2015, с. 33).

В останнє десятиріччя міжнародна спільнота зіткнулася з низкою викликів та загроз міжнародному миру та безпеці.

Глобальні проблеми, з одного боку, зумовлюють необхідність спільних зусиль держав для їх розв'язання, а з іншого – нівелюють значущість національних зусиль в міжнародних відносинах і, таким чином, розмивають національний суверенітет. Тому, на перший погляд, здається, що в умовах глобалізації орієнтація на національні держави в питаннях міжнародної взаємодії є шляхом в минуле. Водночас має місце певне ослаблення впливу держав в зовнішньому середовищі, тенденція до зростання пріоритетності інтересів міжнародного співтовариства над національними та більша відкритість національних кордонів і ринків, зокрема для товарів і послуг. Виклики та загрози, які виникають у міжнародному середовищі через трансформації під впливом глобалізації світового порядку, зумовлюють необхідність належного управління міжнародними відносинами.

Світовий порядок – це фіксований спосіб регулювання та стан міжнародних відносин в середовищі, де є і продовжують виникати десятки суверенітетів зі своїми системами цінностей, устремліннями (Ситник, 2023, с. 8). Глобальні проблеми – це всезагальні проблеми, що відзначаються загальнопланетарним за своїми масштабами і значенням характером, пов'язані з життєвими інтересами народів усіх країн, становлять загрозу життю для всього людства і можуть бути вирішені спільними діями всіх країн світу. Серед глобальних проблем найчастіше фігурують проблеми миру та розбродження, екологічна, демографічна, енергетична, сировинна, продовольча, подолання бідності та відсталості, проблема освоєння та використання ресурсів Світового океану, освоєння та використання космосу. Глобальні проблеми є об'єктами дослідження ряду й інших наук: світової економіки, соціології, права, біології, географії, екології, океанології та ін.

Специфіка глобальних проблем полягає в наявності ряду спільних рис:

- кожна з проблем і всі разом принципово важливі для майбутнього людства. Затримка з їх вирішенням становить смертельну загрозу цивілізації або деградацію умов життя і виробничої діяльності на Землі;

- у них проявляється поглиблення й ускладнення світогосподарських зв'язків та інтернаціоналізація інших суспільних процесів на землі; їх розв'язання можливе лише за умови об'єднання зусиль усіх держав і народів. Найзагальнішою причиною загострення глобальних проблем є криза індустріальної цивілізації внаслідок: безсистемної, безконтрольної, безмежної утилізації природних ресурсів; низького рівня технологічної культури виробництва; максимізації, а не оптимізації темпів економічного зростання; домінування технократичного підходу, послаблення антропогенних засад; масштабного впливу людської діяльності на навколишнє середовище й необмеженого втручання людства у біосферу (Гончарова, 2017, с. 232).

Серед найбільш небезпечних зовнішніх викликів і загроз нової епохи різними ученими вирізняються: різка активізація міжнародного тероризму, загальне збільшення його масштабів і розширення географічних рамок; зростання міжнародної злочинності, що охоплює все нові сфери, зокрема незаконний оборот наркотичних засобів і психотропних речовин, кіберзлочинність, контрабанду зброї та радіоактивних матеріалів, торгівлю людьми, боротьбу з піратством і ін. В умовах глобалізації міжнародний тероризм має розглядатися не тільки як загроза окремо взятим державам, а й виклик усьому людству. Це зумовило перелік принципово нових характеристик терору епохи глобалізації найрозвиненіших країн.

Міжнародний тероризм глобального рівня – новий феномен у світовій політичній ситуації. Звичайно, терор як інструмент політичної боротьби має багатотисячлітню історію. Проте зараз вигляд міжнародного тероризму розмитий, і навіть спроби дати його точне визначення серйозно ускладнені. З. Бжезинський навіть висловив побоювання в тому, що тероризм перетворюється на якийсь абстрактний феномен, без жодної мотивації. Не намагаючись дати універсальне визначення міжнародного тероризму, ми цілком можемо сформулювати головну небезпеку, з якою сьогодні стикається світове співтовариство, зокрема й Україна. Мова йде про експансію радикального ісламу, який використовує методи терору для досягнення домінування в масштабах планети (Івашов, 2012, с. 85-86). Явище сучасного міжнародного тероризму виникає як певна реакція прихильників традиції на глобалізаційні виклики й означає посилення фундаменталістських орієнтацій традиційних суспільств. Яскравим свідченням цієї думки є сучасний Іран або поведінка Аль-Каїди (Парахонський, Яворська, Резнікова, 2013, с. 42).

Внаслідок впровадження сучасних інформаційних технологій розвинулись нові форми злочинів, такі як комп'ютерна злочинність і комп'ютерний тероризм. Кібертероризм – це нова форма тероризму, при якій для досягнення своєї мети, терористи використовують комп'ютери, мережі та інші сучасні інформаційні технології. Комп'ютерні злочини мають певну специфіку стосовно механізму здійснення та приховування, характеризуються високим рівнем латентності та низьким рівнем розкриття. Гіпотеза, що сучасні терористи використовують Інтернет в основному як засіб пропаганди, для передачі інформації вже морально застаріла. Арсенал кібертерористів – різноманітні віруси, логічні бомби, троянські програми та інші засоби – все частіше перетворюються на реальну зброю. Починаючи від атаки вірусу Stuxnet на Іран у січні 2009 р., масштаби та збитки від кібератак надзвичайно зросли. Росія, Китай, Північна Корея, Іран, Сполучені Штати та Ізраїль мають потужні можливості для кібер-війни (Мальський, Вовк, Кучик, Байор, 2018, с. 122-123).

Однією із глобальних небезпек є міграція. Основні чинники, які змушують людей покидати свій дім: війна, дискримінація, відсутність роботи або низька заробітна плата, навчання. За даними Звіту з міжнародної міграції, за останні десятиліття у світі спостерігається стійка тенденція до зростання чисельності міжнародних мігрантів. У 2020 р. найбільша частка – 74% за віковою ознакою у структурі міжнародних мігрантів належала працездатним особам віком 20 – 64 роки, 14% – особам молодше 20 років, близько 12 % – старшим 60 років. Із загальної чисельності міжнародних мігрантів 52% були чоловіки, а 48% – жінки. Ці показники свідчать про те, що мігрує в інші країни переважно молоде та працездатне населення, що складає значну загрозу втрати трудового ресурсу для країн-експортерів робочої сили. Департаментом економіки та соціальних питань ООН розроблено

довгостроковий прогноз показників чистої швидкості міграції з 2020 до 2100 р. За прогнозами, у світі буде зберігатися стійка тенденція до зростання міграційних потоків з країн менш розвинутих регіонів світу у країни з високим рівнем доходу (Добровольська, 2021, с. 40).

В епоху глобалізованого світу, пов'язаного інформаційними технологіями і взаємозалежністю країн, та наявності гібридного контексту воєн, загроз і безпеки, серед непрямих загроз можемо вказати:

- надання преференцій одним країнам і нехтування інтересами інших;
- нездатність виокремити наслідки загроз та їхні першопричини;
- готовність пожертвувати інтересами однієї з країн, заради ефемерної безпеки;
- невиконання договорів і домовленостей, в основі яких є/були гарантії безпеки;
- нездатність міжнародних структур покарати винних і викоринити загрози безпеці;
- розбалансування існуючої системи безпеки, колапс безпекових домовленостей;
- сек'юритизація міжнародних відносин, яка дає змогу застосовувати радикальні безпрецедентні заходи «для забезпечення безпеки» (Федина, 2017, с. 127).

Існує дуже багато класифікацій глобальних проблем сучасності. Однією з найбільш популярних є запропонована норвезьким соціологом Й. Галтунгом, котрий визначив чотири критичні ситуації, з якими зіткнулося людство у другій половині ХХ ст.:

- 1) криза насильства і загроза насильства, що тепер проявляється у загрозі міжнародного тероризму;
- 2) криза зuboжіння та загроза бідності;
- 3) криза відторгнення окремих осіб та соціальних груп і загроза загального придушення прав людини;
- 4) криза навколишнього середовища і загроза локального порушення екологічного балансу.

Більш традиційною є класифікація, запропонована польським політологом А. Боднаром, який виокремлює:

- 1) ядерну загрозу знищення цивілізації;
- 2) проблему вичерпання природних ресурсів, зокрема енергетичних;
- 3) екологічні проблеми;
- 4) продовольчу проблему, тобто проблему забезпечення продовольством населення Землі, яке постійно зростає;
- 5) демографічну проблему, тобто проблему відтворення та міграції населення, формування його освітнього потенціалу, працевлаштування;
- 6) проблему охорони здоров'я;
- 7) проблему використання космосу в мирних цілях (Вегеш, 2008, с. 337-338).

Глобальний вимір війни – це поняття, яке використовується для опису міжнародних конфліктів, що мають широке географічне охоплення та значну взаємодію між країнами та регіонами світу, а також можливості впливу війни на всю планету і населення загалом, а не тільки на певні території чи національні групи.

Зважаючи на сучасні геополітичні та технологічні реалії, глобальний вимір російсько-української війни може мати різноманітні форми та прояви. Однією з таких форм є економічна війна, коли країни використовують економічний тиск на інші країни, такі як санкції, щоб досягти своїх політичних цілей. Це може мати серйозні наслідки для економіки та населення країн, які зазнають економічного тиску. В такій формі як кібервійна, країни або хакерські групи використовують комп'ютерні технології для атак на інфраструктуру, системи комунікації та інші об'єкти в інших країнах. Також можлива гібридна війна, яка охоплює елементи кібервійни, пропаганду та інформаційну війну, спрямовані на дестабілізацію суспільства та зміну політичного курсу країни.

Наступна форма – це конвенційна війна, в якій використовується звичайна зброя та техніка, така як танки, авіація, артилерія, зброя піхоти та інші засоби. Ця форма війни може бути дуже смертоносною та має серйозні наслідки для населення та інфраструктури країн.

Нарешті, ядерна війна, коли країни використовують ядерну зброю. Це може призвести до глобального наслідку для всього світу, масове знищення населення та радіоактивне забруднення навколишнього середовища.

Глобальний вимір війни для України полягає в тому, що конфлікт вже став причиною міжнародної ескалації та наслідків для всього світу. Росія, як велика держава з потужною армією та ядерною зброєю, розв'язала війну, і будь-який конфлікт з нею може мати серйозні наслідки для міжнародної безпеки (Зозуля, 2023, с. 55-56).

Гуманітарна катастрофа в Україні – це частина російської воєнної стратегії, спрямована на те, щоб схилити Україну до капітуляції. Кількість біженців, які виїхали з України від початку повномасштабного російського вторгнення станом на 28 квітня 2022 р. становить 5429739 осіб. Найбільше українців виїхало до Польщі (2,9 млн.), Румунії (774094), Угорщині (489754), Молдові (433214) та Словаччині (354329) осіб (Бруснецова, 2022, с. 843). Переважна більшість з цих людей водночас втратила роботу та засоби до існування, що є складною соціальною проблемою. Враховуючи наявну міграційну тенденцію, а також зниження рівня народжуваності та збільшення темпів еміграції населення ще в передвоєнні роки, відмічасмо, що частка пенсіонерів у найближчому майбутньому може стати більшою за частку працездатного населення. В довгостроковому вимірі наша економіка потребуватиме додаткової робочої сили, в тому числі й з-за кордону.

Глобальна загроза для людства в наслідок вторгнення Росії – це безпосередньо ядерний тероризм та шантаж всіх країни світу. Російські окупанти відразу з початком вторгнення в Україну поставили світ на межу нової ядерної катастрофи. Вони захопили атомні об'єкти, чітко знаючи, що будь-який постріл або технологічний збій можуть призвести до мільйонів жертв. Міжнародні наглядові органи, зокрема МАГАТЕ, нічим не зарадили, щоб зупинити ядерний тероризм Росії.

З початком активної фази війни Росії проти України в 2022 р., мінімізація або відмова від імпорту енергоресурсів з РФ стали визначним чинником безпеки для Європи і світу. Сьогодні існують три основні шляхи, якими можна позбутися від енергетичної залежності:

- диверсифікація поставок енергоресурсів і сировинних товарів;
- енергоефективність;
- розвиток внутрішнього потенціалу відновлюваних джерел енергії.

ЄС імпортує 90% споживаного природного газу. А частка РФ в імпорті газу до Євросоюзу становить 45%. Країна-агресор також постачає до ЄС 25% нафти, 45% вугілля та 20% урану. У 2021 р. витрати ЄС на російські енергоносії склали 99 млрд євро. Протягом місяця від початку війни, попри заклики окремих держав застосувати жорсткі санкції, країни ЄС додатково витратили понад 18 млрд євро на закупівлю енергоносіїв в РФ (Бруснецова, 2022, с. 843-845).

На території України зараз працюють чотири атомні електростанції: Рівненська, Хмельницька, Південно-Українська, Запорізька, – всього 12 атомних блоків. Додатково на території Чорнобильської АЕС розташовані сховища ядерних відходів. Стан цих об'єктів у зв'язку з війною невідомий. Ведення будь-яких бойових дій біля атомних електростанцій становить пряму загрозу їхньому можливому знищенню та поширенню радіоактивного забруднення, включаючи транскордонне. Також в Україні розміщено 465 хвостових та осадових сховищ. Це об'єкти підвищеної небезпеки, що зберігають 6 млрд. тон відходів, частина з яких високотоксичні речовини (Лубкович та Потіха, 2022, с. 83-84). У разі знищення захисту, частина об'єктів може стати джерелами транскордонного забруднення. З їх руйнуванням – ліквідація аварії неможлива. Особливе занепокоєння також викликають підприємства хімічного фенолу й сховища відходів із високим його вмістом. Ефект доміно може бути створено через вибухи (послідовне знищення прилеглих небезпечних об'єктів). У небезпеці перебувають й металургійні підприємства. Близько Дністра розташовані сховища відходів із залишками сірчаної руди. Це пряма небезпека не лише для України. Все це вказує на пряме порушення українського екологічного законодавства, прав людини, ядерної безпеки та миру в усьому світі.

Отже, сьогодні в умовах повномасштабної війни РФ на території України відбувається порушення рельєфу, руйнування ґрунту, забруднення й отруєння повітря та води, знищення рослинного і тваринного світу. Війна в Україні – це катастрофа для цілого континенту. Масові руйнування української екосистеми російськими окупантами, наслідки яких ми зможемо оцінити лише з часом, призведуть й до нанесення шкоди природі інших країн, нашим близьким і далеким сусідам протягом багатьох років. Об'єктивна оцінка рівня екологічної ситуації нині є неможливою у тих областях, де ведуться активні бойові дії, тому важко спрогнозувати шляхи її можливого виправлення (Лубкович та Потіха, 2022, с. 84).

Важливою загрозою для економічного сектору діяльності України є дефіцит коштів на фінансування відновлення та відбудови зруйнованої інфраструктури України під час війни. За даними прем'єр-міністра України, які він озвучив на Міжнародному економічному форумі (Київ, 2023 рік), дефіцит бюджету у 2023 році (січень – жовтень) склав 20% (Брайковська, 2023, с. 66). Проблеми дефіциту бюджету як в період військових дій, так і в післявоєнний період, можуть бути вирішені лише при допомозі наших країн-партнерів, основними з яких є США, Велика Британія, країни ЄС, а також і інших більше 50 країн і міжнародних організацій, які є донорами України. Вступ України до ЄС і НАТО практично усуне проблему дефіциту коштів, до цього часу потрібно й українцям суттєво покращити економіку країни для забезпечення профіциту коштів бюджету у післявоєнний період.

Серед найбільш вагомих загроз за їх впливом на економіку країни та галузі господарювання у післявоєнний період може бути дефіцит робочої сили у зв'язку з втратами на війні, виїздом біженців за кордон, переводом значної кількості підприємств і, відповідно, працівників за кордон. Згідно з дослідженнями Центру економічної стратегії (ЦЕС) разом з партнерами європейських організацій, на жовтень 2023 р. від 5,6 млн до 6,7 млн українців залишається за кордоном. В Україну можуть не повернутися до 3,3 млн біженців. За розрахунками – це може знизити на 7% ВВП України щорічно. Сьогодні у Німеччині перебувають приблизно 1,2 млн біженців, Польщі – близько 1 млн, Чехії – 340 тис, Іспанії – 180 тис, Італії, Болгарії – по 160 тис, США – 280 тис, Канаді – 235 тис. Майже половина біженців – діти. Це привело до скорочення робочого капіталу України на 22% (Брайковська, 2023, с. 66-67).

До основних глобальних проблем також ще можна додати проблему голоду, забезпечення екологічної стабільності, соціальні проблеми та економічні проблеми, політичні проблеми, деградацію земель, проблеми подолання відсталості країн, що розвиваються і т. ін. (Хаєцька, 2024, с. 318).

У наш час наслідки відносного й абсолютного зростання населення світу одержали таку актуальність, що отримали статус глобальної проблеми. Саме народонаселення розглядається багатьма фахівцями як один з головних факторів, який не тільки перешкоджає задоволенню матеріальних потреб, але й загрожує самому виживанню цивілізації. До причин різкого підвищення чисельності населення у країнах, що розвиваються, фахівці відносять: ранні шлюби (наприклад, згідно із законодавством Ірану, чоловікам дозволяється вступати до шлюбу з 9 років, жінкам – з 12); вплив релігії; традиції до створення багатодітних сімей; заборона абортів. Згідно з міжнародною статистикою, зараз щорічно народжується приблизно 130 млн чол., а помирає – 50 млн чол. Отже, абсолютний природний приріст дорівнює 80 млн чол. При збереженні таких темпів через 2 століття вся поверхня суші планети може бути заселена з щільністю – 1 чол. на 1 кв. м. (Голіков, 2016, с. 9-10).

За прогнозами вчених, уже до 2025 р. чисельність населення досягне 8,3 млрд чол., а у 2050 р. – 9,2 млрд чол. (Голіков, 2016, с. 10). Скільки людей може прогодувати Земля? Є багато думок з цього питання, від найпесимістичніших (1 млрд і менше) до дуже оптимістичних (25 млрд чол.). За різними методиками розрахунків, що використовувалися окремими вченими Римського клубу, максимальна чисельність населення, яку може витримати Земля, – 9-12 млрд чол. Але член цього клубу, академік С. Капіца, вважає, що «при розумних припущеннях Земля може підтримувати протягом тривалого часу до 15-25 млрд людей» (Голіков, 2016, с. 10).

Економічне зростання планети в найближчі 20 років не перевищить 2–3% ВВП на рік. Середні темпи росту найбільших країн Євразії прогноуються на рівні 1,5–2%, Китаю – 3,5%. Для відсталіх країн така швидкість означає пастку бідності. Китай та Індія на відміну від України встигли зробити економічний ривок у попередні десятиліття, тому ВВП на душу китаїця через 30 років становитиме 79 тис. дол. США – лише в два рази менше середнього доходу американця. Україна, маючи мізерний стартовий рівень за середніх темпів зростання, залишиться далеко позаду азійських країн (Алексеева, 2017, с. 36-37).

Саме багаті країни інвестують великі суми в наукові дослідження й розробки, які роблять їх основними двигунами технічного прогресу. У грошовому вираженні лідерами за паритетом купівельної спроможності є США та Китай – 480 та 371 млрд. дол. США на рік відповідно проти 2,5 млрд. дол. США в Україні (Алексеева, 2017, с. 37).

Аналіз наявних тенденцій у характері споживання продуктів харчування і води на душу населення показує прогнозовані масштаби продовольчої проблеми протягом наступних двох десятиліть. За оцінками експертів, попит на продукти харчування до 2030 р. повинен збільшитися більше ніж на 35%, а майже половина населення світу житиме в областях із гострим дефіцитом води (Алексеева, 2017, с. 37). Накопичення таких проблем містить суттєві загрози для глобального розвитку та існування людства.

Серед ресурсозберігаючих технологій слід звернути особливу увагу на сонячну енергію. Маючи істотну здатність до зростання, вона може зруйнувати глобальне енергетичне навколишнє середовище, якщо досягне конкурентоспроможної вартості з електрикою, виробленою з інших джерел енергії (Алексеева, 2017, с. 37).

Зважаючи на російсько-українську війну, можна припустити, що ХХІ ст. може виявитись більш ядерним. Війна показує серйозні проблеми в системах глобальної та регіональної безпеки. Ядерна зброя розповсюджується по світу та несе загрозу суверенітету країн. Світова система безпеки не може контролювати ядерну зброю та атомну енергію, тому варто запровадити нову конфігурацію світової безпеки, яка контролюватиме їх свігове використання.

Актуальною глобальною проблемою є і екологічна безпека, яка в умовах глобалізації, диспропорцій в економічному та ресурсному потенціалі країн, зростанні чисельності та міграції населення посилюють загрозу людству в довгостроковій перспективі та призводить до негативних наслідків: глобальних змін клімату, руйнування озонового шару атмосфери, забруднення Світового океану, зміні чисельності населення, розповсюдження ядерної, хімічної, біологічної, космічної, екологічної зброї, зростання обсягів споживання ресурсного й енергетичного забезпечення (Хаєцька, 2024, с. 320).

До міжнародних екологічних проблем належать процеси трансграничного забруднення навколишнього природного середовища внаслідок випадання кислотних дощів, використання міжнародних водойм, зокрема рік, басейни яких охоплюють території декількох держав, і, нарешті, такі глобальні екологічні проблеми, як захист озонового шару Землі або глобальне потеплення клімату. Перелічені глобальні екологічні проблеми привертають велику увагу в науці, політиці й суспільстві, що зумовлює необхідність формування передумов у гарантуванні екологічної безпеки держав світу, враховуючи пріоритетність глобальної екологічної політики.

Глобалізація є об'єктивним історичним процесом інтеграції людства та зорієнтована на отримання прибутків, максимальних прибутків і мультиприбутків. Подібна пріоритетність глобалізації світу призвела до екологічної кризи, яка наближається до екологічної катастрофи, що засвідчують природні катаклізми в усіх регіонах світу. Існуючі негативні тенденції перебувають запровадження заходів на рівні кожної держави і регіону з метою нівелювання екологічних загроз і збереження довкілля, гарантування національної безпеки (Студентський науковий вісник, с. 4-5).

Явище торгівлі людьми пов'язане з інтересами усіх регіонів, держав і народів. Сьогодні воно набирає щораз більших масштабів і щораз ганебніших і жахливіших форм. Торговля людьми є проблемою об'єктивного характеру, яка виникла та розвивається на матеріальній

основі. Головними чинниками її виникнення є економічні, як у країнах походження, так і в країнах призначення та транзиту. Зокрема, це: катастрофічна бідність та безробіття, відсутність перспективи подальшого сталого економічного розвитку (у країнах походження); великі темпи розвитку економіки, постійно зростаючий попит на дешеву робочу силу; великі прибутки, які отримують організовані злочинні угруповання від торгівлі людьми, що в деяких країнах граничить з рівнем ВВП (у країнах призначення); глобалізація економіки та прибутки від організації протизаконною діяльністю (в країнах транзиту); корупція в органах влади, розвиток окремих видів індустрії, зокрема, туризму (в трьох групах країн). Причини появи таких проблем пов'язані з загальними тенденціями розвитку НТП, світового господарства, виробничих сил та ін. В основі формування проблеми торгівлі людьми знаходяться протиріччя глобальних масштабів у різних сферах суспільного життя. Торгівля людьми, в свою чергу, спричинює ще більше загострення проблем у деяких сферах та глобальні проблеми загалом. На сучасному етапі протидія торгівлі людьми відбувається на всіх рівнях – від центрального (державного) до глобального на рівні міжнародних організацій. Зокрема, основними міжнародними організаціями, які протидіють поширенню явища, є: ООН, МОП, Міжнародний кримінальний суд, Рада Європи, ОБСЄ, ЄС (Краєвська та Базів, 2012, с. 114-115).

Висновки. Незважаючи на те, що між основними поняттями, які розглядаються в роботі, пробігають можливі концептуальні злиття, важливим є їхнє розрізнення. Глобальні виклики – це явища, які містять потенційну небезпеку для світу, на які потрібно реагувати, вони є взаєморозуміючими до глобальних загроз, які трактуються як такі, що несуть за собою руйнування частини або й всього людства. Глобальні проблеми – це ті, які є всезагальними та вирішення яких залежить від самого розвитку загальнолюдської цивілізації, тобто вони породжують певні завдання, які є можливими до виконання в залежності від зусиль суб'єктів глобалізації та витрачення ресурсів. До того ж глобальні проблеми можуть створювати глобальні загрози.

Основними викликами і загрозами, які виникають в сучасному міжнародному середовищі, є міжнародний тероризм, кібертероризм, зростання міжнародної злочинності, боротьба з піратством, торгівля людьми і т. д.

Важливий висновок широкомасштабної російсько-української війни полягає в тому, що сучасний світ стрімко змінюється і через глобальний вимір цієї війни він став зовсім не схожий на той, до якого усі звикли раніше. Війна задемонструвала послаблення звичних основ міжнародного порядку, наростання хаосу, безпорядків у ситуації загострення ризиків і загроз. Російсько-українська війна в ряду з іншими глобальними проблемами такими як демографічні, що пов'язані з вибуховим приростом населення, технологічні (пов'язані з інвестуванням великих сум в науково-технічний прогрес), екологічні (зміна клімату, забруднення Світового океану та навколишнього середовища) і т. д. Глобальні проблеми, виклики та загрози є явищами багатогранними, які пронизують аспекти всіх сфер життя, тому це є широким полем для подальших досліджень, особливо у контексті подальшого розгляду подій російсько-української війни.

Використані джерела:

1. Гончарова, Т. О. (2017). Економічні аспекти глобальних проблем та їх вплив на економічний розвиток України. Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності. Харків. С. 231–234. https://univd.edu.ua/general-publishing/konf/17_05_2017/pdf/123.pdf
2. Бруснецова, О. А. (2022). Глобальні виклики російсько-української війни. С. 840–847. http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6322/13357-1?in_line=1
3. Зозуля, І. В. (2023) Глобальний, регіональний та національний виміри російсько-української війни. Форум Права. № 1 (74). С. 52–67. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3f045822-13c0-4497-b019-33ec9b68512e/content>
4. Лубкович, Н. З., Потіха, О. Б. (2022). Загроза техногенної катастрофи в умовах російсько-української війни. II Міжнародна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки». С. 82–84. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37895/2/MCTD_2022_Potikha_O-Threat_of_technogenic_disaster_82-84.pdf

5. Антиненко, І. В. (2020). Загрози і виклики сучасних глобалізаційних процесів для національних держав: до проблеми державного управління політичними ризиками. Актуальні проблеми державного управління. № 1 (57). С. 174–180. [file:///C:/Users/Asus/Downloads/20338-Article%20Text-37074-1-10-20220930%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/20338-Article%20Text-37074-1-10-20220930%20(3).pdf)
6. Голяков, А. П. (2016). Глобальна демографічна проблема сучасності: стан та перспективи. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. С. 8–12. [file:///C:/Users/Asus/Downloads/6573-Article%20Text-13251-1-10-20161025%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/6573-Article%20Text-13251-1-10-20161025%20(1).pdf)
7. Алексеева, Т. І. (2017). Аналіз впливу глобальних проблем людства на економіку країн в умовах глобалізації. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Вип. 13. С. 35–42. https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/7.pdf
8. Ситник, Г. П. (2023). Воєнно-політичні конфлікти та міжнародна безпека: курс лекцій. К: ТОВ «САК ЛТД». 92 с. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/336/files/f1eb24e2-deff-4a31-ad06-9848419f8d2c.pdf>
9. Хаєцька, О. П. (2024). Проблеми та перспективи глобалізації, глобальні проблеми людства. Економічний простір. № 189. С. 316–322. <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1430/1376>
10. Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 листопада 2023 року). Київ: ДУІТ, ХНУРЕ, МНТУ. 821 с. https://files.duit.edu.ua/uploads/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82/3_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%90/conferences/international-scientific-and-practical-conferences/hybrid-threats-23-11-2023.pdf
11. Студентський науковий вісник. Випуск 2 (19). Частина 2. Економічні науки. Миколаїв, 2019. 254 с. https://www.mnau.edu.ua/files/nauk_rob/studentresearchjournal165.pdf
12. Пянкова, О. В. (2015). Глобальні ризики: вплив на економіку України. Проблеми економіки підприємств в сучасних умовах: матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 травня 2015 р.: тези доп. К.: НУХТ. С. 33–35. <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bcfaac29-23c5-430a-9556-c2efcaf6aa05/content>
13. Політологія: Підручник / За ред. М. М. Вергеса. К.: Знання, 2008. 556 с. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33791/1/02081264_osnovi_politologiji.pdf
14. Івашов, М. Ф. (2012). Виклики і загрози епохи глобалізації. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Т. 186. Вип. 174. С. 84–88. file:///C:/Users/Asus/Downloads/Npchdu_2012_186_174_18.pdf
15. Сардак, С. Е. (2010). Сучасні глобальні загрози та економічний розвиток. Бізнес інформ. № 11. С. 84–86. <https://philarchive.org/archive/SAR-106>
16. Шевченко, О. (2017). Глобальні виклики сучасності: проблема класифікації та пріоритетизації. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. № 1. С. 137–153. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/47/39>
17. Краєвська, О., Базів, Н. (2012). Торгівля людьми як глобальна проблема сучасності. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. Вип. 31. С. 111–117. https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/VLNU_Mv_2012_31_15.pdf
18. Добровольська, П. А. (2021). Прояви глобальних небезпек світу. С. 40–43. <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10249/1/40-43.pdf>
19. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України (2013). Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. А. Резнікова; За заг. ред. К. А. Кононенка. К.: НІСД. 64 с. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-06/0626ks_dop.pdf
20. Федина, С. (2017). Виклики безпеці у сучасних міжнародних відносинах. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. Вип. 42. С. 123–130. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/download/7715/7701>
21. Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози. (2018). Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 22–23 березня 2018 р. Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 187 с. https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Conf_-22-03-18.pdf

References:

1. Goncharova, T. O. (2017) Ekonomichni aspekty hlobalnykh problem ta ich vplyv na ekonomichnyi rozvytok Ukrainy [Economic aspects of global problems and their influence on the economic development of Ukraine]. Aktualni problemy sushasnoi nauky i pravoohoronnoi diyalnosti. Harkiv. S. 231–234. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2017/pdf/123.pdf [in Ukrainian].
2. Brusnietsova, O. A. (2022) Hlobalni vyklyky rosiysko-ukrainskoi viiny [Global challenges of the Russian-Ukrainian war]. S. 840–847. <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6322/13357-1?inline=1> [in Ukrainian].
3. Zozulia, I. V. (2023) Hlobalnyi, rehionalnyi ta natsionalnyi vymiry rosiysko-ukrainskoi viiny [Global, regional and national dimensions of the Russian-Ukrainian war]. Forum Prava. № 1 (74). S. 52–67. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3f045822-13c0-4497-b019-33ec9b68512e/content> [in Ukrainian].
4. Lubkovich, N. Z., Potikha O. B. (2022) Zahroza technohennoi katastrofy v umovach rosiysko-ukrainskoi viiny [The threat of man-made catastrophe in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. II Mizhnarodna naukova

konferentsia «Voyenni konflikty ta technohenni katastrofy: istorychni ta psycholohichni naslidky». S. 82–84. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/37895/2/MCTD_2022_Potikha_O-Threat_of_technogenic_disaster_82-84.pdf [in Ukrainian].

5. Antyenko, I. V. (2020) Zahrozy i vyklyky suchasnykh hlobalizatsiynykh protsesiv dlya natsionalnykh derzhav: do problemy derzhavnoho upravlinnia politychnyvy ryzykamy [Threats and challenges of modern globalization processes for national states: to the problem of state management of political risks]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia. № 1 (57). S. 174–180. [file:///C:/Users/Asus/Downloads/20338-Article%20Text-37074-1-10-20220930%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/20338-Article%20Text-37074-1-10-20220930%20(3).pdf) [in Ukrainian].

6. Holikov, A. P. (2016) Hlobalna demografichna problema suchasnosti stan i perspektyvy [The global demographic problem of today: state and prospects]. Visnyk HNU im. V. N. Karazina. S. 8–12. [file:///C:/Users/Asus/Downloads/6573-Article%20Text-13251-1-10-20161025%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Asus/Downloads/6573-Article%20Text-13251-1-10-20161025%20(1).pdf) [in Ukrainian].

7. Alekseyeva, T. I. (2017) Analys vplyvu hlobalnykh problem liudstva na ekonomiku krain v umovakh hlobalizatsii [Analysis of the impact of global problems of humanity on the economy of countries in the conditions of globalization]. Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny. Vyp. 13. S. 35–42. https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/7.pdf [in Ukrainian].

8. Sytnyk, H. P. (2023) Voyenno-politychni konflikty ta mizhnarodna bezpeka kurs leksiy [Military and political conflicts and international security: a course of lectures]. K: TOV «SAK Ltd.» 92 s. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/336/files/f1eb24e2-deff-4a31-ad06-9848419f8d2c.pdf> [in Ukrainian].

9. Khayetska, O. P. (2024) Problemy ta perspektyvy hlobalizatsii, hlobalni problemy liudstva [Problems and prospects of globalization, global problems of humanity]. Economichniy prostir. № 189. S. 316–322. <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1430/1376> [in Ukrainian].

10. Upravlinnia ta administruvannya v umovakh protydii hibrydnym zahrozam natsionalnyy bezpetsi [Management and administration in the conditions of countering hybrid threats to national security]; Materialy IV Mszhnarodnoi naukoivo-praktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 22 lystopada 2023 r. Kyiv: DUIT, KHNURE, MNTU. 821 s. https://files.duit.edu.ua/uploads/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82/3_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%90/conferences/international-scientific-and-practical-conferences/hybrid-threats-23-11-2023.pdf [in Ukrainian].

11. Studentskyi naukovyi visnyk [Student scientific bulletin]. Vypusk 2 (19). Chastyna 2. Economichni nauky. Mykolaiv, 2019. 254 s. https://www.mnau.edu.ua/files/nauk_rob/studentresearchjournal165.pdf [in Ukrainian].

12. Piankova, O. V. (2015) Hlobalni ryzyky: vplyv na ekonomiku Ukrainy [Global risks: impact on the economy of Ukraine]. Problemy ekonomiky pidpriemstv v suchasnykh umovakh: materialy XI Mizhnar. nauk.-prakt. konf, 21-22 travnia 2015 r.: tezy dop. K.: NUCHT. S. 33–35. <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bcfaac29-23c5-430a-9556-c2efcaf6aa05/content> [in Ukrainian].

13. Politologia: Pidruchnyk [Political Science: Textbook] / Za red. M. M. Vehesha. K.: Znannia, 2008. 556 s. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33791/1/02081264_osnovi_politologii.pdf [in Ukrainian].

14. Ivashov, M. F. (2012) Vykyky i zahrozy epochy hlobalizatsii [Challenges and threats of the era of globalization]. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademii». T. 186. Vyp. 174. S. 84–88. file:///C:/Users/Asus/Downloads/Npchdu_2012_186_174_18.pdf [in Ukrainian].

15. Sardak, S. E. (2010) Suchasni hlobalni zahrozy ta ekonomichniy rozvytok [Modern global threats and economic development]. Biznes inform. № 11. S. 84–86. <https://philarchive.org/archive/SAR-106> [in Ukrainian].

16. Shevchenko, O. (2017) Hlobalni vykyky suchasnosti: problema klasyfikatsii ta prioryteztatsii [Global challenges of modernity: the problem of classification and prioritization]. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. № 1. S. 137–153. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/47/39> [in Ukrainian].

17. Kraievskaya, O., Baziv N. (2012) Torhivlia liudmy iak hlobalna problema suchasnosti [Human trafficking as a global problem of our time]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 31. S. 111–117. https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/VLNU_Mv_2012_31_15.pdf [in Ukrainian].

18. Dobrovol'ska P. A. (2021) Proiavy hlobalnykh nebezpek svitu [Manifestations of global dangers to the world]. S. 40–43. <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10249/1/40-43.pdf> [in Ukrainian].

19. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України [International security environment: challenges and threats to Ukraine's national security] / В. О. Parakhonskyi, Н. М. Yavorska, О. А. Reznikova; За zah. red. К. А. Kononenko. K.: NISD, 2013. 64 s. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-06/0626ks_dop.pdf [in Ukrainian].

20. Fedyna, S. (2017) Vykyky bezpetsi u suchasnykh mizhnarodnykh vidnosynakh [Security challenges in modern international relations]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 42. S. 123-130. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/download/7715/7701> [in Ukrainian].

21. Transformacia mizhnarodnoi bezpeky: suchasni vykyky ta zahrozy [Transformation of international security: contemporary challenges and threats]. Materialy mizhnarodnoi naukoivoi konferentsii. Lviv, 22-23 bereznia 2018 r. Uporiadnyky: M. Malskyi, R. Vovk, O. Kuchyk, P. Bayor. Lviv: Fakultet mizhnarodnykh vidnosyn LNU imeni Ivana Franka, 2018. 187 s. https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/Conf_-22-03-18.pdf [in Ukrainian].

Anna Karnaukh,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Political Sciences of the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Bohdan Vovk,

student of the Political Science major at the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Globalization Challenges And Global Problems Of The Modern World

The relevance of the topic of the article lies in the fact that recently our planet is increasingly under threat, a number of global problems on which the future of humanity depends and which still remain unsolved is expanding. They manifest themselves on a global scale and concern all international aspects. The essence of the danger of the Russian-Ukrainian war, which entails losses and many serious global consequences that violate the world order, is also relevant within the framework of this topic. The modern phase of this global war has thrown a total challenge to the modern globalization of the world. Russia's military invasion of Ukraine can be seen as the culmination of a conflict caused by a civilizational choice, which is taking place against the background of crisis phenomena of a global nature.

The purpose of the article is to clarify the features of global challenges and problems, how they flow under globalization processes and to understand their significance in the modern world. This also includes the determination of current threats and challenges of modern globalization processes and what damage they can cause to the stable development of a global civilization.

Keywords: global challenges, global threats, global problems, global risks, world order, international terrorism, the global dimension of war.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.13>

УДК 32:339.92 (474)

Тарас Захаров,

аспірант кафедри політичних наук, Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

ORCID: 0009-0006-8522-0310 ; email: Zakharovt@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД БАЛТІЙСЬКИХ КРАЇН

У статті аналізуються особливості інтеграційних процесів Литви, Латвії та Естонії до Європейського Союзу, а також можливість використання їхнього досвіду в євроінтеграційних процесах України, які сьогодні є особливо актуальними в контексті військової агресії Російської Федерації. Досліджується вплив розширення Європейського Союзу на схід після розпаду Радянського Союзу на економічну та міграційну політику балтійських країн, оцінюється спроможність економічних інституцій до подолання наслідків фінансово-економічних криз. Висвітлюються виклики державності в процесі посткомуністичної трансформації країн Балтії на початку ХХ ст., а також розглядаються сучасні тенденції та перспективи економічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом з використанням сучасних методів оцінки. Динамічний євроінтеграційний шлях України актуалізував пошук оптимальної «некласичної» моделі приєднання до Європейського Союзу з дотриманням розумних часових рамок. Показано, що модель поетапного приєднання є найбільш цілісно-узгодженою та логічно-структурованою концепцією, яка може забезпечити передбачуваний прогрес на шляху до членства в Європейському Союзі. Доведено на прикладі країн Балтії, що членство в Європейському Союзі стимулює модернізацію та економічний розвиток, що відтак веде до поліпшення рівня життя суспільства. Двадцятирічне членство балтійських країн в Європейському Союзі свідчить про успішні трансформаційні процеси, що дозволить і Україні врахувати поточні економічні виклики в контексті розвитку економічної її політики в умовах російської військової агресії.

Ключові слова: інтеграційні процеси, Європейський Союз, економічна політика, країни Балтії, військова агресія.

Вступ. Сучасний світовий порядок базується на зростанні значення інтеграційних процесів в економічній політиці держав. В Україні, як європейській державі з тисячолітньою історією взаємних політичних, економічних і соціальних зв'язків із країнами Заходу, вже більш як три десятиліття одним із важливих факторів економічної політики є євроінтеграційні процеси. Проте лише крайньому десятиріччю, після Революції Гідності, притаманні конкретні кроки щодо розбудови інтеграційної співпраці України з

Європейським Союзом (ЄС), а саме – підписання Угоди про асоціацію. З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації (РФ) в Україну інтеграційні процеси набрали динамічного характеру, результатом чого стало надання Україні статусу кандидата в члени ЄС.

Значно швидше після розпаду Радянського Союзу просувались євроінтеграційні процеси в Литві, Латвії та Естонії. За дуже короткий термін балтійські країни спромоглися здолати труднощі перехідного періоду з планової на ринкову економіку, створити нові державні, політичні та економічні інституції, провести ряд важливих економічних, правових і соціальних реформ, змінити системи управління державою та повноправно долучитися у 2004 році до ЄС. Тому дослідження євроінтеграційного курсу цих трьох країн має значний практичний інтерес для України.

Метою і завданнями цієї статті є проаналізувати особливості інтеграції Литви, Латвії та Естонії до ЄС в контексті можливих уроків для України, адже балтійські країни мають спільне з нами радянське минуле, спільні кордони з РФ, тому й економіка цих країн, як і України, була орієнтована на країни Радянського Союзу, зі сильною енергетичною та сировинною залежністю від РФ. Окрім цього, завданням статті є дослідити етапи євроінтеграції України з точки зору цих процесів як визначального фактору сучасної економічної політики під час тривалої війни. Практичний інтерес має аналіз викликів для економічної політики держав Балтії у перехідний період із планової економіки, залежної від РФ, до ринкової, а також у період світової фінансової кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика євроінтеграційних процесів країн Балтії висвітлена у ряді робіт науковців, зокрема: Завадським В., який доводив, що при прийомі країн Балтії у ЄС, керівництво цієї організації керувалося переважно політичними мотивами, водночас не відкидаючи економічну зацікавленість обох сторін; Сидорук М., яка аналізувала особливості інтеграційних процесів балтійських держав до ЄС; Івановою Н. та Лисенко Ю., які досліджували особливості зовнішньої політики України у сфері євроінтеграції в умовах військової агресії; Богдан Т., яка у своїх дослідженнях узагальнювала методологічні засади концепції поетапного приєднання до ЄС. Серед європейської наукової спільноти інтеграційні процеси балтійських країн в економічному аспекті досліджували Dandashly A. та Verdun A., які розглядали, як зіткнувшись із сильною міжнародною критикою, уряди трьох балтійських держав обрали власний шлях продовження запланованої економічної політики впровадження євро; Nagemejer J., в роботах якого розглянуто економічні наслідки вступу країн Балтії до ЄС, доведено важливість якості їх економічних інституцій в процесі узгодження економік із економіками країн ЄС; Galstyan A., Grabowska M., які проаналізували економічні, соціальні та демографічні детермінанти міграції в країнах Балтії після вступу до ЄС через лібералізацію руху населення на захід. Водночас, поряд із дослідженнями цих авторів, потребують окремого аналізу деякі аспекти євроінтеграційного просування України в сучасних умовах. Попри важкі умови повномасштабного вторгнення РФ Україна продовжує і буде продовжувати свій євроінтеграційний шлях, оскільки це не лише один із ключових факторів сучасної економічної політики держави, а також цивілізаційний вибір українського народу. Великого значення набуває посилення дипломатичних зусиль України та її європейських друзів, зокрема балтійських, стосовно залучення України до моделі поетапного приєднання до ЄС. Така модель є прогресивнішою, з дотриманням розумних часових рамок євроінтеграційного процесу, порівняно з «класичним приєднанням», яке передбачає відповідність Копенгагенським критеріям за 33 розділами, що є тривалим і ресурсномістким процесом.

Методи. Доцільним є застосування методу теоретичного узагальнення для дослідження тенденцій розвитку країн-членів і країн-кандидатів у члени ЄС, а також компаративного методу, зокрема порівняння та аналізу механізмів євроінтеграційних процесів як важливого фактору сучасної економічної політики європейських країн, на прикладі Литви, Латвії Естонії та України.

Результати та дискусії. Інтеграційні процеси в Європі, розпочавшись ще у 1950-х роках, мали своєю метою започаткувати процес зближення європейських держав в економічній, політичній, соціальній, військовій та інших сферах. Для таких процесів характерне поступове зростання взаємозалежності учасників інтеграції та формальне закріплення їх взаємодії у міждержавних і наддержавних інститутах.

Сучасна форма євроінтеграційних процесів була сформована у Маастрихтському договорі, підписаному в 1992 році, яким засновано ЄС. Роком пізніше набув чинності Єдиний європейський акт, відповідно до якого лібералізація торгівлі в межах внутрішнього ринку мала підвищити зростання та конкурентоспроможність економіки ЄС шляхом збільшення розміру ринку разом із кращим розподілом факторів виробництва. Нині єдиний внутрішній ринок ЄС ґрунтується на вільному переміщенні товарів, послуг, капіталу та робочої сили.

Євроінтеграційний процес в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи розпочався відразу після повалення в них тоталітарних режимів і дуже відрізнявся від досвіду вступу до ЄС країн з усталеною капіталізацією, тобто країн Західної Європи. Шлях таких балтійських країн як Литва, Латвія та Естонія до ЄС мав ряд особливостей, що відомі Україні у різних виявленнях. Зокрема, у нашій державі й у цих країнах завжди були і є спільні кордони з РФ (хоча україно-російський кордон втричі довший за спільний кордон країн Балтії з РФ), значна частина населення, що проживає на їхніх територіях, є російськомовною, економіка трьох балтійських держав була значною мірою зорієнтована на торгівлю з республіками бувшого Радянського Союзу, при відповідній енергетичній та сировинній залежності від РФ. Окрім цього, країни Балтії як і Україна, перебували під сильним політичним впливом РФ та мали неринкову економіку. Проте, варто зазначити, що було й багато відмінностей, зокрема: після здобуття незалежності, Литва, Латвія та Естонія швидко сформували політичний консенсус щодо євроінтеграції, а в Україні політична ситуація була нестабільною, з частими змінами урядів і політичних курсів, політичні еліти не завжди мали однакову позицію щодо інтеграції з ЄС; балтійські країни провели швидку економічну трансформацію, орієнтуючись на ринкову економіку, побудову правової держави та боротьбу з корупцією, проте українська влада реформи впроваджувала повільніше, часто стикаючись із опором, корупція залишалася серйозною проблемою, багато ключових секторів економіки залишалися під контролем олігархів, що гальмувало євроінтеграцію; країни Балтії з 1990-х років активно проводили політику зміцнення національної ідентичності та мовної політики, спрямованої на підтримку державних мов і зменшення впливу російської мови, однак в Україні питання національної ідентичності та мовної політики залишалося більш поляризованим, і російська мова мала значний вплив, особливо в східних та південних регіонах країни, що ускладнювало процес національної консолідації.

Після набуття незалежності прозахідна орієнтація країн Балтії спонукала їх чітко та швидко визначитись у головних стратегічних пріоритетах і векторах зовнішньої політики. Латвія, Литва та Естонія, взявши за основу західноєвропейську соціально-економічну модель розвитку, розглядали інтеграційні процеси в європейські структури як один з ключових шляхів зміцнення національної незалежності, захисту суверенітету та національної безпеки, а також вирішення складних і соціальних та економічних проблем. Тому, інтеграція до ЄС та НАТО стала головною ціллю економічної політики країн Балтії, чого після тривалих і значних зусиль вони все-таки досягли.

На думку В. Завадського (2008), вступ до ЄС і НАТО був політичним пріоритетом, сформованим у країнах Балтії задовго до інтеграції у загальноєвропейські механізми економічної взаємодії. Цьому напряду надавалось особливе політичне і навіть символічне значення. Втілення в життя проекту «Return to the West» взяли на себе владні групи, які прагнули вийти з-під російського впливу (с.22-23).

Якщо у постсоціалістичних незалежних державах Східної Європи ряд державних інституцій уже функціонували, і їх потрібно було лише адаптувати до західних стандартів і верховенства права, то країни Балтії змушені були створювати нові інституції з нуля. Так, у

1990 році у країнах Балтії була висока інфляція, відсутня власна валюта та центральний банк, а також відбувся раптовий колапс торгових відносин із колишніми радянськими республіками. Порівняно з попереднім роком ВВП впав на 67% в Естонії, на 59% у Латвії та на 44% у Литві (Martha de Melo and others, 1996, p. 405). При формуванні засад економічної політики в ті роки влада країн Балтії (а також Польщі) прийняла і запровадила стратегію «великого вибуху» швидких ринкових реформ, тоді як інші країни, такі як Чехословаччина чи Угорщина, наприклад, могли собі дозволити запроваджувати економічні та політичні реформи поступово (Hagemeyer and others, 2021, p. 128).

І балтійським країнам вдалось швидко вирішити труднощі перехідного періоду, створити нові державні, політичні та економічні інституції, провести ряд важливих економічних реформ, системно змінити управління державою, а також соціальної сфери життя та інтегруватися в ЄС. Тому дослідження пройденого цими трьома країнами шляху реформацій має значущий практичний інтерес для України.

Проте Литва, Латвія та Естонія, на відміну від інших радянських республік, традиційно вважаються частиною західного світу і тому ЄС, виходячи саме з цього, формував свої відносини з ними у 1990-ті роки. У червні 1993 року у м. Копенгаген Європейська Рада прийняла принципове політичне рішення про розширення ЄС на Схід та встановила так звані Копенгагенські критерії для держав-кандидатів, які стверджують, що країни-члени повинні мати стабільні, діючі демократичні інститути, які можуть забезпечити захист фундаментальних цінностей ЄС. Також вони повинні мати діючу ринкову економіку зі здатністю протистояти конкуренції на єдиному ринку. Отже, передбачалося, що країни Центральної та Східної Європи, які прагнуть стати членами ЄС, повинні реформувати свою економіку таким чином, щоб бути в змозі виконати Копенгагенські критерії, що вимагали спроможності справлятися з конкурентним тиском, який чинить єдиний ринок ЄС, а також, щоб країни-кандидати створили відповідне інституційне середовище, засноване на «верховенстві права». Виконавши таку «домашню роботу», балтійські країни вже наприкінці 1995 року подали заявки на вступ до ЄС. Референдуми, проведені у країнах Балтії, продемонстрували високий рівень підтримки населенням євроінтеграції (у Литві – 90 %, у Латвії та Естонії – 67 %) (Сидорук, 2010, с. 102).

Естонія перша серед країн Балтії отримала шанс стати майбутнім членом ЄС. Фахівці британського дослідницького центру «The Economist Intelligence Unit» вважають, що в економічному секторі Естонія на той час більш ніж усі інші країни наблизилася до виконання стандартів, правил та умов ЄС. Сталий розвиток її господарства мав ознаки динамічності, зокрема, за рахунок ефективної економічної політики держави. Естонські науковці пояснювали, що їхній секрет успіху полягає також в історичних і добросусідських стосунках із Фінляндією. Суттєвим також є те, що саме в Естонії політична еліта була одноріднішою етнічно та ідеологічно.

Країни Балтії з 1 травня 2004 року стали повноправними членами ЄС, а розвиток цих відносин дав можливість їм отримувати вагомі фінансові ресурси через програми допомоги. Загальна сума дотацій у 1991-2001 роках з боку ЄС через інструменти підтримки країн-кандидатів склала: для Литви – 527 млн. євро, для Латвії – 319 млн. євро, для Естонії – 323 млн. євро (Завадський, 2008). Розміри допомоги балтійським країнам з боку ЄС у перерахунку на душу населення були найвищими у порівнянні з іншими державами Центральної та Східної Європи.

Україна наразі перебуває у статусі кандидата у члени ЄС, і шлях її до набуття цього статусу був досить непростим і довгим. Євроінтеграційні процеси в Україні розпочалися ще у 1994 році, коли Україна та ЄС підписали Угоду про партнерство та співробітництво, яка набула чинності з 1 березня 1998 року. Тоді Україна брала участь у програмах «Європейська політика сусідства» та «Східне партнерство». Ключовою подією у відносинах між Україною та ЄС було укладення Угоди про асоціацію у 2014 році. Переговори щодо Угоди про асоціацію розпочалися ще у 2007 році, і Україна стала першою країною, на яку стала поширюватись Європейська політика сусідства. Метою Угоди про асоціацію, разом з

Угодою про поглиблену зону вільної торгівлі, є створення нових інституційних рамок для політичної та економічної співпраці між ЄС та Україною, включаючи скасування тарифних і нетарифних бар'єрів, і, насамперед, зобов'язання української сторони імплементувати значну частину *Acquis communautaire* ЄС.

Угода про асоціацію була парафрована в 2012 році, але не була підписана через застереження ЄС щодо стану демократії в Україні. Хоча український парламент прийняв більшість очікуваних правових положень, українська тодішня влада оголосила, що підготовка до підписання Угоди про асоціацію призупинена з міркувань начебто національної безпеки. Це рішення було ухвалено владою під тиском РФ, яка побоювалась прозахідної орієнтації України. Відмова від підписання Угоди про асоціацію призвела до масових соціальних протестів, відомих як Євромайдан або Революція Гідності, при спробі силового придушення яких загинуло понад 100 демонстрантів.

Прихід до влади шляхом демократичних виборів прозахідного президента та повернення до європейського курсу інтеграції призвели до підписання Угоди про асоціацію 27 червня 2014 року (перші розділи були підписані кількома тижнями раніше, перед президентськими виборами). Угода сприяє тісним політичним та економічним зв'язкам з ЄС і повазі до спільних цінностей. Більшість положень Угоди про асоціацію почали тимчасово застосовуватися з 1 вересня 2014 року, а Поглиблена Угода щодо всеосяжної зони вільної торгівлі – з 1 січня 2016 року. Нарешті, 11 липня 2017 року Рада ЄС ухвалила рішення про укладення Угоди про асоціацію з Україною від імені Європейського Союзу, що стало останнім кроком у процесі ратифікації та дозволило її застосування з 1 вересня 2017 року. Вищезгадана Поглиблена угода є одним із ключових інструментів адаптації України до європейської моделі економіки. Вона передбачає лібералізацію торгівлі шляхом скасування різноманітних торговельних бар'єрів, зокрема, митних тарифів та імпорتنних квот, а також лібералізацію українською стороною регулювання інвестицій і послуг. В Угоді Україна також зобов'язалася прийняти законодавство та стандарти ЄС у сфері торгівлі. Важливим кроком у євроінтеграційних процесах України стало підписання й Угоди про безвізовий режим України з ЄС у Страсбурзі 17 травня 2017 року.

З початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну євроінтеграційні процеси набули форсованого характеру. Лише через 4 дні після початку агресії РФ проти України, 28 лютого 2022 року, президент України подав заявку на членство в ЄС. У тексті пропозиції йдеться: «Україна, як європейська держава, яка поважає цінності, закріплені в ст. 2 Договору про Європейський Союз, має честь подати заявку, відповідно до ст. 49 Договору про Європейський Союз, на членство в Європейському Союзі» (Зеленський, 2022). Вже наступного дня президенти восьми країн-членів ЄС (Болгарія, Чехія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія) підписали відкритого листа зі закликом негайно надати Україні перспективу членства у ЄС та приступити до переговорів про вступ. 11 березня 2022 р. у Версалі на екстреному саміті лідерів ЄС, на якому було розглянута заявка України на членство, ЄС ухвалив рішення, яким визнав європейський курс України та прагнення вступити до ЄС. Рада ЄС доручила Європейській Комісії (ЄК) надати висновок щодо вступу України до ЄС. 8 квітня 2022 р. голова ЄК здійснила візит до України та особисто передала президенту України законодавчу анкету (Іванова та Лисенко, 2023). ЄК визнала, що Україна виконала чотири з семи критеріїв, необхідних для отримання статусу кандидата на вступ до ЄС, а саме: 1) ухвалення законодавства щодо процесу добору суддів Конституційного суду України, відповідно до рекомендацій Венеційської комісії; 2) завершення верифікації доброчесності кандидатів у члени Вищої ради юстиції й створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; 3) приведення законодавства про боротьбу з відмиванням грошей у відповідність із стандартам FATF і схвалення стратегічного плану реформування всього правоохоронного сектору; 4) реформа медіагалузі – гармонізація українського законодавства з Директивою ЄС про аудіовізуальні медіа послуги. Проте, не зважаючи на те, що три інші критерії ще потребували виконання (подальше посилення боротьби з корупцією, включаючи призначення нового керівника САП та директора НАБУ; обмеження надмірного впливу

олігархів, включаючи ухвалення закону про лобювання відповідно до європейських стандартів; впровадження законодавства щодо нацменшин, згідно з рекомендаціями Венеційської комісії), 23 червня 2022 року Європейська Рада надала Україні статус кандидата на вступ.

8 листопада 2023 року ЄК рекомендувала розпочати переговори з Україною про вступ, незважаючи на те, що лишилась невиконаною одна рекомендація – про врегулювання лобістської діяльності (інші дві рекомендації щодо вдосконалення закону про нацменшини та посилення інституційної спроможності антикорупційних органів були виконані). І вже 14 грудня 2023 року лідери ЄС на саміті в Брюсселі схвалили рекомендацію ЄК про відкриття переговорів про вступ із Україною та Молдовою, хоча й не всі країни однозначно поставились до цього рішення. Через стан війни в Україні, відсутність готовності України до переходу на наступні етапи та здійснення реформ у військових умовах, а також через власні переконання й особисті цілі чимало європейських політиків скептично поставилися до євроінтеграційних перспектив України. Зокрема, президент однієї з країн ЄС в своїй промові зазначав, що «ми всі чудово знаємо, що процес, який дасть змогу їм приєднатися, триватиме кілька років – насправді, імовірно, кілька десятиліть» (Макрон, 2022). Всім також відома позиція нинішньої влади Угорщини, окремі заяви польських урядовців. Адже переговорний процес щодо вступу в ЄС ще не розпочався і йтиме він прогнозовано дуже складно.

Водночас, варто зазначити, що в соціальному плані євроінтеграційні процеси призвели до ряду суттєвих проблем. Розширення ЄС у східному напрямку в 2004 та 2007 роках стало рушійною силою для майбутніх міграційних потоків між новими та старими державами-членами. Це призвело до безпрецедентних змін у міграційній системі в Європі через кілька причин. Перш за все, чисельність населення нових держав-членів була значною. По-друге, розширення охопило постперехідні країни з різними рівнями економічного розвитку порівняно зі старими державами-членами. І, нарешті, рівень доходів і добробуту були значно нижчими в країнах-кандидатах.

Естонія, Латвія та Литва зазнали високого негативного рівня міграції в різні періоди після здобуття незалежності від Радянського Союзу. Перша хвиля еміграції була одразу після розпаду Радянського Союзу, коли кордони цих країн відкрилися на захід. Друга значна еміграція на захід відбулася після вступу до ЄС у 2004 році. Внаслідок світової фінансової кризи регіон втратив ще більше населення. За даними Всесвітнього банку (World Bank, 2022) Станом на 2022 рік населення Литви становило 2,8 млн осіб, Латвії – 1,9 млн, Естонії – 1,3 млн. Країни Балтії мають значну діаспору, враховуючи рівень еміграції з 1990 року. Порівняно з чисельністю населення 1990 року, станом на 2022 рік емігрувало 11% естонців, 20% латвійців і 41% литовців (World Bank, 2022).

З іншої сторони, слід підкреслити, що вступ до ЄС також сприяв значному економічному розвитку балтійського регіону. За даними Eurostat ВВП на душу населення, зріс більш ніж на 170% у всіх трьох країнах протягом п'яти років після приєднання до ЄС (Galstyan and others, 2021, p. 51).

Таке економічне зростання спричинило уповільнення темпів еміграції аж до глобальної фінансової кризи, яка спровокувала ще одну велику хвилю еміграції, головним чином у Литві та Латвії. Однак важливо також дослідити причини такого розвитку подій.

Бажання вийти з Балтійського регіону в основному пов'язане з несприятливими макроекономічними умовами порівняно зі старими членами ЄС (так звані ЄС-15, тобто, країни, які приєдналися до 2004 року). У 2003 році рівень чистих доходів Естонії був майже в шість разів нижчим, ніж рівень доходу в Німеччині та середній показник по ЄС-15. Значно гіршою була ситуація в Латвії та Литві. Подібна ситуація була і з ВВП на душу населення, який у 2003 році в Естонії був у 2,7 рази нижчим, ніж у Німеччині. Однак цей розрив значно скоротився протягом наступних років після вступу в ЄС і дорівнював 1,5 у 2022 році, у порівнянні з ВВП Німеччиною, та 1,3 з усіма країнами ЄС (World Bank, 2022).

Завдяки такому економічному розвитку, що супроводжується ефективною міграційною та репатріаційною політикою, Естонія досягла значного скорочення еміграційних потоків та

значної імміграції, що призвело до позитивного сальдо міграції з 2015 року. Те саме ми можемо сказати про Литву, яка зазнала позитивного сальдо міграції у 2019 році. Однак Латвія в цьому плані поки що не дуже досягла успіху.

Іншим важливим чинником міграції є рівень безробіття. За даними Eurostat (2004), у 2003 році рівень безробіття в країнах Балтії був значно вищим, ніж в інших країнах-членах ЄС. Рівень безробіття становив 10% в Естонії, 10,5% у Латвії та 12,4% у Литві, порівняно із середнім показником по ЄС 9,1%. Загалом молоді люди працездатного віку та висококваліфікована робоча сила мають вищу мотивацію до еміграції в умовах високого рівня безробіття та скорочення соціальних виплат. Саме це можна помітити в країнах Балтії до вступу в ЄС. Більше того, такі макроекономічні умови та наявність такого роду рушіїв еміграції також спричиняють «витік мізків», що призводить до зниження економічного потенціалу країни. Це створює серйозні проблеми для урядів, оскільки переважна більшість мігрантів працездатного віку мають середню освіту та кваліфіковану професію, що спричинило гостру нестачу робочої сили, особливо в галузях економіки, що швидко розвиваються, наприклад у будівництві. Країни Балтії впровадили різноманітну міграційну політику, щоб стримати еміграцію. Естонія запровадила «Програму співвітчизників» у 2004 році, щоб підтримувати контакти з діаспорою. Програма в основному наголошує на викладанні естонської мови за кордоном, наданні діаспорі відчуття приналежності до нації, збереженні історії та культури Естонії та заохоченні до репатріації. З іншого боку, у разі повернення до своєї країни походження, ініціатива Фонду інтеграції та міграції «Наші люди» пропонує виплати допомоги естонцям, які повертаються і гранти для студентів, які повертаються. Уряди Литви та Латвії також запровадили відповідні заходи, спрямовані на подолання наслідків високої еміграції шляхом скорочення еміграції та заохочення зворотної міграції.

Стосовно України, то триваюче погіршення стану економіки після світової фінансової кризи 2008-2010 років призвело до значного зростання безробіття, політичних та економічних потрясінь під час Революції Гідності. А враховуючи запровадження безвізового режиму України з країнами Європи у 2017 році, в пошуках роботи та кращого життя українці почали чисельно емігрувати з країни. Так, понад 300 тис. чол. у 2018 році емігрували в ЄС, в основному в Польщу, Чехію, Німеччину (Шестаковська, 2020).

Проте нині, визначальним для нашої держави, є російська агресія, яка не тільки спричинила колосальне руйнування житла українців, інфраструктури та всієї економіки країни, але й завдала величезних демографічних втрат Україні. Наразі достеменно не можливо визначити масштаби надсмертності, що торкнулася і воїнів, і цивільного населення, але цифра буде вимірюватися сотнями тисяч осіб. Дещо надійнішою є інформація про масштаби виїзду українців за кордон, передусім добровільного, і примусового – до РФ. За розрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, станом на початок 2023 року на території України в межах кордонів 1991 року перебувало 37,6 млн. осіб, а на території, підконтрольній українській владі – 31,6 млн. Наразі, за оцінками, що спираються на інформацію Eurostat про чисельність українців, зареєстрованих у країнах ЄС як особи під тимчасовим захистом, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців щодо українців, які потрапили до РФ під час і внаслідок війни, та окремих країн поза цими межами, загалом за межами України перебували близько 6,4 млн. осіб: у країнах ЄС станом на 31 серпня 2023 року – 4,2 млн. українців (1,2 млн. – у Німеччині, 1,0 млн. – у Польщі, 0,4 млн. – у Чехії), 1,2 млн. – у РФ і понад 1,0 млн. – в інших країнах. Ще 2,5-3 млн. осіб потрапили до інших країн до війни в статусі чи трудових мігрантів, чи осіб, які там постійно проживають. Відповідно до різних варіантів народжуваності, смертності і, головне, міграції можна очікувати, що чисельність населення України в кордонах 1991 року становитиме 26–35 млн. осіб. Амплітуда є, безперечно, дуже великою, але великою є і диференціація гіпотез основних демографічних процесів. Крім того впав і сумарний коефіцієнт народжуваності, який наразі є найнижчим у світі: за розрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН

України, до 1,0 – у 2022 році, а в 2023-му очікується ще нижчий. Таке падіння є цілком закономірним для умов воєнного часу, і питання полягає в тому, як швидко вдасться його відновити після перемоги і до якого рівня (Лібанова, 2023).

Історично так склалось, що чим довше триватиме війна, тим менший відсоток емігрантів повертається до рідної країни, причому зберігається тенденція переходу тимчасової еміграції, орієнтованої на повернення, в еміграцію постійну. Ще один важливий чинник – вплив політики тих держав, де зараз знаходяться наші біженці. ЄС продовжило термін перебування українців до березня 2025 року. А після завершення війни ряд урядів можуть дозволити трудовим мігрантам залишитись надалі, оскільки наразі чимало країн проводять роботу з адаптації, зокрема, щодо мови, сприяння працевлаштуванню, спрощення всіх процедур щодо роботи. Якщо 50% емігрантів повернеться – це вже буде непогано. Причому, демографи прогнозують, що будуть після війни зустрічні міграційні потоки – частина жінок із дітьми повернуться, а можливо, частина чоловіків поїдуть до жінок, в країни їх міграції, після законодавчого зняття заборони чоловікам щодо в'їзду-виїзду з України (Скотнікова, 2024).

Євроінтеграційні ж процеси, що форсовано розпочались наразі в Україні, та адаптація українського законодавства відповідно до Копенгагенських критеріїв лише сприятимуть міграційним викликам.

Сучасна економічна політика в країнах-членах ЄС не може оминати вирішення питань щодо фінансово-монетарних відносин у національних економіках. Після початку фінансової кризи у 2008 році, на початку другого десятиліття, країни єврозони швидко зіткнулися з великою кризою державного боргу (Howarth, Verdun, 2020). Це мало різний вплив на членів ЄС: країни єврозони були достатньо захищені від нестабільності обмінного курсу, але країни з великим борговим тягарем, такі як Греція, відчували труднощі з рефінансуванням свого державного боргу.

Багато, але не всі країни-члени ЄС за межами єврозони зазнали значного зниження економічного зростання, експорту та міжнародного припливу капіталу. Особливо сильний спад відчували країни Балтії, частково через припинення кредитування іноземними банками, від якого їх економіка була надзвичайно залежною (Jočienė, 2015). За даними Eurostat у 2009 році ці країни зазнали двозначного скорочення ВВП на душу населення, тоді як жодна інша європейська держава-член не зазнала скорочення більш ніж на 9% із середнім показником по ЄС у 2009 році, який становив 4,6% на душу населення. Польща була єдиною країною-членом ЄС, яка не зазнала економічного спаду під час цієї кризи. Проте, враховуючи такі складні економічні обставини, країни Балтії все ж прагнули якомога швидше замінити свої національні валюти на євро. Три з чотирьох країн Вишеградської групи (Чехія, Угорщина та Польща) вирішили просувати своє рішення про приєднання до євро у майбутньому (Dandashly, Verdun, 2018).

Щоб приєднатися до євро, необхідно відповідати так званим «критеріям конвергенції», тобто досягнути такого рівня розвитку національної економіки, щоб вона стала більш схожою на економіки інших країн ЄС. Незважаючи на те, що країни Балтії виконали критерій щодо державного боргу, виконання же інших критеріїв було надскладним у розпал фінансової кризи. Існувала загроза ще більшого скорочення розвитку економіки, збільшення внутрішньої девальвації. Міжнародні організації рекомендували країнам Балтії будувати свою економічну політику з врахуванням наслідків фінансової кризи і відкласти запровадження євро. Під час розпалу кризи Міжнародний валютний фонд (МВФ) бачив переваги в можливій девальвації валют країн Балтії, однак жоден з урядів балтійських держав не підтримав ці поради, а навпаки вирішили прискорити процес приєднання до євро. При цьому громадська думка, яка є дуже важливою інституцією держави, в країнах Балтії розділилася майже порівну щодо вигод і витрат від прийняття євро, до того ж, загалом суспільство в усіх трьох країнах Балтії були незадоволені перспективою того, що євро замінить їхню національну валюту. Уряди ж балтійських країн в процесі інтеграції до єврозони вжили необхідних заходів для підготовки до запровадження євро навіть без сильної

підтримки громадської думки. Визначальну роль у цьому відіграв достатній розвиток та спроможність до конструктивної взаємодії таких інституцій як уряд, опозиція, центральний банк, громада, а також інших різних конкретних внутрішніх інституційних факторів, в т.ч. конституційна структура країни та законодавчі положення, які повинні бути виконані, щоб прийняти євро в належний час (Dandashly, Verdun, 2020).

Можна навести декілька прикладів здобутків країн Балтії у сфері реальної економіки в процесі трансформації їх економічної політики у зв'язку зі вступом в ЄС. Так, у Литві знайшли власне рішення щодо питання енергетичної безпеки та зменшення енергетичної залежності від РФ. У другій половині 2014 року на узбережжі Балтійського моря у місті Клайпеда було встановлено власний термінал-танкер для прийому партій зрідженого природного газу з метою розширення диверсифікації постачання енергоносіїв. Безперечно будівництво плавучого терміналу для прийому зрідженого природного газу, виконане Норвегією, і його обслуговування є доволі витратним, але зараз Литва має змогу імпортувати газ від інших постачальників, зокрема США та ОАЕ (Стельмах, 2020).

Якщо Литва є своєрідним лідером регіону з вирішення проблем енергетичної політики, то Латвія стала випробувальним майданчиком для обговорення стратегій із регулювання внутрішньо-європейської економічної кризи. Латвію навіть порівнювали з Грецією через значні обсяги європозик в обох країнах та проблеми з можливістю погашення заборгованості. У 2008 році Латвія зіткнулася з дефіцитом поточного рахунку у 23% ВВП та інфляцією 18% (World Bank, 2020). Тим не менше, коли Греція, оголосивши про дефолт, шукала кредитне фінансування в інших європейських країн та МВФ, Латвія підвищила податки та значно скоротила державний бюджет. У результаті, жорстко проявивши свою інституційну спроможність в кризовий період, країна настільки оперативно адаптувала свою економічну політику, що змогла приєднатися до зони євро у 2014 року – саме тоді, коли Греція мала намір залишити її. Досвід Латвії в боротьбі з економічною кризою викликає також і багато питань, зокрема щодо високої соціальної ціни, оскільки рівень безробіття в країні піднявся до 21%, хоча з часом від поступово знижувався (IMF, 2014). У Європі на даний момент аналізують Латвію як модель для подолання економічної кризи всередині ЄС.

Естонія має значні здобутки у цифровій галузі: оголосивши доступ до інтернету громадянським правом людини, тут зуміли ефективно впровадити систему електронного уряду. Систему е-голосування вперше було успішно впроваджено на місцевих виборах 2005 року і парламентських 2007 року, що супроводжувалося оформленням цифрових посвідчень особи. Успішними є результати впровадження е-уряду для боротьби з корупцією – за версією міжнародної неурядової організації Transparency International Естонія у 2014 р. посідала 26 місце зі 175 у рейтингу найменш корумпованих країн, а у 2023 році – вже 12 місце з 180. Сьогодні вивчають у багатьох країнах світу технологічні інструменти, які Естонія застосовує у сфері урядування. Естонія має намір побудувати так звану «фінську модель інформаційного суспільства», що передбачає створення конкурентоспроможної економіки на основі передових технологій, що дозволяє успішно конкурувати за продуктивністю праці з провідними економіками світу, і одночасно звести до мінімуму зростання соціальної нерівності (Климончук, Масик, 2020).

Євроінтеграційні прагнення Литви, Латвії та Естонії відповідають двом логікам. По-перше, логіка безпеки та політичної стабільності, про що свідчить одночасна євроатлантична інтеграція балтійських країн у вступ до НАТО. По-друге, логіка «ідентичності»: країни Балтії впродовж своєї непростой історії віддано захищали свою національну ідентичність, яка була пригноблена за часів Радянського Союзу, а інтеграція до ЄС підкреслює їх приналежність до «західноєвропейської» цивілізації. У цьому вбачається суттєва відмінність від інтеграційних прагнень України, які часто були декларативними, і лише початку широкомасштабної військової кампанії РФ в Україні 24 лютого 2022 року набули прискореного характеру.

Україна ж під час повномасштабного вторгнення намагається вибудувати так свою економічну політику, щоб адаптувати фінансово-монетарні процеси до вимог ЄС. Інфляція, девальвація гривні, обмеження доступних інструментів фінансової політики тощо –

незворотні явища в економіці країни, яка перебуває у війні вже третій рік. При цьому 25 квітня 2024 року, під час брифінгу з питань монетарної політики, голова Національного банку України повідомив, що регулятор готується запровадити масштабний пакет послаблень валютних обмежень. «Наразі ми бачимо наявність достатніх передумов для того, щоб продовжити процес валютної лібералізації відповідно до тієї стратегії, яка була затверджена у рамках нашої взаємодії з МВФ», – заявив він (Пилипів, 2024). Оголошена хвиля валютної лібералізації стала наймасштабнішою від початку великої війни. Вона включає послаблення для бізнесу, де, зокрема, передбачені наступні кроки: надання можливості часткової репатріації «нових» дивідендів – тобто дозвіл іноземним інвесторам, які вкладають кошти в Україну зараз, без перешкод виводити доходи від них; пом'якшення обмежень в частині погашення «нових» кредитів; зняття обмежень для імпорту послуг, а також оплати лізингу та оренди; забезпечення можливості погасити відсотки за «старими» кредитами тощо (Вінокуров, 2024).

Вирішальну роль у такій можливості валютної лібералізації відіграла масштабна фінансова допомога демократичного світу Україні. ЄС, його колективні інститути та країни-члени є найбільшими донорами України від початку повномасштабної агресії РФ. За підрахунками Kiel Institute for the World Economy (2024) сума їх зобов'язань з підтримки України станом на 15 січня 2024 року досягла 144,1 млрд. євро, включаючи 85,4 млрд. євро фінансової допомоги і 49,7 млрд. євро військової допомоги. Зазначені суми охоплюють військову, гуманітарну й фінансову допомогу державних інститутів; але не включають приватні пожертвування, витрати на утримання українських біженців і допомогу Україні від міжнародних організацій.

Зокрема, Європейська комісія і Рада ухвалили виділення Україні 77 млрд. євро, Уряди країн ЄС – 59,1 млрд. євро, Європейський інвестиційний банк – 2,4 млрд. євро, а Європейський фонд миру – 5,6 млрд. євро. Показово, що на початку 2024 року військова допомога ЄС Україні за вартістю вже перевищила військову допомогу США (на 7,5 млрд. євро). Хоча в розриві окремих країн США все ще залишаються найбільшим донором України, а фінансова допомога від США до 2024 року надходила до України виключно у формі грантів, тоді як від ЄС – здебільшого у формі кредитів (Kiel Institute, 2024).

Таким чином, країни західної демократії інвестували значні ресурси у збереження як України в якості суверенної держави, так і міжнародного порядку, заснованого на правилах, у запобігання загарбницьким війнам у світі та в збереження миру у власних країнах. Очевидно, що Україна бореться не лише за власну незалежність, а й за європейські цінності та захищає ЄС від повзучої російської експансії (Богдан, 2024). Лідерами ж за обсягами наданої Україні допомоги у відсотках до свого ВВП стали країни Балтійського регіону, а саме: Естонія (1,6% ВВП), Данія (1,4%), Литва (1,2%), Латвія (1,1%).

Важливо підкреслити, що з початком російської агресії ЄС та Україна вирішили синхронізувати енергомережу. 28 лютого 2022 року на засіданні Енергетичної ради міністри висловилися за швидке підключення до української енергомережі, яке відбулося 16 березня 2022 року. Це дає змогу Україні не лише покривати дефіцит електроенергії після масованих атак агресора на об'єкти енергетичної інфраструктури країни, а й продавати її надлишок.

Необхідно зазначити, що 13 травня 2024 року Рада ЄС схвалила продовження пільгової торгівлі з Україною ще на один рік. Але через протести польських фермерів, на відміну від аналогічних рішень двох попередніх років, ця торгівля буде здійснюватись із певними обмеженнями. «Це рішення підтверджує непохитну політичну та економічну підтримку України з боку Євросоюзу після двох років неспровокованої та невинуватої військової агресії з боку Росії і водночас посилює захист фермерів ЄС щодо певних чутливих сільськогосподарських продуктів», – йдеться у повідомленні пресслужби Ради ЄС (Шмигаль, 2024). Автономні торговельні заходи ЄС щодо України діятимуть до 5 червня 2025 року.

Оптимістичним є ще й те, що попри велику війну в Україну не припинили вкладати кошти зовнішні інвестори. Так, за даними Національного банку, у 2023 році вони інвестували в економіку 4,25 млрд. дол. Це навіть більше, ніж у відносно мирні 2016-

2017 роки (Вінокуров, 2024). Схоже на те, що найбільший інтерес до України наразі проявляють іноземні виробники зброї. Про наміри будувати тут виробничі потужності заявили виробники безпілотних літальних апаратів Baykar та Quantum-Systems, а німецький концерн Rheinmetall планує звести чотири заводи з виробництва снарядів, військової техніки та засобів ППО. Для зброярів присутність в Україні має стратегічний інтерес. По-перше, наявність тут виробничих потужностей суттєво скорочує логістичні витрати. По-друге, ці компанії мають можливість протестувати свої розробки в умовах реальної війни та оперативно їх удосконалювати, що є неабиякою конкурентною перевагою.

Варто підкреслити, що 7 квітня 2024 року Євросоюз дав старт ініціативі, яка може принести в економіку України десятки мільярдів іноземних інвестицій. Розпочав роботу Ukraine Investment Framework (UIF) як частина Ukraine Facility, що спрямована на підтримку залучення переважно приватних інвестицій в українську економіку, що передбачає кілька механізмів. По-перше, надання гарантій на 7,8 млрд. євро, які мають частково покривати ризики (зокрема, безпекові) реалізації масштабних інвестиційних проєктів. По-друге, надання грантів, змішаного фінансування та технічної допомоги на 1,5 млрд. євро. Перші проєкти в межах цієї програми оберуть 11-12 червня 2024 року на конференції з відбудови України в Берліні. Для залучення іноземних інвесторів владі доведеться продовжувати реформування судової системи, правоохоронних органів, податкової та митної служби, а також працювати в напрямку підсилення захисту права власності. До старих проблем додалася нова: брак робочої сили, внаслідок зазначеної раніше міграції, а також мобілізації чоловічого населення. Імовірно, ця проблема тривалий час зберігатиметься і після завершення війни (Вінокуров, 2024).

Наразі Україна йде шляхом «класичного приєднання» до ЄС, подібним до шляху в ЄС країн Балтії, який передбачає відповідність Копенгагенським критеріям та прийняття положень спільного законодавства ЄС за 33-ма напрямками політики (розділами). Важливо зазначити, що процедури відкриття та закриття розділів і кластерів переговорів є доволі громіздкими, при тому що на кожному кроці вимагається одностайність 27 держав-членів ЄС. Актуальним завданням є пошук оптимальної моделі приєднання до ЄС з дотриманням розумних часових рамок процесу, досягненням високих результатів євроінтеграції та визначенням джерел фінансування проведення реформ і подолання наслідків війни після звуження потенціалу «Ukraine Facility» після 2027 року. Багато потенційних переваг має модель поетапної інтеграції до ЄС (англ. staged accession model), яка покликана принести відчутну користь громадянам країни-кандидата ще у процесі приєднання до ЄС і прискорити вступ до ЄС, який може розтягнутися на десятиріччя. Вперше концепція поетапного приєднання була запропонована в роботах М. Lazarevic і Р. Mirer у контексті методологічних і практичних проблем інтеграції Західних Балкан.

Щодо політичної підтримки цієї концепції, то Президент Європейської Ради Ш. Мішель у промові 18 травня 2022 року висунув такі ідеї з орієнтацією на вищу ефективність і динамічність процесу розширення ЄС:

- розширення має бути швидшим, поетапним і зворотним;
- слід забезпечити наявність соціально-економічних вигід для країн-партнерів під час, а не після завершення переговорів про вступ;
- інтеграція має бути поступовою та поетапною з підтвердженням відповідності *acquis* ЄС у певних секторах внутрішнього ринку чи сферах політики;
- при виконанні певних результативних показників, країна могла б також отримати доступ до європейських програм і фінансування;
- при досягненні відповідності країною-кандидатом визначених стандартів у певному секторі, вона могла б брати активну участь у роботі Ради міністрів з дорадчими функціями;
- здіяння принципу зворотності означало б, що в разі регресу (відкату) реформ деякі з переваг інтеграції можуть бути втрачені (Emerson and Blockmans, 2022).

Наразі шанси України на швидке приєднання до ЄС є досить сумнівними. Лідери провідних європейських країн досить обережно висловлюються щодо можливої дати

членства нинішніх кандидатів на вступ, в тому числі й України. Експертні й політичні дискусії точаться навколо 2030 року, але більшість аналітиків реальною вважають пізнішу дату, наприклад 2034 рік. При цьому, на думку П. Горінова та Р. Драпушко (2024), «ці виклики також відкривають перед Україною можливості для докорінного оновлення та модернізації системи, що включає в себе розвиток інституціональних механізмів, утвердження верховенства права, забезпечення прозорості урядування, а також створення політичних та економічних умов для сталого розвитку країни. З цієї перспективи, відкладення повноправного членства може виступати як додатковий стимул для України, підштовхуючи до необхідності поглиблення та прискорення процесів реформування, відповідно до європейських стандартів і цінностей».

Слід також наголосити на тому, що країни Балтії, створивши ще у 2014 році, за ініціативи литовського депутата П. Аушпрявічюса, в Європейському парламенті неофіційну групу «Європейські друзі України», не лише самі завжди підтримували євроінтеграційні прагнення України, а й консолідували зусилля партнерів для допомоги українській державі. Так, 1 травня 2024 року народ та влада Латвії, Литви та Естонії відмічали 20-ту річницю вступу своїх країн до ЄС. Президенти цих країн у спільній заяві з нагоди цієї події закликали ЄС розпочати у червні переговори про вступ України та Молдови в ЄС. Глави держав зауважили, що неспровокована та невинуватена агресивна війна РФ проти України нагадує, що мир у Європі не можна сприймати як належне. Міжнародна підтримка залишається вирішальною для перемоги України, яка відстоює спільні демократичні цінності та заснований на правилах світовий порядок. «Ми підтримуватимемо країни-кандидати на їхньому євроінтеграційному шляху до повноправного членства в ЄС. Ми закликаємо до міжурядових конференцій з Україною та Молдовою та початок переговорів про вступ у червні 2024 року», - закликали президенти трьох Балтійських держав. Вони нагадали, що країни Балтії є прикладом того, як членство в ЄС сприяє модернізації та економічному розвитку, що відтак гарантує віддачу від цих інвестицій. Сьогодні «українці, молдовани та грузини борються за європейські цінності та європейську сім'ю як свій вирішальний вибір, у них така ж мрія, як у нас тоді» («Укрінформ», 2024).

Висновки. Запропоновано теоретичне узагальнення історії європейських інтеграційних процесів балтійських країн, проаналізовано економічні наслідки східного розширення ЄС, зокрема досліджено зміни рівня міграції та рівня ВВП на душу населення починаючи з років до вступу в ЄС та закінчуючи 2020-ми роками. Вступ до ЄС спонукав країни Балтії до реалізації радикальних і фундаментальних реформ на всіх рівнях. Роль, яку заправ євроінтеграційний процес, став рушійною силою перетворень у цих державах. Саме намагання відповідати критеріям членства у ЄС сприяло значному розвитку Латвії, Литви та Естонії у політичній, економічній і соціальній сферах. Цей процес дозволив їм досягти значних успіхів у економічному реформуванні, політичній трансформації та гармонізації законодавства з вимогами ЄС.

Країни Балтії успішно реалізували свою стратегію інтеграції до європейської спільноти, досягнувши значних результатів і забезпечивши захист національних інтересів. Досягнення балтійських країн в цьому контексті є результатом збалансованої політики їхніх лідерів і національної єдності суспільства цих держав, орієнтованої на повернення до європейської спільноти народів, а одним з найважливіших факторів слід вважати остаточне прагнення балтійців вийти з орбіти інтересів проімперської політики РФ.

Досвід, отриманий країнами Балтії під час процесу європейської інтеграції, може бути цінним як для України, так і для інших держав, які вже перебувають у переговорному процесі щодо вступу до ЄС. Ключовим фактором успіху при реалізації стратегії інтеграції до ЄС є перехід від декларацій намірів стати повноправним членом ЄС до конкретних кроків і реформ, а «потенціал суспільної єдності важливо не лише декларувати у політичних цілях, але й розвивати у напрямку стабільної норми та навіть інституційного зміцнення» (Воляннюк, 2024).

Варто наголосити, що до особливостей сьогоденних євроінтеграційних процесів України належить їх динамічний, стрімкий характер, зумовлений тиском на європейські інституції надзвичайними, невідкладними обставинами в умовах військової агресії РФ. Водночас, схвальне ставлення представників міжнародних політичних еліт до «прискореної процедури» вступу України до ЄС демонструє підтримку цього процесу світовою спільнотою, однак не означає порушення його встановлених правил та етапів.

Влітку 2024 року відбудуться вибори до Європарламенту. Є надія, що ще діючий склад ЄК буде в змозі приділити проблематиці розширення ЄС значну увагу та запропонувати адекватну вимогам часу методологію приєднання нових країн-членів. Надійно структурований процес вступу до ЄС з об'єктивно встановленими контрольними показниками обмежить ризики того, що переговори можуть захлинутися в погодженнях нескінченних деталей, на яких наполягатимуть окремі держави-члени. У цьому контексті надважливим є проведення реформи Договору ЄС для обмеження дії принципу однакості, що дозволило б не враховувати під час доленосних голосувань думку окремих проросійськи налаштованих політиків Європи. Також аналітики наголошують і на необхідності тісної координації міжнародних донорів у відбудові України та посилення безпекового компоненту допомоги, в тому числі переформатування Європейського фонду миру. Окреслені питання є наразі на порядку денному ЄК і тому потребують додаткових досліджень після їх законодавчого прийняття.

Прискорене отримання Україною під час агресивного військового нападу РФ статусу кандидата в члени ЄС стало основою для подальшого дослідження важливих політико-правових, економічних і соціальних реформ, а також для пошуку відповідей на майбутні євроінтеграційні виклики в економічній політиці України.

Використані джерела:

1. Богдан, Т. (2024, 30 квітня). Поетапний вступ України до ЄС: підвищення якості та динамізму євроінтеграційного процесу. Growford Institute. <https://www.growford.org.ua/research/poetapnyj-vstup-ukrayiny-do-yes-pidvyshhennya-yakosti-ta-dynamizmu-yevrointegratsijnogo-protsesu-1/>.
2. Вінокуров, Я. (2024, 25 квітня). *Війна – не перешкода. Інвестиції в Україну зростають, але для відновлення замало. Що треба зробити владі?* Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/>.
3. Волянюк О. (2024, квітень, 23). *Функції політик пам'яті та ідентичності в умовах війни*. [Міжнародна наукова конференція]. Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова, 36-39. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-MK_NNIPiP_2024.
4. Горінов П. та Драпушко Р. (2024, квітень, 23). *Європейська інтеграція України: правовий вимір і стратегії впровадження*. [Міжнародна наукова конференція]. Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень. Навчально-науковий інститут права та політології УДУ імені Михайла Драгоманова, 47-51. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-MK_NNIPiP_2024.
5. Завадський, В. М. (2008). *Європейська інтеграція країн Балтії (1991-2004 рр.)* [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук, 07.00.02]. Донецьк. Донецький національний університет.
6. Іванова, Н., & Лисенко, Ю. (2023). *Євроінтеграційне спрямування зовнішньої політики України на сучасному етапі*. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 22(32), 50–55. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2022.32.06>.
7. Климончук В. та Масик Ю. (2020). *Особливості перетворення політичних систем Балтійських країн у складі ЄС*. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. Том 1, № 14, 250-257. <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/6016/6293>.
8. Лібанова, Е. (2023, 30 жовтня). *Зовнішня міграція буде головним драйвером демографічної динаміки України упродовж наступного десятиліття*. ZN.ua. <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zovnishnja-mihratsija-bude-holovnim-drajverom-demografichnoji-dinamiki-u-krajini-uprodovzh-nastupnoho-desjatlittja-libanova.html>.
9. Макрон, Е. (2022). *Процес вступу України до ЄС може зайняти десятиліття*. DW. <https://www.dw.com/uk/makron-proponuie-nove-obiednannia-bo-vstup-ukrainy-v-yes-zaiame-desjatlittja/a-61740809>.
10. Пилипів, І. (2024, 25 квітня). *НБУ розглядає зняття обмежень на виведення валюти для обслуговування старих боргів* - Пишний. Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/news/2024/04/25/712899/>.
11. *Президент: Володимир Зеленський підписав заяву на членство України у Європейському Союзі* (2022, лютий, 28). Офіційне інтернет-представництво Президент України.

<https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-za-avku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>.

12. Сидорук, М. (2010). *Особливості інтеграції держав Балтії до ЄС*. Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Міжнародні відносини, 2, 97-104. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoamv_2010_2_11.

13. Скотнікова, О. (2024, 23 січня). *Про засекречені дані, народжуваність та міграцію: інтерв'ю із Олександром Гладуном, заступником директора інституту демографії*. Вечірній Київ. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/93830/>.

14. Стельмах, В.О. (2020). Вплив європейської інтеграції країн Балтії на їх суспільно-політичну трансформацію. У А.Г. Бульвінського (Ред.), *Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія*, с. 242-258. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України. <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4671/1/Vplyv%20evropejskoi%20intehratsii%20krain.pdf>.

15. Укрінформ. (2024, 1 травня). *Президенти країн Балтії у 20-річчя вступу в ЄС закликали почати переговори з Україною і Молдовою*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3858832-prezidenti-krain-baltii-u-20ricca-vstupu-v-es-zaklikali-pocati-peregovori-z-ukrainou-i-moldovou.html>.

16. Шестаковська, Т. Л. (2020). Вплив європейської інтеграції на розвиток економічної політики України. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*, (1-2), 354-369. DOI:<https://doi.org/10.33244/2617-5940.1-2.2020.354-369>.

17. Шмигаль, Д. (2024, 14 травня). *ЄС остаточно схвалив торговельний безвіз для України на рік*. Суспільне. URL: <https://suspilne.media/744793-smigal-es-ostatocno-shvaliv-torgovelnij-bezviz-dla-ukraini-se-na-rik/>.

18. Galstyan, A., Grabowska, M., & Bačiūlienė, V. (2021). Economic development and migration after EU accession: The case of Baltic states. *Pressburg Economic Review*, 1(1), 47-55. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7517252>

19. Dandashly, A., & A. Verdun. (2018). «Euro adoption in the Czech Republic, Hungary and Poland: Laggards by default and laggards by choice.» *Comparative European Politics* 16(3): 385–412. DOI:10.1057/cep.2015.46.

20. Dandashly, A., & Verdun, A. (2020). *Euro adoption policies in the second decade – the remarkable cases of the Baltic States*. *Journal of European Integration*, 42(3), 381–397. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1730355>.

21. Emerson, M., & Blockmans, S. (2022). *Next Steps for EU Enlargement – Forwards or Backwards?* Swedish Institute of International Affairs. <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceeus/next-steps-for-eu-enlargement-forwards-or-backwards.pdf>.

22. Eurostat. (2004). *European Union enlargement: A statistical portrait (AP-EN.PDF)* [PDF file]. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/5128834/1-09112004-AP-EN.PDF.pdf/505530d6-7969-435b-92aa-06921c18d224?t=1414684981000>.

23. Hagemeyer, J., Michalek, J.J., Svatko, P. (2021). *Economic impact of the EU Eastern enlargement on New Member States revisited: The role of economic institutions*. *Central European Economic Journal*, 8(55), 126-143. DOI:<https://doi.org/10.2478/ceej-2021-0008>.

24. Howarth, D., & A. Verdun. 2020. «Introducing economic and monetary union at twenty: A stocktaking of tumultuous second decade.» *Journal of European Integration* 42 (3): 287–292.

25. International Monetary Fund. (2014). *Title of the article. Name of the Periodical, volume (issue), page range*. DOI:<https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2014/153/article-A001-en.xml>.

26. Jočienė, A. 2015. «Scandinavian bank subsidiaries in the Baltics: Have they all behaved in a similar way?» *Intellectual Economics*. 9(1) : 43–54. DOI:10.1016/j.intele.2015.09.002.

27. Kiel Institute for the World Economy. *Ukraine Support Tracker Data*. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/ukraine-support-tracker-data-20758/>.

28. Martha de Melo, Cevdet Denizer, Alan Gelb, *Patterns of Transition from Plan to Market, The World Bank Economic Review*, Volume 10, Issue 3, September 1996, Pages 397–424. DOI:<https://doi.org/10.1093/wber/10.3.397>.

29. Transparency International Ukraine. (2023). *Індекс сприйняття корупції у світі - 2023*. <https://cpi.ti-ukraine.org/>.

30. World Bank. (2020). *Ukraine: Public finance review* [PDF file]. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/595331468056398485/pdf/612870V20PGD0P0OFFICIAL0USE00NL0Y090.pdf>.

31. World Bank. (2022). *Data for Lithuania, Latvia, Estonia*. World Bank. Retrieved May 28, 2024. <https://data.worldbank.org/?locations=LT-LV-EE>.

References:

1. Bohdan, T. (2024, 30 kvitnia). *Poetapnyi vstup Ukrainy do YeS: pidvyshchennia yakosti ta dynamizmu yevrointehratsiinoho protsesu*. Growford Institute. URL: <https://www.growford.org.ua/research/poetapnyj-vstup-ukrayiny-do-yes-pidvyshhennya-yakosti-ta-dynamizmu-yevrointegratsijnogo-protsesu-1/>. [in Ukrainian].

2. Vinokurov, Ya. (2024, 25 kvitnia). *Viina – ne pereshkoda. Investytstii v Ukrainu zrostatyut, ale dlia vidnovlennia zamalo. Shcho treba zrobyty vladi? Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/>. [in Ukrainian].

3. Volianiuk O. (2024, kviten, 23). *Funktsii polityk pam'iaty ta identychnosti v umovakh viiny*. [Mizhnarodna

- naukova konferentsiia]. Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: poshuk rishen. Navchalno-naukovyi instytut prava ta politolohii UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 36-39. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-MK_NNIPiP_2024. [in Ukrainian].
4. Horinov P. ta Drapushko R. (2024, kviten, 23). Yevropeiska intehratsiia Ukrainy: pravovyi vymir i stratehii vprovadzhennia. [Mizhnarodna naukova konferentsiia]. Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: poshuk rishen. Navchalno-naukovyi instytut prava ta politolohii UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 47-51. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-MK_NNIPiP_2024. [in Ukrainian].
5. Zavadskiy, V. M. (2008). Yevropeiska intehratsiia krain Baltii (1991-2004 rr.) [Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata nauk, 07.00.02]. Donetsk. Donetskyi natsionalnyi universytet. [in Ukrainian].
6. Ivanova, N., & Lysenko, Yu. (2023). Yevrointehratsiine spriamuvannia zovnishnoi polityky ukrainy na suchasnomu etapi. Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin, 22(32), 50–55. [in Ukrainian].
7. Klymonchuk V. Ta Masyk Yu. (2020). Osoblyvosti peretvorennia politychnykh system Baltiyskykh krain u skladi YeS. Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Politolohiia. Tom 1, № 14, 250-257. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/6016/6293>. [in Ukrainian].
8. Libanova, E. (2023, 30 zhovtnia). Zovnishnia mihratsiia bude holovnym draiverom demohrafichnoi dynamiky Ukrainy uprodovzh nastupnoho desiatylittia. ZN.ua. URL:<https://zn.ua/ukr/UKRAINE/zovnishnja-mihratsija-bude-holovnim-drajverom-demohrafichnoji-dinamiki-ukrajini-uprodovzh-nastupnoho-desiatylittja-libanova.html>. [in Ukrainian].
9. Makron, E. (2022). Protses vstupu Ukrainy do YeS mozhe zainiaty desiatylittia. DW. URL:<https://www.dw.com/uk/makron-proponuje-nove-obiednannia-bo-vstup-ukrainy-v-yes-zaime-desiatylittia/a-61740809>. [in Ukrainian].
10. Pylypiv, I. (2024, 25 kvitnia). NBU rozghliadaie zniattia obmezhen na vyvedennia valiuty dlia obsluhovuvannia starykh borhiv - Pysnyi. Ekonomichna pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/04/25/712899/>. [in Ukrainian].
11. Prezydent: Volodymyr Zelenskyi pidpysav zaiavku na chlenstvo Ukrainy u Yevropeiskomu Soiuzi (2022, liuty, 28). Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydent Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249>. [in Ukrainian].
12. Sydoruk, M. (2010). Osoblyvosti intehratsii derzhav Baltii do YeS. Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Mizhnarodni vidnosyny, 2, 97-104. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoamv_2010_2_11. [in Ukrainian].
13. Skotnikova, O. (2024, 23 sichnia). Pro zasekrecheni dani, narodzhuvanist ta mihratsiui: interv'iu iz Oleksandrom Hladunom, zastupnykom dyrektora instytutu demohrafii. Vechirni Kyiv. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/93830/>. [in Ukrainian].
14. Stelmakh, V.O. (2020). Vplyv yevropeiskoi intehratsii krain Baltii na yikh suspilno-politychnu transformatsiui. U A.H. Bulvinskoho (Red.), Intehratsiini vymiry transformatsii postradianskoho prostoru: monohrafiia (s. 242-258). Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4671/1/Vplyv%20yevropeiskoi%20intehratsii%20krain.pdf/> [in Ukrainian].
15. Ukrinform. (2024, 1 travnia). Prezydenty krain Baltii u 20-richchia vstupu v YeS zaklykaly pochaty perehovory z Ukrainoiu i Moldovoiu. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3858832-prezidenti-krain-baltii-u-20ricca-vstupu-v-es-zaklykali-pocati-peregovori-z-ukrainou-i-moldovou.html>. [in Ukrainian].
16. Shestakovska, T. L. (2020). Vplyv yevropeiskoi intehratsii na rozvytok ekonomichnoi polityky Ukrainy. Zbiryk naukovykh prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, (1-2), 354-369. DOI:<https://doi.org/10.33244/2617-5940.1-2.2020.354-369> [in Ukrainian].
17. Shmyhal, D. (2024, 14 travnia). YeS ostatechno skhvalyv torhovelnyi bezviz dlia Ukrainy na rik. Suspilne. URL: <https://suspilne.media/744793-smigal-es-ostatocno-shvaliv-torgovelnij-bezviz-dla-ukraini-se-na-rik/>. [in Ukrainian].
18. Galstyan, A., Grabowska, M., & Bačiulienė, V. (2021). Economic development and migration after EU accession: The case of Baltic states. *Pressburg Economic Review*, 1(1), 47-55. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7517252>.
19. Dandashly, A., & A. Verdun. (2018). «Euro adoption in the Czech Republic, Hungary and Poland: Laggards by default and laggards by choice.» *Comparative European Politics* 16 (3): 385–412. DOI:10.1057/cep.2015.46.
20. Dandashly, A., & Verdun, A. (2020). Euro adoption policies in the second decade – the remarkable cases of the Baltic States. *Journal of European Integration*, 42(3), 381–397. DOI: <https://doi.org/10.1080/07036337.2020.1730355>.
21. Emerson, M., & Blockmans, S. (2022). *Next Steps for EU Enlargement – Forwards or Backwards?* Swedish Institute of International Affairs. URL: <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/sceus/next-steps-for-eu-enlargement-forwards-or-backwards.pdf>.
22. Eurostat. (2004). European Union enlargement: A statistical portrait (AP-EN.PDF) [PDF file]. URL:<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/5128834/1-09112004-AP-EN.PDF.pdf/505530d6-7969-435b-92aa-06921c18d224?t=1414684981000>.

23. Hagemeyer, J., Michałek, J.J., Svatko, P. (2021). *Economic impact of the EU Eastern enlargement on New Member States revisited: The role of economic institutions*. Central European Economic Journal, 8(55), 126-143. DOI:<https://doi.org/10.2478/ceej-2021-0008>.
24. Howarth, D., & A. Verdun. 2020. «*Introducing economic and monetary union at twenty: A stocktaking of tumultuous second decade.*» Journal of European Integration 42 (3): 287–292.
25. International Monetary Fund. (2014). *Title of the article. Name of the Periodical, volume (issue), page range.* DOI:<https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2014/153/article-A001-en.xml>.
26. Jočienė, A. 2015. «*Scandinavian bank subsidiaries in the Baltics: Have they all behaved in a similar way?*» Intellectual Economics 9 (1): 43–54. DOI:10.1016/j.intele.2015.09.002.
27. Kiel Institute for the World Economy. *Ukraine Support Tracker Data*. URL: <https://www.ifw-kiel.de/publications/ukraine-support-tracker-data-20758/>.
28. Martha de Melo, Cevdet Denizer, Alan Gelb, *Patterns of Transition from Plan to Market, The World Bank Economic Review*, Volume 10, Issue 3, September 1996, Pages 397–424. DOI:<https://doi.org/10.1093/wber/10.3.397>.
29. Transparency International Ukraine. (2023). *Індекс сприйняття корупції у світі - 2023*. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>.
30. World Bank. (2020). *Ukraine: Public finance review* [PDF file]. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/595331468056398485/pdf/612870V20PGDOP0OFFICIAL0USE00NL0Y090.pdf>.
31. World Bank. (2022). *Data for Lithuania, Latvia, Estonia*. World Bank. Retrieved May 28, 2024, from URL:<https://data.worldbank.org/?locations=LT-LV-EE>.

Taras Zakharov,

PhD student at the Department of Political Science,
Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine

Integration Processes as a Factor of Modern Economic Policy: the Experience of the Baltic Countries

The article analyses the peculiarities of the integration processes of Lithuania, Latvia and Estonia into the European Union, as well as the possibility of using their experience in the European integration processes of Ukraine, which are particularly relevant today in the context of the military aggression of the Russian Federation. The impact of the European Union's eastward enlargement after the collapse of the Soviet Union on the economic and migration policies of the Baltic states is studied, and the capacity of economic institutions to overcome the consequences of financial and economic crises is assessed. The article highlights the challenges of statehood in the process of post-communist transformation of the Baltic states in the early twentieth century, and examines current trends and prospects of economic cooperation between Ukraine and the European Union using modern methods of assessment. The dynamic European integration path of Ukraine has actualised the search for an optimal "non-classical" model of accession to the European Union within a reasonable time frame. It is shown that the model of phased accession is the most holistically coherent and logically structured concept that can ensure predictable progress on the path to EU membership. It has been proven on the example of the Baltic States that membership in the European Union stimulates modernization and economic development, which, in turn, leads to an improvement in the standard of living of society. The twenty-year membership of the Baltic States in the European Union is evidence of successful transformation processes, which in turn will allow Ukraine to take into account current economic challenges in the context of developing its economic policy in the context of Russian military aggression.

Keywords: integration processes, European Union, economic policy, Baltic States, military aggression.

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.14>

УДК 338.984:355.02+355.4

Валерій Мальський,

аспірант навчально-наукового інституту права та політології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID 0009-0006-6504-5105; email: malskiy88@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ТА ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Стаття присвячена аналізу та розробці комплексного підходу до забезпечення економічної безпеки країни в умовах зростаючих внутрішніх і зовнішніх загроз. Обґрунтовано необхідність формування цілісної теорії національної безпеки, що охоплює розробку та імплементацію систематичної політики захисту державних економічних інтересів для забезпечення сталого розвитку України. Детально розглядається поняття «механізм» у контексті економічної безпеки, а також аналізуються існуючі механізми державного

регулювання та управління економічною безпекою. Автор вказує на значний внесок як українських, так і зарубіжних вчених у розвиток теоретичних та практичних аспектів забезпечення економічної безпеки, підкреслюючи важливість подальших досліджень у цій сфері.

Стаття також зосереджується на аналізі структури державних механізмів регулювання економічної безпеки, зокрема методи, важелі, інструменти, а також політико-правове, нормативно-правове та інформаційне забезпечення. Розглянуто механізми державного регулювання економічної безпеки як комплексну систему, що охоплює різноманітні форми, методи та засоби впливу, спрямовані на забезпечення стабільності та адаптації економіки до змінних умов. Особлива увага приділяється аналізу внутрішніх і зовнішніх умов економічного розвитку України, що визначають її потенціал і пріоритети в сфері економічної безпеки. Розглянуто вплив глобалізації, міжнародної інтеграції та гібридних загроз на економічну безпеку країни, висвітлюючи особливості економічної безпеки в умовах гібридної агресії. Стаття закликає до розробки ефективних економічних механізмів стримування агресії та розробки нових підходів до двосторонньої та багатосторонньої співпраці для зміцнення економічної безпеки України. Підкреслено необхідність ідентифікації економічних ризиків, мінімізації економічних залежностей та підготовки спільних рішень для забезпечення сталого економічного зростання та зміцнення національної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, збройна агресія, економічний розвиток, зовнішньоекономічна діяльність, санкційна політика, національна безпека.

Вступ. У сучасному світі, де глобалізаційні процеси та міжнародна інтеграція набувають все більшої актуальності, питання економічної безпеки держави як один із ключових аспектів національної безпеки не викликає сумнівів. Забезпечення економічної безпеки в умовах зростаючих внутрішніх і зовнішніх загроз є важливим завданням для кожної країни, особливо для України, яка зіткнулася з численними викликами на шляху свого розвитку, зокрема зі збройною агресією РФ. У контексті збройної агресії та економічних загроз, що виникли перед Україною, актуальним стає питання формування ефективної системи економічної безпеки, здатної протистояти різноманітним загрозам і забезпечити сталий розвиток країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення та розвиток загальної теорії та практики створення та функціонування механізмів державного регулювання економічної безпеки займають значуще місце у наукових доробках численних авторитетних вчених, як в Україні, так і за її межами, наприклад, В. Л. Пілюшенко, О. Ф. Новікову, Г. П. Ситника, О. С. Поважного, В. Т. Шлемко та інших. Вагомий внесок у розвиток наукових засад державного регулювання та забезпечення економічної безпеки внесли сучасні українські дослідники, зокрема В. А. Ліпкан, О. С. Власюк та інші. Ці різнобічні та міждисциплінарні підходи до досліджуваної проблематики стали підґрунтям для вибору методів аналізу у цій статті. Зокрема, використано системний аналіз, роботу з джерелами, а також логічний і комплексний підходи для розуміння регуляторно-управлінської системи економічної безпеки в умовах зовнішньої агресії.

Мета статті полягає в розробці та обґрунтуванні комплексного підходу до забезпечення економічної безпеки України в умовах збройної агресії та зростаючих внутрішніх і зовнішніх загроз.

Результати та дискусії. Сьогодні особливо актуальною є розробка універсальної теорії національної безпеки та теоретико-методологічних основ регулювання розвитку економічної безпеки в Україні, що передбачає комплексне теоретичне обґрунтування державної політики, а також аналітичний огляд ефективних стратегій та інструментів державного втручання, які націлені на охорону регіональних і національних інтересів.

Існують обґрунтовані дані про те, що сукупність внутрішніх і зовнішніх економічних загроз досягла критичного рівня, при якому відсутність розробки та імплементації цілеспрямованої та систематичної політики захисту державних економічних інтересів може призвести до загрози існування України як суверенної держави.

Аналіз механізмів державного регулювання та управління економічною безпекою вимагає деталізації поняття «механізм» і вивчення його структури в рамках економічної безпеки. Державне регулювання економіки в контексті ринкової економіки є складною та інтегрованою системою законодавчих, адміністративних і контрольних заходів, реалізованих

державними структурами та громадськими організаціями з метою стабілізації та адаптації існуючої соціально-економічної системи до динамічно змінюваних умов.

Поняття «механізми управління» та «механізми регулювання» широко застосовуються в науковій літературі, проте їх сутність і структура інтерпретуються дослідниками та практиками в різноманітних аспектах. Ключовим елементом концепцій «механізми державного управління» та «механізми державного регулювання» є ідея механізму як такого. Механізми різняться за своєю конструкцією та призначенням, формуючи основу багатьох машин, приладів, устаткування. У сфері економіки термін «механізм» використовується у переносному сенсі для позначення «внутрішньої структури, системи», що, ймовірно, є запозиченням із природничих і технічних наук.

Для осмислення поняття «механізм» важливо розглядати регуляторні та управлінські інструменти як елементи, що взаємодіють між собою та сприяють ефективності роботи організаційної системи. З аналізу стає зрозуміло, що в рамках управлінської системи національний регуляторний механізм є набором функцій, процедур і кроків, спрямованих на регуляторний вплив на систему організації, які спрямовані на досягнення конкретних цілей.

Ці результати можливо оцінити за допомогою індикаторів для визначення рівня реалізації управлінських цілей (програм) системи. Таким чином, демонструється ступінь досягнення цілей (програм) управління системою через їх порівняння з відповідними індикаторами. Механізм управління характеризується сукупністю функціональних та процедурних елементів організаційної системи, які задають напрям досягнення стратегічної чи програмної мети або комплексу цілей, організують саму систему для безпосереднього чи опосередкованого регулювання, а також визначають набір управлінських (адміністративних) заходів, спрямованих на оцінку ефективності досягнення визначених цілей. Це можна уявити як набір процедурних компонентів. Механізми управління є складною категорією в області менеджменту.

Загалом існуючі структури управління можна класифікувати на три основні типи: механізм-інструмент, механізм-система (сукупність взаємопов'язаних елементів) та механізм-процес (послідовність змін). Залежно від конкретної проблеми, яку потрібно вирішити, та методу її розв'язання за допомогою певного адміністративного механізму, останній може мати комплексний характер і складатися з декількох окремих механізмів: економічні механізми (механізми державного управління у сферах банківської діяльності, фінансів, інвестицій, інновацій, кредитування, оподаткування, страхування тощо); мотиваційні механізми (комплекс командно-адміністративних механізмів та соціально-економічних стимулів, що мотивують до ефективної роботи державних службовців, а також організаційні структури та їх операційні результати); політичні механізми (механізми управління економічним, соціальним, фінансовим, промисловим і комерційним розвитком).

Механізми державного регулювання економічної безпеки охоплюють процеси формування та імплементації засад такої безпеки. Механізми формування економічної безпеки визначають ключові структурні елементи системи безпеки, включаючи інтереси, загрози безпеці та їх причини, встановлюють їх роль у контексті національної безпеки держави та регіонального управління, розробляють теоретичні основи управління економічною безпекою, а також нормативно-правове регулювання та механізми забезпечення безпеки. Механізм імплементації економічної безпеки охоплює розробку комплексу організаційно-управлінських заходів для створення умов реалізації ключових аспектів стратегії національної безпеки, удосконалення концептуальної, законодавчої та нормативно-правової бази забезпечення економічної безпеки, а також оцінки та вимірювання економічної безпеки. Передбачається розробка науково обґрунтованої системи, формування ефективної державної та регіональної політики для нейтралізації загроз національній безпеці, а також розроблення методичних рекомендацій для створення механізмів автономного забезпечення безпеки.

Аналіз показує, що існуючі механізми, застосовані державою для забезпечення економічної безпеки, демонструють недостатню ефективність, що спричиняє поглиблення

структурних диспропорцій і дисбалансів у соціально-економічному розвитку. Структура державних механізмів регулювання економічної безпеки охоплює методи, важелі, інструменти, політико-правове, нормативно-правове та інформаційне забезпечення.

Суб'єктами забезпечення економічної безпеки є держава, окремі суб'єкти господарювання і громадяни, які в межах визначених функцій, завдань та компетенцій приймають участь у формуванні та реалізації політики забезпечення економічної безпеки держави (Давиденко та ін., 2017, с. 21).

Залежно від суб'єкта, механізми державного регулювання економічної безпеки можуть бути класифіковані за рівнем реалізації: вищий рівень (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України) та місцевий рівень (органи місцевого самоврядування).

Прагнення до ефективного регулювання економічних процесів в Україні та забезпечення економічної безпеки вимагає чіткого структурування діяльності державних і місцевих органів влади, логічного та комплексного підходу до кожного елементу регуляторно-управлінської системи. Це зумовлює необхідність удосконалення та впровадження регуляторних та управлінських механізмів забезпечення економічної безпеки, які включають різноманітні форми, методи та засоби впливу.

Внутрішні та зовнішні умови економічного розвитку країни відіграють ключову роль у визначенні її потенціалу та пріоритетів у сфері економічної безпеки. З одного боку, процеси глобалізації та зростання взаємозалежності у міжнародному співробітництві зменшують стимули до агресивної політики між державами через високий ступінь фінансової, технологічної, інфраструктурної та іншої інтеграції, що робить агресію економічно не вигідною. З іншого боку, інтеграція в економічну систему іншої країни може створити умови для використання залежності цієї країни від інвестицій, ринків збуту та технологічних ланцюжків як економічного важеля агресії.

Слабка диверсифікація зовнішньої торгівлі України, її історична залежність від російських постачальників та споживачів у виробничих ланцюгах – чинники, що надали РФ можливість зробити торгівлю головною мішенню агресії проти України в економічній сфері (Горбулін, 2017, с. 283).

Досвід країн, особливо в Європі, свідчить, що створення єдиного економічного простору та орієнтація на стандартизацію регулювання взаємодій та соціально-економічних процесів між державами не завжди забезпечує зниження напруженості або підвищення рівня безпеки, як на національному, так і на регіональному чи глобальному рівнях.

Особливості економічної безпеки в умовах збройної агресії:

1. Посилення взаємозалежності між агресором та державою-жертвою збільшує потенціал тиску на незалежну національну економічну політику та економічний розвиток.
2. Відсутність належної співпраці та інтеграції з іншими державами призводить до того, що глобальні виклики та загрози вирішуються на національному рівні, знижуючи спроможність країни ефективно реагувати на них.
3. Посилення дезорганізації (гібридності) економічних інструментів, що використовує держава-агресор для тиску, підриває потенціал захисту національних економічних інтересів та, відповідно, економічної безпеки.

Гібридні загрози як складне поєднання різноманітних елементів формують комплексну та багатовимірну загрозу. У економічній сфері це часто виявляється через використання економічних вразливостей державою-агресором. Оцінка ризиків для економіки в умовах агресії стає складнішою через гібридний характер таких загроз. Оцінка ризиків є фундаментальним процесом, спрямованим на ідентифікацію загроз економічній безпеці, визначення ймовірності їх виникнення, прогнозування потенційних негативних наслідків і розробку управлінських стратегій для мінімізації впливу цих загроз на економіку країни.

Гібридний характер загроз, що поєднує політичні, військові, економічні, правові та інші аспекти для досягнення агресивних цілей, створює додаткові виклики для ідентифікації та протидії таким загрозам. Ці загрози ускладнюють процеси прийняття рішень, перешкоджають координації між різними державними та недержавними структурами,

знижують ефективність запобіжних заходів. Відповідно держава має забезпечити належне запобігання цим загрозам, адже, як стверджують дослідники, РФ на постійній основі здійснює комплекс цілеспрямованих політичних, дипломатичних, торгівельно-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших заходів (Волянчук, 2023).

Дуальність впливу гібридних загроз на економічну безпеку проявляється у всіх аспектах економічної діяльності, де використання ресурсів і технологій державою-агресором може спричинити дестабілізацію економіки цілої країни. Це і кібершпиунство, і пропагандистські кампанії, і підкуп працівників органів влади, що в сукупності може завдати значної шкоди економіці за короткий час. У випадку виникнення кризових ситуацій, стабільна політична система повинна мати здатність ефективно реагувати і впоратися з цими загрозами (Міненко, 2023а).

В Україні гібридна агресія та повномасштабне вторгнення призвели до втрати частини економічного простору, інфраструктури, виробничих потужностей, природних ресурсів, робочої сили та інтелектуального потенціалу, як в Автономній Республіці Крим так і на сході України. Це підкреслює необхідність розробки гнучких і комплексних механізмів для виявлення та пом'якшення негативних наслідків гібридних загроз.

Економічна стратегія країни має базуватися на нелінійному розумінні та врахуванні гібридної природи загроз, передбачаючи розробку ефективних інструментів економічної політики для протидії як прямим, так і непрямим економічним атакам. Важливим аспектом є децентралізація економічних і фінансових процесів, що також повинна враховувати гібридний характер сучасних загроз, забезпечуючи стійкість економіки до різноманітних форм агресії.

Зростання організаційної незалежності та мобільності місцевих центрів дестабілізації, з одного боку, та їх інтеграція в централізовану систему управління, з іншого боку, вказує на складність сучасних викликів для національної безпеки. Успіх квазідецентралізованих механізмів впливу на економічну діяльність та, відповідно, на національну безпеку, залежить від строгого контролю та застосування передових технологій для впливу на населення та економічні сектори. Використання інформаційних технологій, зокрема великих даних, вимагає спеціалізованого персоналу та значних технічних, фінансових ресурсів, доступ до яких обмежений на місцевому рівні.

Гібридні атаки демонструють потенціал сучасних технологій для підриву національного економічного суверенітету, від фрагментації економічної та митної території до створення гібридних економік на неконтрольованих територіях. Це підкреслює необхідність розробки та впровадження комплексних стратегій для протидії таким загрозам, тобто підвищення рівня технологічної готовності, зміцнення інституційної спроможності та забезпечення ефективної координації між різними рівнями управління. Необхідно приділяти увагу розвитку внутрішніх технологічних компетенцій і створенню механізмів швидкого реагування на гібридні загрози. Окремо слід акцентувати на необхідності зміцнення кібербезпеки, адже кіберпростір є основним полем конкуренції у політичній, економічній, культурно-інформаційній сферах (Міненко, 2023b).

Висновок про необхідність пошуку ефективних економічних механізмів стримування агресії та розробки нових підходів до двосторонньої та багатосторонньої співпраці є ключовим у контексті забезпечення економічної безпеки. Йдеться про ідентифікацію економічних ризиків, мінімізацію економічних залежностей, розробку спільних стратегій реагування. Збереження та розвиток виробничих і торговельних зв'язків із іноземними державами може сприяти формуванню інноваційних, технологічних відповідей на гібридні загрози.

Оцінка потенціалу внутрішніх ресурсів для протидії гібридним загрозам є важливим аспектом реалізації стратегій економічної безпеки. Послаблення обороноздатності перед гібридними загрозами є проблемою, що має глобальний характер і стосується країн незалежно від їх розміру чи рівня розвитку. Високий рівень усвідомлення цієї проблеми на

міжнародному рівні сприяє формуванню спільних механізмів захисту та відстоювання загальних інтересів.

Національні економічні інтереси, особливо в контексті глобальних гравців, що діють в рамках ринкової моделі, є фундаментальним принципом забезпечення економічного розвитку та процвітання. Розуміння цього аспекту є важливим для розробки ефективних стратегій економічної безпеки, які б враховували не тільки внутрішні, але й зовнішні виклики та загрози.

Окремо слід зупинитися на понятті та комплексному аналізі економічного егоїзму, який виявляється через превалювання інтересів одних учасників економічних відносин над інтересами інших. На міжнародному рівні це часто проявляється у формі протекціоністської політики та дискримінаційних механізмів, спрямованих на підтримку вітчизняних виробників за рахунок обмеження доступу іноземних конкурентів на внутрішній ринок. У контексті зростання гібридних загроз, такий протекціонізм набуває більш агресивних форм, а зусилля щодо мінімізації їх негативного впливу на економіку стають інтенсивнішими.

Міграційна криза в Європі є одним із прикладів, коли уряди та політики змушені фокусуватися на інтересах власних громадян, що сприяє посиленню економічного егоїзму. Це вимагає від держав належної оцінки ризиків не лише для себе, але й для сусідніх країн і міжнародної спільноти загалом.

Негативні наслідки збройної агресії для національних економік і здатності держав забезпечувати власну безпеку, водночас, стимулюють уряди, бізнес та органи влади до реорганізації економічних відносин. Зростання ризиків стає каталізатором для розробки та реалізації стратегій економічного розвитку, впровадження інноваційних підходів та інструментів для зміцнення економічної безпеки, суверенітету.

Таким чином, економічний егоїзм та відповідь на гібридні загрози вимагають від країн розробки балансованих підходів, які б забезпечували захист національних інтересів без надмірного поглиблення міжнародної ізоляції чи ескалації конфліктів. Важливим є пошук оптимальних рішень для забезпечення економічної безпеки, які б враховували потребу в співпраці та взаємодії на міжнародному рівні.

Економічний егоїзм, як інструмент гібридних загроз, сприяє формуванню та реалізації регіональних осередків дестабілізації, використовуючи економічні мотиви як основу для сепаратистських рухів та проєктів. Цей феномен, тобто протекціоністські політики та дискримінаційні механізми, спрямовані на підтримку вітчизняних виробників, виявляється в різних країнах, зокрема й Україні, де економічний егоїзм осмислюється як стимул для забезпечення незалежного розвитку окремих регіонів.

Український досвід, особливо в контексті Донецької та Луганської областей, разом із зарубіжним досвідом, підтверджує, що економічний егоїзм може слугувати як основа для сепаратистських тенденцій, що веде до дестабілізації та ускладнення економічної ситуації в країні. Офіційні дані про стан української економіки свідчать про критичну неготовність країни протистояти сучасним гібридним загрозам, що характеризується скороченням обсягів економіки, втратою конкурентних позицій і значним падінням реального ВВП.

Ситуація в Україні вимагає відновлення економіки на основі моделі «виживання», зіткнувшись із низьким рівнем інвестицій, зростаючим борговим тиском, обмеженими внутрішніми ресурсами для фінансування розвитку, деіндустріалізацією та слабкою фінансовою стійкістю підприємств.

Зовнішня торгівля стала однією з основних мішеней збройної агресії, особливо з боку РФ, де застосування дискримінаційних заходів переросло у торговельну війну. Це вимагає від України розробки та впровадження нових стратегій та інструментів для забезпечення економічної безпеки та суверенітету, зокрема через диверсифікацію торговельних партнерів, розвиток внутрішнього ринку та стимулювання інноваційного та технологічного розвитку.

Інструменти економічного тиску, які використовуються в сфері зовнішньої торгівлі, охоплюють широкий спектр заходів, від тарифних і нетарифних обмежень доступу на ринок до активного імпортозаміщення, контролю над компаніями-експортерами, блокування

транзиту та дискримінації експортерів на ринках третіх країн. Ці заходи мають на меті обмежити можливості країн-партнерів у сфері зовнішньої торгівлі та змусити їх до перегляду своїх економічних та політичних рішень.

Взаємозалежність країн відіграє ключову роль у ефективності такого тиску. Чим більша взаємозалежність, тим більш вразливою стає країна перед обмеженнями з боку своїх торговельних партнерів. У випадку України, економічні наслідки російського вторгнення призвели до неможливості розвитку торговельних відносин, що характеризуються значним скороченням обсягів двосторонньої торгівлі та призвело до втрати традиційних ринків збуту для деяких українських галузей. Зокрема, галузі машинобудування та хімічної промисловості, які традиційно орієнтувалися на російський ринок, зазнали різкого зниження свого виробничого та конкурентного потенціалу не лише на російському, але й на інших ринках. Ця ситуація вимагає від України пошуку нових стратегій розвитку та диверсифікації своєї зовнішньоекономічної діяльності, з метою зменшення залежності від одного ринку та підвищення стійкості національної економіки до зовнішніх шоків. Розвиток нових ринків, стимулювання внутрішнього виробництва та інвестицій, а також залучення іноземних інвестицій є ключовими елементами такої стратегії.

Політика зовнішньоекономічного співробітництва, яка була зосереджена на імпорті протягом останніх двох десятиліть, спричинила значні негативні наслідки для виробничих потужностей і промислового потенціалу країни. Така політика призвела до підвищення імпортозалежності внутрішнього ринку, що відтак підриває економічну безпеку та знижує конкурентоспроможність національної економіки.

Серед основних обмежень для протидії імпортному тиску на внутрішній ринок можна вказати такі:

1. Зобов'язання як члена Світової організації торгівлі (СОТ), які передбачають захист внутрішнього ринку та обмежують можливості підтримки імпортозамінних галузей. Членство в СОТ накладає на країни певні правила та обмеження, що можуть ускладнити застосування протекціоністських заходів.

2. Зростаюча концентрація іноземного капіталу в торгівлі, що сприяє перевазі імпорتنих товарів на ринку та зменшує інтерес до розвитку технічного співробітництва та підтримки вітчизняного виробництва.

3. Більш конкурентоспроможне населення, орієнтоване на імпорт, що є наслідком послаблення платоспроможного попиту та зниження економічної активності. Це веде до зменшення підтримки вітчизняних товарів та послуг, оскільки споживачі надають перевагу імпортним продуктам через їхню доступність, рівноманітність та, іноді, вищу якість.

Ці обмеження вимагають від країни розробки комплексних стратегій, спрямованих на зміцнення внутрішнього ринку, підтримку імпортозамінних галузей, розвиток власних виробничих потужностей. Важливим аспектом є також розробка та впровадження заходів для залучення інвестицій в промисловість, підвищення технологічного рівня виробництва та розширення експортного потенціалу країни. Такий підхід дозволить зменшити імпортозалежність, підвищити конкурентоспроможність національної економіки та забезпечити її стійкість до зовнішніх і внутрішніх викликів.

У контексті гібридних загроз, негативні наслідки та залежності, що впливають з імпортозалежної моделі внутрішнього ринку, значно посилюються. Це обумовлено рядом факторів, які закріплюють вразливість економіки в умовах агресії:

1. Низька якість стратегічного планування розвитку з боку держави створює умови для відсутності довгострокової візії економічного розвитку, що ускладнює адаптацію до змінних умов і викликів.

2. Низька передбачуваність функціонування внутрішнього ринку та конкурентних умов знижує інвестиційну привабливість країни та підвищує ризики для бізнесу.

3. Слабкі державні фінанси та відсутність доступу до довгострокових фінансових ресурсів обмежують можливості держави щодо інвестування в ключові сектори економіки та підтримки реального сектору.

4. Низький рівень інвестицій у реальний сектор та слабка економічна активність призводять до зниження виробничих потужностей та зростання безробіття.

5. Неефективне оподаткування, технологічна залежність, періодичний інфляційний тиск та критичний рівень корупції в державному регулюванні є серйозними перешкодами для стабільного розвитку економіки.

6. Тінізація економіки знижує доходи державного бюджету та підриває основи законності в економічній сфері.

Ці фактори вже негативно вплинули на економічну безпеку України. Вони є циклічними та взаємно підсилюються, тому для їх усунення потрібен системний і комплексний підхід. Фрагментарність економічної політики та заходи малого масштабу не здатні забезпечити відчутного ефекту.

Політика РФ проти України створює додаткові виклики для української економіки та вимагає від України розробки та впровадження ефективних стратегій для зміцнення економічної безпеки, диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності та зменшення залежності від непередбачуваних зовнішніх факторів. У відповідь на економічну агресію з боку Росії, уряд України запровадив серію заходів для посилення економічної безпеки країни та захисту інтересів вітчизняних виробників. Це розробка контрзаходів відповідно до міжнародних зобов'язань, зокрема у рамках СОТ, що дозволяє Україні застосовувати механізми міжнародного права для захисту своїх інтересів без порушення власних зобов'язань. Також було посилено моніторинг імпорту товарів для виявлення та запобігання антиконкурентним практикам, які можуть шкодити вітчизняним виробникам, що є ключовим кроком у захисті внутрішнього ринку. Уряд також зосередив увагу на розширенні ніш для традиційної та нової конкурентоспроможної продукції на світовому ринку та в інших країнах і регіонах, що сприяє диверсифікації експорту та зменшенню залежності від одного ринку.

Посилення торговельних представництв відіграє важливу роль у підвищенні ефективності зовнішньоекономічної діяльності та відкриває нові можливості для українських експортерів. Однак, умови гібридних загроз також акцентують увагу на проблемі тінізації економіки, яка може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, тінізація може діяти як механізм гібридного захисту від агресії, допомагаючи зберегти економічні активи та зменшити соціально-економічну напруженість. З іншого боку, надмірна тінізація може спотворювати економічну реальність, ускладнюючи реалізацію ефективної економічної політики та зміцнення обороноздатності. Також це створює умови для фінансування антидержавних та сепаратистських сил. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу, тобто не лише заходи прямої відповіді на агресію, але й стратегії зміцнення внутрішньої економіки, підвищення її прозорості та зменшення тіньового сектору. Це й реформування податкової системи, підвищення ефективності державного управління та залучення інвестицій у реальний сектор економіки.

Масштаби тіньової діяльності на тимчасово окупованих територіях України відіграють значну роль у подальшому затягуванні конфлікту та посиленні негативного впливу на національну економіку. Ця проблема є одним із об'єктивних наслідків збройної агресії, що ставить перед країною складні виклики щодо відновлення контролю та інтеграції цих територій у правове поле держави.

Серед основних об'єктивних причин тінізації фінансових потоків на окупованих територіях можна виокремити:

1. Відсутність правового поля для ведення господарської діяльності, що створює умови для нелегальної економічної активності, обмежує можливості для легітимного бізнесу.

2. Контроль адміністративного «ручного» режиму, який застосовує примусову силу до компаній, обмежуючи їх можливість переходу в правове поле інших регіонів України, та сприяє утриманню економічної діяльності в «тіні».

3. Руйнування фізичної основи економіки, призупинення роботи банківської системи, що ускладнює здійснення транзакцій і фінансових операцій в умовах легальної економіки.

4. Конфліктна фрагментація та технологічна потреба промислових підприємств у придбанні природних ресурсів і сировини по обидва боки лінії розмежування, що спонукає до пошуку альтернативних, часто нелегальних шляхів забезпечення цих потреб.

Для подолання цих викликів і мінімізації негативного впливу тіньової економіки на національну безпеку необхідний комплексний підхід, тобто заходи щодо відновлення правопорядку, реінтеграції територій, відновлення інфраструктури та банківської системи, а також стимулювання легальної економічної активності. Важливим є також залучення міжнародної підтримки та співпраці для відновлення економічного потенціалу та забезпечення сталого розвитку цих регіонів.

Руйнівні наслідки тінізації економічної діяльності вимагають від держави ретельного аналізу та розробки комплексної системи контрзаходів для зміцнення економічної безпеки, особливо в умовах збройної агресії. Перегляд санкційної політики та економічної протидії з країнами-агресорами, розробка сценарних стратегій для забезпечення сталого економічного зростання, підвищення ефективності інформаційно-консультативних механізмів підтримки національного експорту є ключовими елементами цієї системи.

Зміцнення економічної безпеки вимагає також активізації економічних чинників протидії гібридній агресії. Використання гібридної загрози як мотиватора для успішного реформування національної економіки може сприяти переходу до нових технологічних, конкурентних та соціально відповідальних моделей економічного розвитку.

Зміцнення національних інтересів, ґрунтуючись на цінностях, вимагає активізації заходів у кількох ключових напрямках. Перш за все, необхідно стимулювати технологічний прогрес та інноваційну діяльність, що сприятиме зростанню конкурентоспроможності української економіки на міжнародному рівні. Другим важливим аспектом є розвиток конкурентних переваг вітчизняної продукції, особливо шляхом підтримки галузей, що використовують високі технології та створюють продукцію з великою доданою вартістю. Третім напрямком є забезпечення соціальної відповідальності бізнесу, зокрема з підтримкою принципів сталого розвитку, захистом прав працівників і дотриманням екологічних норм. Ці заходи сприятимуть не лише зміцненню економіки, але й підвищенню якості життя громадян, забезпечуючи гармонійний розвиток суспільства загалом.

Реалізація цих заходів вимагає злагодженої роботи уряду, бізнесу та громадянського суспільства, а також ефективного використання міжнародної підтримки та співпраці. Тільки комплексний та системний підхід дозволить Україні не лише протистояти загрозам, але й закласти основу для довгострокового економічного процвітання.

Висновки. У статті здійснено спробу проаналізувати потреби у формуванні комплексної системи економічної безпеки, яка відповідала б сучасним викликам та загрозам. Визначено ключові напрямки для зміцнення економічної безпеки, тобто розробку ефективних механізмів державного регулювання, сприяння технологічному розвитку, інноваціям, підтримку конкурентоспроможності національної продукції та забезпечення соціальної відповідальності бізнесу. Обґрунтовано важливість інтеграції України в міжнародні економічні та безпекові структури як засобу зміцнення національної безпеки та розширення можливостей для економічного співробітництва. Доведено необхідність глобального аналізу існуючих економічних й інших загроз і розробки стратегій їх нейтралізації, що вимагає злагодженої роботи усіх гілок влади, активної участі бізнесу та громадянського суспільства.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі можуть вбачатись у розробці детальних моделей і інструментів для оцінки ефективності запропонованих механізмів регулювання, аналізі міжнародного досвіду та його адаптації до українських умов, а також вивченні впливу глобальних економічних тенденцій на економічну безпеку країни. Важливим напрямком є також дослідження можливостей для залучення інвестицій в ключові галузі економіки, розвиток інноваційної інфраструктури та створення сприятливого інвестиційного клімату для підтримки сталого економічного зростання. Передбачається подальший розвиток теоретичних та практичних аспектів забезпечення економічної безпеки

України, що охоплює комплексний підхід та між секторальну співпрацю для досягнення цієї мети.

Використані джерела:

1. Конституція України, № 254к/96-ВР (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text>
2. Давиденко С, Єгорова О, Приходько В, Матишак П, Голоніч Я, Копінець П, Мачкінова М & Добровольська М. (2017). Економіка та економічна безпека держави. теорія і практика. (4-те вид.). ТОВ «РІК-У». <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18429>
3. Горбулін, В. П. (2017). Світова гібридна війна: український фронт. <http://resource.history.org.ua/item/0013707>
4. Міненко, Є. С. (2023а). Сутність політичної стабільності в умовах інформаційного суспільства. *Науковий журнал «Politicus»*, 155–159. http://politicus.od.ua/5_2023/24.pdf
5. Про Раду національної безпеки і оборони України, Закон України № 183/98-ВР (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text>
6. Про основи національної безпеки України, Закон України № 964-IV (2018) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
7. Міненко, Є. (2023б). Організаційно-правовий аналіз забезпечення інформаційної безпеки як фактор суспільно-політичної стабільності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 22(33), 76–84. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.08>
8. Горбулін, В. (2022). Збройна боротьба в контексті четвертої індустріальної революції. *Вісник Національної академії наук України*. № 4. С. 3-11
9. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України: Концепція забезпечення національної системи стійкості. № 479/2021 (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/go/479/2021>
10. Воляннюк, О., & Дроздук, Я. (2023). (Не)гібридна війна: політичні, ідеологічні, інформаційні виміри. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*, 22(33), 64–75. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.07>
11. Терепиший, С., Свириденко, Д., Захаренко, К., Безгін, К. & Кульга, О. (2019). Оцінка економічного потенціалу університетів Донбасу: проблеми підготовки кадрів і безробіття. http://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/479/1/05_2019_Terapyshchy.pdf

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine], № 254k/96-VR (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].
2. Davydenko S, Yehorova O, Prykhodko V, Matishak P, Holonich Ya, Kopinets P, Machkinova M & Dobrovolska M. (2017). Ekonomika ta ekonomichna bezpeka derzhavy. teoriia i praktyka [Economics and economic security of the state. theory and practice]. (4-te vyd.). TOV «RIK-U». <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/18429> [in Ukrainian].
3. Horbulin, V. P. (2017). Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front [The global hybrid war: the Ukrainian front]. <http://resource.history.org.ua/item/0013707> [in Ukrainian].
4. Minenko, Y. S. (2023a). Sutnist politychnoi stabilnosti v umovakh informatsiinoho suspilstva [The global hybrid war: the Ukrainian front]. *Naukovyi zhurnal «Politicus»*, 155–159. http://politicus.od.ua/5_2023/24.pdf [in Ukrainian].
5. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [On the National Security and Defence Council of Ukraine], Zakon Ukrainy № 183/98-VR (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> [in Ukrainian].
6. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the Fundamentals of National Security of Ukraine], Zakon Ukrainy № 964-IV (2018) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].
7. Minenko, Y. (2023b). Orhanizatsiino-pravovyi analiz zabezpechennia informatsiinoi bezpeky yak faktor suspilno-politychnoi stabilnosti [Organisational and Legal Analysis of Information Security as a Factor of Socio-Political Stability]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 22(33), 76–84. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.08> [in Ukrainian].
8. Horbulin, V. (2022). Zbroina borotba v konteksti chetvertoi industrialnoi revoliutsii. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy* [Armed struggle in the context of the fourth industrial revolution]. № 4. S. 3-11 [in Ukrainian].
9. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy: Kontseptsiia zabezpechennia natsionalnoi systemy stiikosti [The concept of ensuring the national resilience system]. № 479/2021 (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/go/479/2021> [in Ukrainian].
10. Volianiuik, O., & Drozdruk, Y. (2023). (Ne)hibrydna viina: politychni, ideolohichni, informatsiini vymiry [(Un)hybrid warfare: political, ideological and informational dimensions]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*, 22(33), 64–75. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2023.33.07> [in Ukrainian].

11. Terepyschchiy, C., Svyrydenko, D., Zakharenko, K., Bezghin, K. & Kulha, O. (2019). Otsinka ekonomichnoho potentsialu universytetiv Donbasu: problemy pidgotovky kadriv i bezrobittia [Assessing the Economic Potential of Donbas Universities: Problems of Training and Unemployment]. http://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/479/1/05_2019_Terepyschchiy.pdf [in Ukrainian].

Valerii Malskyi,

*PhD student at the Educational and Research Institute of Law and Political Science,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Peculiarities of Ensuring Economic Security in the Context of Hybrid Threats and Armed Aggression

The article is devoted to the analysis and development of an integrated approach to ensuring the economic security of the country in the face of growing internal and external threats. The author substantiates the need to form a holistic theory of national security, including the development and implementation of a systematic policy to protect the state economic interests to ensure sustainable development of Ukraine. The article examines in detail the concept of "mechanism" in the context of economic security and analyzes the existing mechanisms of state regulation and management of economic security. The author points out the significant contribution of both Ukrainian and foreign scholars to the development of theoretical and practical aspects of economic security, emphasizing the importance of further research in this area.

The article also focuses on the analysis of the structure of the state mechanisms for regulating economic security, including methods, levers, instruments, as well as political, legal, regulatory and information support. The author considers the mechanisms of state regulation of economic security as a complex system which includes various forms, methods and means of influence aimed at ensuring stability and adaptation of the economy to changing conditions. Particular attention is paid to the analysis of internal and external conditions of economic development of Ukraine, which determine its potential and priorities in the field of economic security. The author examines the impact of globalization, international integration and hybrid threats on the country's economic security, highlighting the peculiarities of economic security in the context of hybrid aggression. The article calls for the development of effective economic mechanisms to deter aggression and the development of new approaches to bilateral and multilateral cooperation to strengthen Ukraine's economic security. The author emphasizes the need to identify economic risks, minimize economic dependencies and prepare joint solutions to ensure sustainable economic growth and strengthen national security.

Keywords: *economic security, armed aggression, economic development, foreign economic activity, sanctions policy, national security.*

<https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2024.35.15>

УДК 351.746(4-6ЄС)

Богдан Федорчук,

аспірант кафедри політичних наук,

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ORCID 0009-0007-0360-428X; email: bfeodorchuk@gmail.com

КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Розглядається культура безпеки, актуальність дослідження якої зумовлена динамічними змінами, новими викликами і загрозами безпеці та зростаючим запитом суспільства на захист прав і свобод. Зазначається, що концептуальні підходи осмислення питання розвитку культури безпеки надають особливої наукової ваги вивченню європейського досвіду для політичної науки. У статті розглядаються основні принципи, цінності та норми, які формують культуру безпеки в Європі. Впровадження нових організаційних і правових підходів гарантування безпеки та вироблення правової політики в умовах сучасних викликів стало пріоритетом європейської безпекової культури. Окрема увага приділяється ролі інструментів і механізмів формування і реалізації політики безпеки на європейському континенті. Також досліджуються чинники, що впливають на формування культури безпеки, такі як політична ситуація, соціокультурні та історичні особливості. У статті зосереджується увага на аналізі впливу правового чинника на формування культури безпеки. Культура безпеки має особливу роль в організації ефективного функціонування соціальних інститутів, зміцненні довіри до політичної та правової системи. Визначено основні принципи і шляхи формування культури безпеки в країнах ЄС, а також окреслено сфери, які потребують оновлення, доопрацювання, запровадження нових підходів тощо. Підкреслено роль освіти у формуванні культури безпеки. Зроблено висновки щодо використання європейського досвіду у формуванні та розвитку культури безпеки в українському суспільстві.

Ключові поняття: *культура безпеки, Європейський Союз, захист прав і свобод, безпекові пріоритети, правова політика, політика безпеки.*

Вступ. Нині проблема безпеки стає чи не головним питанням у європейському суспільстві через загрози тероризму, кібератак, незаконної міграції та інших видів злочинності, що вимагають від країн Європи ефективних заходів захисту громадян і створення повноцінних умов громадської безпеки (Kinnvall, 2015). Відповідно, становлення і розвиток культури безпеки охоплює не лише ухвалення відповідних законів і нормативних актів, а й формування у громадян та органів влади усвідомлення відповідальності за власну безпеку та безпеку суспільства загалом. Формування культури безпеки потребує проведення інформаційної роботи, навчання населення правилам безпечної поведінки, створення інфраструктури для гарантування безпеки та співпраці між різними рівнями влади й громадськими організаціями. Важливим є дотримання прав людини та основоположних свобод під час вжиття заходів безпеки у всіх сферах життєдіяльності. Зрозуміло, що безпека є одним із основних пріоритетів у сучасному суспільстві. У Європі, як і в інших частинах світу, безпека є невід'ємним елементом політики, економіки, соціального життя та культури. У європейському політичному та правовому середовищі культура безпеки відіграє особливу роль у таких галузях як транспортна безпека, охорона праці, протидія тероризму та організованій злочинності, інформаційна безпека, боротьба з корупцією та інших. Правове середовище в Європі постійно удосконалюється через технологічні досягнення, глобалізацію та нові соціальні виклики. Країни Європейського Союзу (далі – ЄС) розвивають законодавство та правові механізми для забезпечення безпеки населення та запобігання злочинам. Культура безпеки ЄС адаптується до світових змін, щоб забезпечити ефективний, адекватний захист прав і безпеку громадян відповідно до їх вимог. Зростаюче значення європейської культури в умовах глобалізованого та мінливого світу диктується проблемами безпеки суспільства, до яких нині належать терористична загроза та агресія зі східного боку. До вивчення досвіду та реалізації програм культурно-правових заходів, які вживає ЄС, може і має долучитися Україна як країна-кандидат у члени Євросоюзу.

Метою статті є аналіз та оцінка поточного стану культури безпеки в європейському політичному та правовому середовищі, виявлення актуальних характеристик і особливостей цього явища.

Завдання дослідження передбачає: визначення основних принципів і компонентів культури безпеки в правовому полі країн ЄС; розкриття підґрунтя та нормативних умов/меж, що сприяють формуванню та розвитку культури безпеки в Європі; аналіз ефективності механізмів забезпечення безпеки, осмислення європейського досвіду та можливостей його використання в інтеграційних реформах України; виявлення викликів і перспектив для розвитку культури безпеки українського суспільства / в реаліях України.

Останні дослідження та публікації наголошують на стратегічному значенні розвитку сучасних підходів до забезпечення безпеки на рівні держави та суспільства. Одним із ключових аспектів культури безпеки є застосування законодавства, що регулює безпекову сферу, зокрема у сфері кібербезпеки, боротьби з тероризмом і злочинністю. Особливості безпекового середовища, деякі аспекти проблеми формування безпекової культури розглядаються у працях Л. Дорош, Д. Журбинського, В. Мандрагелі, А. Мартинова, А. Тарасенко та ін. Серед зарубіжних дослідників виокремимо доробок з питань безпеки З. Бжезинського, Д. Болдуїна, К. Дойча, Е. Картера, Г. Кіссінджера, Х. Маккіндера, Г. Моргентхау, Дж. Розенау, Дж. Снайдера, Дж. Стейнбруннера та ін.

Методи дослідження. Для вивчення окреслених завдань використано міждисциплінарний підхід, що поєднує в собі наукові знання з правової, політичної, соціологічної, антропологічної та інших наук. Серед методів застосовано аналіз програмних документів ЄС, що стосуються політики безпеки та культури безпеки (стратегії, резолюції, директиви, звіти), а також наукової літератури за проблематикою статті; концептуальний аналіз, що передбачає виокремлення та визначення ключових понять: «культура безпеки», «політика безпеки», «чинники формування культури безпеки», «інструменти просування культури безпеки»; порівняльний аналіз, що дозволив дослідити розмаїття підходів до розуміння культури безпеки та її ролі в забезпеченні безпеки як такої.

Результати та дискусії. Культура безпеки в ЄС презентує систему активного залучення країн ЄС до забезпечення міжнародної гуманітарної безпеки. Вона заснована на принципах верховенства права, комунікації та співробітництва, а також заохочення дотримання правил і норм безпеки. Відтак, культура безпеки в європейському правовому середовищі охоплює спільні уявлення, норми і практики, пов'язані з безпекою серед країн-членів ЄС. Вона впливає на формування впровадження і сприйняття політики безпеки в ЄС. Ключові аспекти такої культури охоплюють інтеграцію культурно-правового розмаїття, правові рамки, політику та судово-правові ініціативи.

ЄС визнає важливість культурного розмаїття у формуванні культури безпеки. Погляди різних країн-членів сприяють створенню більш комплексної та адаптивної системи безпеки. Зазначимо, що історичний досвід і колективні загрози призвели до формування спільної європейської культури безпеки. Це спільне сприйняття загроз і ворогів, яке визначає заходи і політику колективної безпеки. Ці рамки гарантують, що всі держави-члени дотримуються високих стандартів безпеки. ЄС просуває та пропагує культуру безпеки за допомогою освітніх ініціатив і дослідницьких проєктів (CORDIS, cordis.europa.eu, 2015; European Security Culture, 2015), які підкреслюють важливість культурної безпеки та спадщини, з розрахунком, що майбутні покоління розуміють і підтримують ці цінності (Журбинський та Тарасенко, 2018, с. 49).

Сформований концепт «культури безпеки» – загальний, не чітко визначений термін. Відповідно, з огляду культурно-правової діяльності ЄС, визначимо, що культура безпеки (security culture) в Європейському Союзі – колективні погляди, цінності, практики і політика, які формують підхід ЄС до забезпечення безпеки його держав-членів і громадян. Вона охоплює широкий спектр діяльності – від боротьби з тероризмом, кібербезпеки до управління кордонами та реагування на кризи (Rerez & Olar, 2015, с. 59). Також культуру безпеки розуміємо як сукупність настанов і норм поведінки, які поділяють усі учасники європейської безпекової системи системи в рамках організації, держави чи регіону, які спрямовані на утворення та підтримку безпечного середовища.

Безпека ЄС залежить від багатьох організацій, включно з державними та неурядовими структурами. До забезпечення безпекової культури ЄС долучені організації:

1. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЕ).
2. Рада Європи (Council of Europe).
3. Європейський парламент (EP).
4. Європол (EUROPOL).
5. Європейська Агенція Безпеки Авіації (ЄАБА).
6. Європейське агентство з ядерного регулювання (EURATOM).
7. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).
8. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ).
9. Спільна політика безпеки та оборони (CSDP) та ін.

Безліч інших регулюючих структур удосконалюють, переглядають, оновлюють безпекові заходи щодо становлення та гарантування безпекових потреб континенту. Загалом зміни з часом призводять до широкого кола змін у безпеці, пов'язаних як зі становленням і задоволенням внутрішніх запитів громадянина, так і з унеможливленням загроз, що мають місце в сучасному світі (Lengwiler, 2015). ЄС залучає зусилля всього суспільства для підвищення заходів безпеки континенту. І це змушує визнати, що європейський уряд діє не стільки у власних інтересах, скільки заради добробуту європейських націй, тому підтримка України у війні вбачається як європейський безпековий захід.

ЄС накопичив значний досвід у побудові культури безпеки, особливо в таких сферах, як протидія тероризму, кібербезпека та захист довкілля.

Після низки терактів ЄС зробив кроки щодо посилення співпраці між спецслужбами та правоохоронними органами, а також підвищення обізнаності громадськості про потенційні загрози. ЄС активно працює над створенням спільного цифрового простору, який був би безпечним і захищеним від кібератак. Важливе місце в цій роботі відводиться підвищенню

цифрової грамотності населення. ЄС ухвалив низку директив та угод, спрямованих на захист довкілля та боротьбу зі зміною клімату. Ключовим елементом тут є залучення громадянського суспільства і бізнесу до реалізації екологічної політики.

ЄС визначив кілька пріоритетів у сфері безпеки, щоб протистояти складним загрозам, з якими він стикається. Ці пріоритети сформульовані в різних стратегічних документах та ініціативах, що відображають комплексний підхід до забезпечення безпеки і стабільності ЄС та його держав-членів. Політико-правові пріоритети вбачаємо в Стратегічному компасі ЄС, що є ключовим документом, який надає комплексну дорожню карту для політики безпеки і оборони ЄС. Він окреслює стратегічний напрямок і конкретні дії, необхідні для посилення безпеки і обороноздатності ЄС протягом наступного десятиліття (Дорош, 2023, с. 263).

ЄС заохочує до постійного поліпшення безпеки, включно з дослідженнями, розробкою та впровадженням нових технологій і методів. Також члени ЄС працюють разом, обмінюючись інформацією та досвідом, щоб покращити безпеку і реагувати на проблеми, що виникають. Відповідно, мотивація ухвалення політичних рішень відповідає спрямуванню на зміцнення безпеки громадян, такі як оновлення законів про охорону прав і свобод людини, переслідування злочинців і боротьба з тероризмом, що позитивно сприяють формуванню культури безпеки. В умовах політичної стабільності, відчуття безпеки в суспільстві посилюється, що також сприяє становленню безпекової культури (Stec & Jagielska-Burduk, 2021). Громадяни схильні дотримуватися правил і законів, коли вони зважають на власну безпеку, якщо такі закони її забезпечують і гарантують.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) – міжнародна міждержавна організація, заснована з метою забезпечення безпеки і співробітництва в Європі. Вона займається розв'язанням конфліктів, моніторингом виборів, забезпеченням прав людини і фундаментальних свобод, а також іншими питаннями, що стосуються безпеки і стабільності в регіоні. ОБСЄ має 57 учасників, включно з усіма країнами Європи, а також деякими країнами Північної Америки та Азії. Широкий мандат ОБСЄ надає цій організації можливості бути форумом для вирішення питань безпеки в Європі та за її межами (Мартинов, 2010, с. 607). Серед її завдань – це створення стабільного та безпечного регіону, сприяння співпраці та повазі до фундаментальних прав людини.

У Європі культура безпеки підтримується через низку правових засад і нормативних рамок. Згадаємо деякі з основних документів та ініціатив, спрямованих на забезпечення безпеки:

1. *Європейська конвенція про права людини і основоположні свободи*, яка гарантує право на безпеку і захист в межах європейського правового поля;
2. *Директиви Європейського союзу як тип законодавчого акту*, що вводиться через національні законодавства;
3. *Європейська стратегія безпеки (до 2016)*, або *Глобальна стратегія зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу*, скорочено *Глобальна стратегія Європейського Союзу (EUGS)* для забезпечення перспективної та безпечної Європи та ефективності її оборони;
4. *Агентства Європейського Союзу*, сприяють безпечному функціонуванню внутрішнього ринку (Мандрагеля, 2011).

Загальні принципи права ЄС, включно з принципом превентивної безпеки та захисту прав громадян, визначають основоположні принципи європейської моделі національної безпеки держав. Фахівці зауважують, що в європейських країнах представлений високий рівень безпекової культури, що сприяє підвищенню усвідомленості безпекових принципів та пріоритетів (Резнікова, 2022, розд. IV). У європейських країнах приділяється особлива увага захисту прав людини і свобод, в контексті яких утворюються безпекові суспільні засади. Україні варто узяти за приклад найкращі практики та методи роботи органів безпеки.

Відзначимо, що культура безпеки підтримується у європейських організаціях, установах або суспільстві на державному та міжнародному, який допомагає зменшити кількість безпекових ситуацій (аварії, травмування тощо). У ЄС культура безпеки існує не

лише як політичний пріоритет, а й слугує предметом дослідження, що призвело до розроблення та поліпшення вже існуючих механізмів і напрямів політики безпеки.

Міжнародна безпека стосується забезпечення миру та стабільності на міжнародному рівні у відносинах між державами. Це запобігання збройним конфліктам, боротьба з тероризмом, недопущення ядерної загрози та більшість інших аспектів, пов'язаних зі світовою політикою і безпекою останньої доби.

Якщо розглядати безпеку на виробництві, то це стосується забезпечення техніки безпеки здоров'я працівників (наприклад, підприємства, заводу, організації, установи тощо). Це охоплює створення безпечних умов праці, навчання співробітників правилам і процедурам безпеки, використання захисної екіпіровки, техніки, а також запобігання виробничим аваріям і травмам.

Культура безпеки передбачає створення і підтримання атмосфери, в якій безпека стає пріоритетом для всіх співробітників, а не тільки обов'язком деяких фахівців. У контексті міжнародної безпеки це може означати повагу і дотримання загальноприйнятих міжнародних норм і правил, а в контексті безпеки на виробництві – переліку запропонованих попереджень і процедур, включно з уважним ставленням до своєї та чужої безпеки. Як міжнародна безпека, так і безпека на виробництві, є складниками культури безпеки.

Слід зауважити, що в Україні спостерігається проблема ставлення людей до власної безпеки, безпекового середовища, що виявляється у негативній статистиці жертв та травмувань на робочих місцях, на підприємствах. Це спричиняється необачністю працівників, несвідомим спротивом змінам в системі забезпечення безпеки тощо. Це також може бути наслідком недостатньої освітньої компоненти з вивчення безпеки в країні. До того ж, часто відсутня відповідальність за порушення правил і техніки безпеки, що веде до легковажного ставлення щодо питань безпечної життєдіяльності.

Впровадження культури безпеки в Україні стикається з низкою проблем, зокрема низькою обізнаністю населення, застарілістю концепції навчання безпеки (наприклад, дисципліни «Безпека життєдіяльності людини» в освітніх програмах), низького рівня відповідальності, недостатньої координації між державними органами та громадськими організаціями з питань безпеки та недосконалістю безпекового законодавства. Особливо гострою ця проблема відчувається в умовах збройної агресії РФ проти України, власне у зв'язку з відсутністю єдиної концепції безпеки України. У таких умовах в Україні необхідно не лише забезпечити безпеку національної території та громадян, але також ефективно захищати інформацію, критичну інфраструктуру та інші стратегічні об'єкти. Культура безпеки стає особливо важливою, оскільки ворог використовує слабкі місця в забезпеченні безпеки для проведення кібератак, саботажу або терористичних актів. Недостатнє розуміння і недооцінка загроз призводять до вразливості та шкоди. Для успішної боротьби з рядом небезпек необхідно сформулювати єдину стратегію в галузі безпеки, посилити контроль за переміщенням людей і ресурсів, забезпечити якісне навчання і підготовку фахівців у сфері кібербезпеки, удосконалити законодавство і посилити міжнародне співробітництво. Тільки за комплексного підходу можливо ефективно впоратися із загрозами, забезпечити безпеку країни.

Очевидно, що в умовах війни основні ресурси та увагу зосереджено на обороні країни. Це може призводити до того, що питання безпеки, не пов'язані безпосередньо з військовими діями, відходять на другий план. Військові дії призводять до руйнування об'єктів критичної інфраструктури, що створює додаткові ризики для безпеки населення. Визнаємо, що війна чинить колосальний психологічний тиск на населення. У таких умовах людям складно концентруватися на чомусь, крім власної безпеки та виживання, що може призводити до ігнорування правил безпеки.

Сьогодні середовище безпеки в Україні оцінюється як складне. Країна перебуває у стані збройної агресії з боку Росії, що створює серйозні загрози для національної безпеки. Також в Україні є інші виклики, які можуть загрожувати стабільності та безпеці країни. Уряд України вживає певних кроків для зміцнення безпекового середовища, а саме модернізація

збройних сил, поліпшення законодавства про оборону і безпеку, а також співпраця з міжнародними партнерами щодо зміцнення безпеки регіону. Україна отримує підтримку від міжнародних партнерів з безпеки, таких як США, ЄС та інші країни. Однак, незважаючи на цю підтримку, Україні все ще потрібна більша допомога, щоб забезпечити свою безпеку і тиск на Росію. Україна продовжує зміцнювати свої збройні сили та співпрацю з міжнародними партнерами з безпеки, зокрема НАТО. Однак, незважаючи на зусилля з модернізації та реформування збройних сил, Україна все ще стикається з низкою викликів і обмежень у цій галузі.

Україна уклала безпекові угоди вже з 15 країнами. Підписання президентом таких угод в безпековій практиці сприяє зміцненню довіри між країнами, зниженню ризику конфліктів і загроз безпеці. Одним із ключових елементів розвитку культури безпеки є обмін інформацією та досвідом між країнами щодо заходів із запобігання загрозам безпеці. Це дає змогу поліпшити координацію дій і спільно працювати над вирішенням спільних проблем. Крім того, підписання угод безпеки між країнами сприяє розвитку норм і принципів міжнародного права, що зміцнює правову базу для забезпечення безпеки на міжнародному рівні.

«Не буде перебільшенням сказати, що Україна – єдина країна у світі, яка здатна успішно втілювати реформи в умовах повномасштабної війни проти потужного ворога. Настав час і для Євросоюзу ухвалити історичне рішення, яке відкріє шлях для початку переговорів про вступ України» – зауважив міністр закордонних справ України Д. Кулеба (Дмитро Кулеба: *Безпека та процвітання*, 2023).

Висновки. Безпекові питання, безпекові виклики, безпекові стратегії, безпекові принципи є складниками культури безпеки як такої. У ЄС вона сформована плідною працею як національних урядів, так і правових інституцій. Аналіз зарубіжних досліджень і публікацій останніх років вказує на необхідність інтеграції культури безпеки в правові аспекти європейського суспільства. Також пріоритетними є питання ефективності наявних методів та інструментів управління безпекою, значущості пропаганди культури безпеки серед населення.

Стратегічний компас ЄС є важливим кроком на шляху до посилення безпеки і обороноздатності ЄС. Визначаючи чіпкі пріоритети та окреслюючи конкретні дії, цей документ спрямований на зміцнення ролі ЄС як глобального постачальника безпеки, посилення стратегічної автономії та забезпечення більш безпечної та стійкої Європи. Завдяки таким принципам як «діяти, захищати, інвестувати і бути партнером», Стратегічний компас забезпечує основу для вирішення існуючих і потенційних викликів безпеці. Безумовно, у світли подій повномасштабного вторгнення, для України може бути корисним досвід ЄС щодо формування і розвитку культури безпеки.

Це стосується проведення освітніх кампаній, збільшення фінансування програм із навчання безпеці, посилення відповідальності за порушення законів у сфері безпеки, покращення координації між різними структурами влади та ухвалення рішень згідно з сучасними викликами у безпековій сфері.

Досвід ЄС наочно демонструє, що культура безпеки є важливою складовою ефективною політики безпеки. Формування культури безпеки – це довгостроковий процес, що потребує скоординованих зусиль з боку держави та суспільства. Відтак, культура безпеки вже не уявляється як абстрактне та химерне поняття, коли існують прямі загрози, небезпеки та суспільні виклики. В подальшому, безпекова культура стає невід’ємним структурним елементом політики безпеки. Загалом, досвід ЄС у створенні політики безпеки засвідчив, що успішність розвитку культури безпеки залежить від поєднання багатьох чинників (політичного, економічного, правового, соціального, культурного тощо) і взаємодії суб’єктів, які долучаються до її формування.

Освіта сприяє формуванню культури безпеки, включно з усвідомленням ризиків, умінням ухвалювати раціональні рішення в екстрених ситуаціях, навчанням практичних навичок безпечної поведінки; вона підвищує рівень суспільної свідомості та

відповідальності, що сприяє зміцненню безпеки в суспільстві. Освіта здатна формувати культуру безпеки в різних сферах життя: від повсякденних дій у побуті до професійної діяльності. Тому розвиток освіти та підвищення її доступності є важливими інструментами для вдосконалення системи безпеки та культури безпеки в суспільстві. Освіта сприяє вмінню реагувати на кризові ситуації та розумінню важливості безпеки в усіх аспектах життя.

Дослідження за означеною проблемою є спробою актуалізації питання формування і розвитку культури безпеки для українського суспільства, осмислення культури і політики безпеки в контексті безпекової діяльності Європейського Союзу. У перспективі важливими питаннями для наукового вивчення є ефективність безпекових заходів на рівні окремих держав, міжнародних організацій, що може стати певною основою для розробки і подальшого впровадження рекомендацій у питаннях безпекової політики.

Використані джерела:

1. CORDIS, cordis.europa.eu. (2015, 11 березня). «Securing Europe, Fighting its Enemies: The making of a security culture in Europe and beyond, 1815-1914». European Commission. CORDIS. <https://cordis.europa.eu/project/id/615313>
2. *European Cyber Resilience Act (CRA)*. (2022). <https://www.european-cyber-resilience-act.com>
3. *European Security Culture | NWO*. (2015). NWO. <https://www.nwo.nl/en/projects/452-09-016>
4. Kinnvall, C. (2015). The Postcolonial has Moved into Europe: Bordering, Security and Ethno-Cultural Belonging. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 54(1), 152–168. <https://doi.org/10.1111/jcms.12326>
5. Lengwiler, M. (2015). Cultural Meanings of Social Security in Postwar Europe. *Social Science History*, 39(1), 85–106. <https://doi.org/10.1017/ssh.2015.43>
6. Repez, F., & Olar, P. (2015). Cultural Diversity and Security Culture in the European Union. *Relationes Internationales*, 18(2), 57–67.
7. Stec, P., & Jagielska-Burduk, A. (2021). EU Cultural Security Law in an Educational Context. *Sustainability*, 13(7), 3947. <https://doi.org/10.3390/su13073947>
8. Ukrinform. (2024, 3 червня). Огляд «Війна в Україні за тиждень» з 27 травня по 2 червня. Укрінформ - актуальні новини України та світу. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3870713-oglad-vijna-v-ukraini-za-tizden-z-27-travna-po-2-cervna.html>
9. Zhurbynskyi, D., & Tarasenko, A. (2018). Safety culture as a knowledge system and condition of constant development of the society. *Bulletin of Lviv State University of Life Safety*, (17), 47–52. <https://doi.org/10.32447/20784643.17.2018.06>
10. Дмитро Кулеба: Безпека та процвітання Європи залежать від подальшого розширення ЄС. (2023, 11 грудня). Міністерство закордонних справ України. <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-bezpeka-ta-procvitannya-vevropi-zalezhat-vid-podalshogo-rozshirennya-es>
11. Дорош, Л. (2023). Еволюція нормативно-правового забезпечення безпеки ЄС: пошук та визначення ключових пріоритетів. *Вісник Львівського університету*, (46), 262-270. <https://doi.org/10.30970/pps.2023.46.33>
12. Мандрагеля, В. (2011). Європейська система колективної безпеки: інституціональні проблеми. *Політичний менеджмент*, 1, 133–140.
13. Мартинов, А. (2010). *Енциклопедія історії України: Т. 7. Мл — О. Наукова думка*. http://www.history.org.ua/?termin=Narada_bezpeky (Оригінал опубліковано 2010 р.)
14. Резнікова, О.О. (2022). *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища* : монографія. Київ : НІСД. 532 с.
15. Скалецький, Ю., Бірюков, Д., Мартюшева, О., & Яценко, Л. (2012). *Проблеми впровадження культури безпеки в Україні*. НІСД. 17 с.

References:

1. CORDIS, cordis.europa.eu. (2015, 11 March). "Securing Europe, Fighting its Enemies: The making of a security culture in Europe and beyond, 1815-1914. European Commission. CORDIS. <https://cordis.europa.eu/project/id/615313>.
2. *European Cyber Resilience Act (CRA)*. (2022). <https://www.european-cyber-resilience-act.com>.
3. *European Security Culture | NWO*. (2015). NWO. <https://www.nwo.nl/en/projects/452-09-016>
4. Kinnvall, C. (2015). The Postcolonial has Moved into Europe: Bordering, Security and Ethno-Cultural Belonging. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 54(1), 152-168. <https://doi.org/10.1111/jcms.12326>
5. Lengwiler, M. (2015). Cultural Meanings of Social Security in Postwar Europe. *Social Science History*, 39(1), 85-106. <https://doi.org/10.1017/ssh.2015.43>
6. Repez, F., & Olar, P. (2015). Cultural Diversity and Security Culture in the European Union. *Relationes Internationales*, 18(2), 57-67.
7. Stec, P., & Jagielska-Burduk, A. (2021). EU Cultural Security Law in an Educational Context. *Sustainability*, 13(7), 3947. <https://doi.org/10.3390/su13073947>

8. Ukrinform. (2024, 3 June). Review "War in Ukraine for a week" from 27 May to 2 June. Ukrinform - current news of Ukraine and the world. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3870713-oglad-vijna-v-ukraini-za-tizden-z-27-travna-po-2-cervna.html>
9. Zhurbynskyi, D., & Tarasenko, A. (2018). Safety culture as a knowledge system and condition of constant development of the society. *Bulletin of Lviv State University of Life Safety*, (17), 47-52. <https://doi.org/10.32447/20784643.17.2018.06>
10. Dmytro Kuleba: Europe's security and prosperity depend on further EU enlargement (2023, 11 December). Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-bezpeka-ta-procvitannya-yevropi-zalezhat-vid-podalshogo-rozshirennya-yes>
11. Dorosch, L. (2023). The evolution of the EU's legal and regulatory security framework: search and identification of key priorities. *Lviv University Bulletin*, (46), 262-270. <https://doi.org/10.30970/pp.2023.46.33>
12. Mandragel, V. (2011). European system of collective security: institutional problems. *Political Management*, 1, 133-140.
13. Martynov, A. (2010). *Encyclopaedia of the history of Ukraine: T. 7. MI - O. Scientific thought*. http://www.history.org.ua/?termin=Narada_bezpeky (Originally published in 2010).
14. Reznikova, O.O. (2022). *National resilience in a changing security environment: a monograph*. Kyiv: NISS. 532 с.
15. Skaletskyi, Y., Biriukov, D., Martiusheva, O., & Yatsenko, L. (2012). *Problems of implementation of safety culture in Ukraine*. NISS. 17 p.

Bogdan Fedorchuk,

*PhD student at the Department of Political Science,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University*

Security Culture as a Component of Security Policy: The Experience of the European Union

The article examines the security culture, the relevance of which is due to dynamic changes, new challenges and threats to security and the growing demand of society for the protection of rights and freedoms. It is noted that the conceptual approaches to understanding the issue of security culture development give special scientific importance to the study of European experience for political science. The article examines the basic principles, values and norms that form the security culture in Europe. The introduction of new organisational and legal approaches to ensure security and the development of legal policy in the context of modern challenges has become a priority of the European security culture. Special attention is paid to the role of instruments and mechanisms for the formation and implementation of security policy on the European continent. The factors that influence the formation of security culture, such as the political situation, socio-cultural and historical factors, are also explored. The security culture plays a special role in organising the effective functioning of the social institutions, strengthening trust in the political and legal system. The focus is on analysing the impact of the legal factor on the formation of security culture in various fields of activity. The expected results include the identification of the main principles and approaches to building a security culture in the EU countries, as well as the identification of areas that need to be updated, refined, and new approaches introduced, etc. The conclusions will serve as a basis for using the European experience of strengthening security culture in the European political and legal environment and identifying ways for its further development. The results of the study contribute to an understanding of the current state of security culture in Europe and outline recommendations for the formation of both security policy and security culture in Ukraine.

Keywords: *security culture, European Union, protection of rights and freedoms, security priorities, legal policy, security policy.*

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ПОЛІТИКИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Бабкіна О., Дячок С. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ ДО І ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: НОВІ ВИКЛИКИ.....	5
Балан С. ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	13
Кононенко Н. ПАРТИСИПАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ЛЕГІТИМАЦІЇ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	21
Осьмак Д. ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ: ЧИННИКИ, УМОВИ, ТЕХНОЛОГІЇ.....	30

МОЛОДЬ І ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА

Остапенко М. УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ У ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ: МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	39
Чупрій Л. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	48
Волянчук О., Пригула Х. ГРОМАДЯНСЬКА СВІДОМІСТЬ І ПАТРІОТИЗМ МОЛОДІ У КОНТЕКСТІ АКАДЕМІЧНОЇ МОБІЛЬНОСТІ.....	54

ГЕОПОЛІТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ

Гуменюк А., Бойко В. РОЛЬ БРАЗИЛІЇ У НОВОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	65
Буряченко О. БУДАПЕШТСЬКІ ГАРАНТІЇ ЯК ФАКТОР КРИЗИ МІЖНАРОДНОЇ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ.....	75
Коноваленко Є. ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКИХ СПОРТСМЕНІВ ПІД ЧАС ЗУСТРІЧІ НА СПОРТИВНИХ ЗМАГАННЯХ ІЗ РОСІЯНАМИ ТА БІЛОРУСАМИ.....	84
Токарська А. МОЖЛИВОСТІ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	90

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА ТА ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Карнаух А., Вовк Б.

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СВІТУ97

Захаров Т.

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЯК ФАКТОР СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ:
ДОСВІД БАЛТІЙСЬКИХ КРАЇН.....108

Мальський В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ
ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ ТА ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....123

Федорчук Б.

КУЛЬТУРА БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ БЕЗПЕКИ:
ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....133

CONTENT

POLITICAL THEORY AND CONTEMPORARY CHALLENGES

Babkina O., Diachok S.
THE POLITICAL REGIME IN UKRAINE BEFORE AND DURING MARTIAL LAW:
NEW CHALLENGES.....5

Balan S.
INFORMATION SOCIETY AS AN OBJECT OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH.....13

Kononenko N.
PARTICIPATORY INSTRUMENTS OF LEGITIMIZATION IN THE CONTEXT
OF THE MARTIAL LAW REGIME.....21

Osmak D.
EFFECTIVENESS OF ELECTORAL CAMPAIGNS:
FACTORS, CONDITIONS, TECHNOLOGIES.....30

YOUTH AND CIVIC EDUCATION

Ostapenko M.
PARTICIPATION OF UKRAINIAN YOUTH IN THE ACTIVITIES OF THE TERRITORIAL
COMMUNITY: THE MOTIVATION ASPECT.....39

Chupriy L.
REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF
THE POPULATION OF UKRAINE AS A FACTOR OF NATIONAL SECURITY.....48

Volianiuk O., Prytula Kh.
CIVIC CONSCIOUSNESS AND PATRIOTISM OF YOUTH
IN THE CONTEXT OF ACADEMIC MOBILITY.....54

GEOPOLITICS IN TIMES OF WAR

Humeniuk A., Boiko V.
BRAZIL'S ROLE IN THE NEW GEOPOLITICAL ENVIRONMENT.....65

Buriachenko O.
BUDAPEST GUARANTEES AS A FACTOR IN THE CRISIS OF INTERNATIONAL
COLLECTIVE SECURITY.....75

Konovalenko Y.
UKRAINIAN ATHLETES' BEHAVIORAL RESPONSES IN ENCOUNTERS WITH RUSSIAN
AND BELARUSIAN COMPETITORS DURING SPORTS EVENTS.....84

Tokarska A.
THE POSSIBILITIES OF INFLUENCE OF THE UKRAINIAN DIASPORA
ON PUBLIC OPINION DURING THE WAR.....90

INTERNATIONAL SECURITY AND ECONOMIC POLICY

Karnaukh A., Vovk B.

GLOBALIZATION CHALLENGES AND GLOBAL PROBLEMS
OF THE MODERN WORLD.....97

Zakharov T.

INTEGRATION PROCESSES AS A FACTOR OF MODERN ECONOMIC POLICY:
THE EXPERIENCE OF THE BALTIC COUNTRIES.....108

Malskyi V.

PECULIARITIES OF ENSURING ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT
OF HYBRID THREATS AND ARMED AGGRESSION.....123

Fedorchuk B.

SECURITY CULTURE AS A COMPONENT OF SECURITY POLICY:
THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION.....133

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція колегія приймає до розгляду **рукописи** раніше не опублікованих наукових праць, що представляють результати **сучасних досліджень в галузі політології**, зокрема з історії політичних вчень, теорії політики, порівняльної політології, проблем політичної модернізації та транзитивних процесів, прикладної політології, політичної аналітики та прогнозування, методики викладання політичних наук, науково-педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних політологів тощо. Рукописи приймаються до друку за умови їх відповідності вимогам до публікацій у наукових фахових виданнях. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.

Мова рукопису – українська, англійська. Важливо дотримуватися пропонованої структури статті: УДК, прізвище та ім'я автора, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи; електронна пошта, ORCID; назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, використані джерела; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків).

У **вступі** варто врахувати такі елементи: формулювання проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **мета і завдання** статті; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор; **виокремлення невіршених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття; **методи** дослідження. У **результатах та дискусіях** – основний матеріал із повним обґрунтуванням отриманих результатів. У **висновках** – підсумки проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, лівє – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами зберігається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати). Рукопис статті подається у форматі .doc або .rtf. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Обсяг основного тексту статті зазвичай становить не менше 20000 знаків з пробілами.

Посилання на джерела в тексті, а також список використаних джерел і транслітерований список оформлюються за APA Style (7th edition). Перелік джерел розташовується з підзаголовком «*Використані джерела*» та оформлюється мовою оригіналу. Джерела в переліку нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). У бібліографічному описі джерела рекомендується відображати цифрові ідентифікатори (DOI) (за наявності). У разі, якщо DOI відсутній, слід використовувати для електронних ресурсів URL-посилання на джерело. Детеальні вимоги на сайті: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>.

Стаття супроводжується **авторською довідкою**: прізвище, ім'я, по батькові, наукові звання та ступінь, посада, місце роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, місто та країна. Ця інформація надається українською, англійською мовами. Обов'язковим є зазначення ідентифікатора ORCID.

Видавець забезпечує якісне **незалежне рецензування** поданих для публікації матеріалів вченими, які здійснюють дослідження за спеціальністю, мають публікації у фахових виданнях (в т.ч. у закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus тощо). Організація внутрішнього та зовнішнього рецензування рукописів покладається на редакційну колегію збірника. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, а також відхилення рукописів, якщо вони не відповідають вимогам чи тематичному спрямуванню видання.

Прізвища, імена та електронні адреси, що надаються користувачами сайту видання, використовуються лише для реалізації внутрішніх технічних завдань; вони не будуть поширюватися та передаватися стороннім особам.

Наші контакти: sj.politicalsciences@gmail.com, +38(044) 486-25-83.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

*Серія 22. Політичні науки та методики викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 35

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор серії – Т. В. Семигіна
Відповідальний редактор серії – О. В. Бабкіна
Відповідальний секретар серії – О. Я. Волянчук

Підписано до друку **28 червня 2024 р.** Формат 60x84/8.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 11,75. Облік. видав. арк. 8,44.

Наклад 300. Зам. № 389

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво УДУ імені Михайла Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87

Віддруковано в друкарні УДУ імені Михайла Драгоманова (044) 239-30-26

Продажу не підлягає